

V I S N Y K | B I C H N I K
OF THE LVIV | ЛЬВІВСЬКОГО
UNIVERSITY | УНІВЕРСИТЕТУ

**Philosophical
political studies**

**Філософсько-політологічні
студії**

Issue 9 | Випуск 9

Scientific journal | Збірник наукових праць

Published since 2011 | Видається з 2011 року

Ivan Franko | Львівський національний
National University of Lviv | університет імені Івана Франка

2017

ЗАСНОВНИК: ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Включено до переліку наукових фахових видань України з галузей науки філософські та політичні. Наказ
МОН України №153 від 14.02.2014 р.

Друкується за ухвалою Вченої Ради
Львівського національного університету імені Івана Франка
№ 33/3 від 29.03.2017 р.

Висвітлено актуальні проблеми методології політичної науки, проаналізовано стан розвитку політичної науки та сучасні теоретико-методологічні напрями дослідження політичних процесів та інститутів в Україні.

The current problems of the methodology of the Political Science were highlighted. The development of the Political Science and modern theoretical and methodological approaches of the research of political processes and institutions in Ukraine were analysed.

Редакційна колегія:

Марія Альчук, д-р. філос. н., доц.; *Іван Бідзюра*, д-р політ. наук, проф.; *Вавжинець Конарські*, д-р. габ. політ. н., проф. (Польща, Варшава); *Іван Варзар*, д-р політ. наук, проф.; *Ігор Вдовичин*, д-р політ. наук; *Лешек Гавор*, д-р філос. н., проф. (Польща, Жешув); *Богдан Гаврилишин*, д-р. філос.-екон. та права, проф., дійсний член Римського клубу (Швейцарія, Женева); *Оксана Гаман-Голутвіна*, д-р. політ. н., проф. (РФ, Москва); *Надія Гапон*, д-р філос. наук, проф.; *Микола Гетьманчук*, д-р, істор. наук, проф.; *Василь Глухман*, д-р філос. наук, проф. (Словаччина, Пряшів), *Володимир Горбатенко*, д-р. політ. н., проф.; *Валерій Денисенко*, д-р політ. наук, проф. (відп. ред.); *Марія Кашуба*, д-р. філос. н., проф.; *Олена Квас*, д-р. психол. н., доц.; *Антоніна Колодій*, д-р філос. наук, проф.; *Василь Лисий*, д. філос. н., проф.; *Павло Кутуєв*, д-р. соц. н., проф.; *Маркіян Мальський*, д-р екон. наук, проф.; *Володимир Мельник*, д-р філос. наук, проф.; *Ігор Мельник*, д-р політ. наук; *Світлана Наумкіна*, д-р політ. наук, проф.; *Юрій Пачковський*, д-р соціолог. наук, проф.; *Віктор Петрушенко*, д-р філос. наук, проф.; *Анатолій Романюк*, д-р політ. наук, проф. (заст. відп. ред.); *Алла Сіленко*, д-р політ. наук, проф.; *Олександр Старіш*, д-р політ. наук; *Ярина Турчин*, д-р політ. наук; *Леся Угрин*, канд. політ. наук, доц.; (відп. секр.); *Роман Цяпало*, д-р філософії, проф. (США, Дюбюк), *Олена Шерман*, д-р політ. наук.; *Леонід Шкляр*, д-р. політ. н., проф.

Professor *V. Denysenko* – Editor-in-Chief
Professor *A. Romanuk* – Assistant Editor-in-Chief
Assistant Professor *L. Uhryn* – Editorial secretary
Відповідальний за випуск *Валерій Денисенко*

Адреса редколегії:	Editorial office address:
Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Університетська, 1, кім. 204, 79000, Львів, Україна, тел.: (38) (032) 2394462	Ivan Franko National University of Lviv, Universytetska Str., 1, room 204, 79000, Lviv, Ukraine, tel.: (38) (032) 2394462
Редактор Д. КАРПИН	
Редактор (англ. анотацій) О. СВДЕРСЬКА	
Технічний редактор О. ЛЕГЕНЬКА	
Комп'ютерний макет О. СВДЕРСЬКА	
Коректор Д. КАРПИН	

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ, ВИДАВЦЯ І ВИГОТОВЛЯЮЧА:
Львівський національний університет імені Івана Франка.
вул. Університетська, 1, 79000, Львів, Україна
СВДОЦТВО про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, Виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції. Серія ДК №3059 від 13.12.2007 р.

Формат 70x100/16
Ум. друк. арк. 23,6.
Тираж 100 прим. Зам.
© Львівський національний університет імені Івана Франка, 2017

ISSN 2307-1664

З М І С Т

ФІЛОСОФІЯ. МЕТОДОЛОГІЯ НАУКИ

<i>Неллі Карамішева</i>	
ЛОГІКО-ФІЛОСОФСЬКА КОНЦЕПЦІЯ АРИСТОТЕЛЯ ПРО МАЙБУТНЄ	7
<i>Олександр Урбан</i>	
ЗНАЧЕННЯ МІСТА У ПРОЦЕСІ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ ЛЮДИНИ	12
<i>Тетяна Продан</i>	
ЛЮДСЬКА ГІДНІСТЬ МІЖ МОРАЛЛЮ ТА ПРАВОМ	18
<i>Ірина Остапець</i>	
ІДЕЯ СВОБОДИ У ФІЛОСОФІЇ Г. ГЕГЕЛЯ	26
<i>Ігор Печеранський</i>	
ДО ПИТАННЯ ПРО АКСІОЛОГІЮ УКРАЇНСЬКОГО КОНСЕРВАТИЗМУ	34
<i>Олена Ручко</i>	
РОЛЬ УКРАЇНСЬКИХ ІНСТИТУЦІЙ ЗАХІДНОЇ ДІАСПОРИ У ПРОЦЕСІ ЗМІЦНЕННЯ ГЕОПОЛІТИЧНОГО СТАНОВИЩА УКРАЇНИ	44

ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЇ СУЧАСНИХ ПОЛІТИЧНИХ НАУК

<i>Лариса Николін</i>	
ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ ПОЛІТИЧНОГО МАРКЕТИНГУ	59
<i>Андрій Гарбадин</i>	
ЕВОЛЮЦІЯ ПОЛІТИЧНОГО ОЗНАЧЕННЯ ВЛАДИ У КОНЦЕПЦІЇ МІШЕЛЯ ФУКО	65
<i>Ірина Харечко</i>	
ОСОБЛИВОСТІ ГЕНДЕРНИХ РОЛЕЙ ЖІНОК КРИЗЬ ПРИЗМУ СТРУКТУРНОГО ФУНКЦІОНАЛІЗМУ	73
<i>Олеся Ярошко</i>	
УКРАЇНСЬКА МІЖНАРОДНА ПРОБЛЕМАТИКА У СОЦІАЛЬНО- ПСИХОЛОГІЧНИХ, СОЦІОЛОГІЧНИХ І КУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ	81
<i>Олеся Ярошко</i>	
ЕКОНОМІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МІЖНАРОДНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ: ІНТЕГРАЦІЙНИЙ І БЕЗПЕКОВИЙ НАПРЯМИ	90
<i>Надія Панчак-Бялоблоцька</i>	
ІНСТИТУЦІЙНО-ПРОЦЕСУАЛЬНА ДЕТЕРМІНАЦІЯ РІЗНИХ ТИПІВ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ДЕМОКРАТІЙ ТА АПРОБОВАНИХ У НИХ СИСТЕМ ДЕРЖАВНОГО ПРАВЛІННЯ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД	101
<i>Сергій Орлов</i>	
ДО МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ СИМВОЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ ДІЙСНОСТІ	112

<i>Святослав Мотрен</i> СТАНОВЛЕННЯ СМИСЛОВИХ ІМПЛІКАЦІЙ ДЕМОКРАТІЇ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ	118
<i>Ольга Свідерська</i> ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СИМУЛЯТИВНОЇ МАСОВОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ПОВЕДІНКИ	128

МАТЕРІАЛИ КРУГЛОГО СТОЛУ

КРУГЛИЙ СТІЛ З НАГОДИ 2400-ЛІТТЯ АРИСТОТЕЛЯ	136
---	-----

РЕЦЕНЗІЇ

<i>Микола Примуш</i> РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ І. КІЯНКА «ПОПУЛІЗМ В ІСТОРІЇ ТА СУЧАСНОСТІ: ІДЕОЛОГІЧНІ ТЕЧІЇ, РУХИ ТА ПОЛІТИЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ» - (Львів, в-во «Простір» - 2016 – 387с.)	177
--	-----

CONTENTS

PHILOSOPHY. METHODOLOGY OF SCIENCE

<i>Nelli Karamysheva</i>	
ARISTOTLE'S LOGIC-PHILOSOPHICAL CONCEPT OF FUTURE	7
<i>Oleksandr Urban</i>	
THE VALUE OF THE CITY IN THE HUMAN SELF-IDENTITY	12
<i>Tetyana Prodan</i>	
HUMAN DIGNITY BETWEEN MORAL AND LAW	18
<i>Iryna Ostapets</i>	
THE IDEA OF FREEDOM IN THE PHILOSOPHY OF G. HEGEL	26
<i>Igor Pecheranskyi</i>	
AS FOR THE QUESTION OF THE UKRAINIAN CONSERVATISM AXIOLOGY ..	34
<i>Olena Ruchko</i>	
THE ROLE OF THE UKRAINIAN ORGANIZATIONS OF THE WESTERN DIASPORA IN THE PROCESS OF STRENGTHENING OF GEOPOLITICAL POSITION OF UKRAINE	44

METHODOLOGICAL PROBLEMS OF MODERN POLITICAL SCIENCE

<i>Larysa Nykolyn</i>	
THEORETICAL ASPECTS OF RESEARCH OF THE POLITICAL MARKETING CONCEPT	59
<i>Andriy Garbadyn</i>	
STRATEGY FUNCTIONING OF POWER IN THE SENSE OF MICHEL FOUCAULT	65
<i>Iryna Harechko</i>	
FEATURES OF GENDER ROLES OF WOMEN VIEWED THROUGH STRUCTURAL FUNCTIONALISM	73
<i>Olesya Yaroshko</i>	
UKRAINE'S INTERNATIONAL ISSUES IN SOCIAL PSYCHOLOGY, SOCIAL AND CULTURAL STUDIES	81
<i>Olesya Yaroshko</i>	
ECONOMIC STUDIES ON UKRAINE'S INTERNATIONAL ISSUES: INTEGRATION AND SECURITY DIRECTIONS	90
<i>Nadia Panchak-Bialoblotska</i>	
INSTITUTIONAL AND PROCEDURAL DETERMINATION OF VARIOUS TYPES OF PARLIAMENTARY DEMOCRACIES AND THEIR TESTED SYSTEMS OF GOVERNMENT: THE EUROPEAN EXPERIENCE	101
<i>Sergey Orlov</i>	
THE RESEARCH METHODOLOGY PROBLEMS OF SYMBOLIZATION OF POLITICAL REALITY	112

<i>Sviatoslav Motren</i>	
FORMATION OF THE MEANINGFUL IMPLICATIONS OF DEMOCRACY IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION'S TRANSFORMATIONS	118
<i>Olga Sviderska</i>	
THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF MASS SIMULATIVE BEHAVIOUR	128

MATERIALS OF ROUND TABLE

ROUND TABLE DEDICATED TO 2400-TH ANNIVERSARY OF ARISTOTLE. ...	136
--	-----

REVIEWS

<i>Mykola Prymush</i>	
MONOGRAPH REVIEW: I. KIYANKA. POPULISM IN HISTORY AND MODERNITY: IDEOLOGICAL PROCESSES, MOVEMENTS AND POLITICAL TECHNOLOGIES (Lviv, Prostir, 2016, P. 387)	177

ФІЛОСОФІЯ. МЕТОДОЛОГІЯ НАУКИ

УДК 111:16(38)

ЛОГІКО-ФІЛОСОФСЬКА КОНЦЕПЦІЯ АРІСТОТЕЛЯ ПРО МАЙБУТНЄ

Неллі Кармишева

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
Філософський факультет, кафедра історії філософії
вул. Університетська, 1, м. Львів 79000, Україна*

Окреслена концепція майбутнього в системі логіко-філософського вчення Аристотеля та визначені її складові: онтологічний і логічний зміст терміна «майбутнє» у його зв'язку з минулим та сучасним у часовому вимірі буття Всесвіту; в контексті взаємодії «час і подія» структурування майбутнього як можливої події та встановлення детермінантів, що зумовлюють її відбуття в час *Ftn*; уособлення висловлювань про майбутнє за логічним значенням істинності, що стало підставою у подальшому розвитку науки логіки для створення багатозначних логічних систем як альтернативних двозначним логічним системам.

Ключові слова: майбутнє, онтологічне, логічне, можлива подія, значення істинності висловлювань про майбутнє, двозначна логіка, багатозначна логіка.

У системі філософського знання, створеного Аристотелем, виокремлюється концепція майбутнього. В цій концепції визначаються такі складові: надання термінові «майбутнє» особливого змісту в контексті часового виміру буття Всесвіту в його зв'язку з минулим та сучасним; визначення детермінантів, що об'єктивно зумовлюють постання майбутнього із минулого; встановлення взаємодії «час і подія», котра визначає майбутнє як можливу подію, що може або відбутися, або не відбутися у час *Ftn*; виокремлення висловлювань про майбутнє за логічним значенням істинності на відміну від висловлювань про минуле та сучасне. В аналізі висловлювань про майбутнє Аристотель розрізняє «онтологічне» й «логічне», що має значення для побудови логічної моделі майбутнього як реалізації певної можливості.

Перші концепції часу, де простежується структурованість часу на минуле, сучасне, майбутнє та його дискретність і циклічність, створили давньогрецькі філософи до Аристотеля. В їхніх концепціях часу майбутнє постає у вигляді дискретної частини часового виміру руху речей, змін, трансформацій. Так, Зенон Елейській в апоріях «Ахілл і черепаха», «Стріла» в парадоксальній формі визначив нерозривність часу та простору, часу та руху. У першій апорії час набуває каузального значення: Ахілл не здожене повільної черепахи, оскільки час – це прискорення руху. Ахіллу треба бігати швидше, аби наздогнати черепаху, але дискретність часу не дає змоги це зробити. У другій апорії структурування часу на минуле, сучасне і майбутнє не дає змоги зафіксувати момент сучасності. Сучасне між минулим та майбутнім постає суперечливим феноменом – воно є і його нема («Стріла знаходиться і не знаходиться в даний момент часу в даній точці простору»). Час збігає від минулого до майбутнього, а сучасне – це міст, що їх з'єднує.

Концептуальне смислоутворення майбутнього Аристотель здійснив на підставі узагальнення набутого давньогрецькими філософами знання про часовий вимір буття Всесвіту у взаємозв'язку з категоріями «буття», «небуття», «простір», «рух», «зміна». Ці категорії в їхньому взаємозв'язку виявляють властивості існування Всесвіту в сталих та змінних формах. Час відкриває суб'єктові, який пізнає світ, плінність буття, мінливість

існування речей, повторюваність чи неповторюваність, зворотність або незворотність того, що відбувається у Всесвіті, циклічність чи нециклічність розвитку.

Арістотель у концепції часу визначив опозицію: «було» (минуле), «є» (сучасне), «буде» (майбутнє) і надав онтологічного та логічного смислу термінові «майбутнє»: 1) онтологічний – це об'єктивне існування Всесвіту в часі у проекції на те, що буде. З цього випливає: майбутнє постає з минулого, але його постання може бути або необхідним, або випадковим; 2) логічний – висловлювання про минуле, сучасне, майбутнє мають різні значення істинності: те, що є або що було, – істинне або хибне; з тим, що буде, – не прийнятне; отже, в міркуваннях про майбутнє воно постає невизначеним [1, т. 2, с. 99].

У логіко-філософській концепції Арістотеля про майбутнє особливе значення має встановлення взаємовідношення онтологічного та логічного у взаємодії “час і подія”, котра визначає майбутнє як можливу подію, що може або відбутися, або не відбутися у час *F_т*. Арістотель узгоджував час із подіями, рухом та змінами, які зумовлюють відбуття подій: «Коли зміни не відбуваються, нам не буде здаватися, що плине час; час не є рухом, але й не існує без нього» [1, т. 3, с. 147]. У зв'язку з цим він доходить висновку: «Час – це кількість руху відносно до попереднього та наступного, і хоча він належить безперервному, сам є безперервним... і коли нічого не відбувається, то й час не збігає» [1, т. 3, с. 150].

Події відбуваються фізично у природному та соціальному світах (онтологія подій), котрі в логічному контексті визначаються як факти. Факт – це об'єктивний зміст висловлювання, що виражає подію (Б. Рассел), відповідно, логічний смисл терміна «подія» – це висловлювання, яке виражає факт (факт відбуття події *A* у світі *S*). Воно є одиничним за логічною характеристикою, що називають випадком чи історією, і як висловлювання набуває логічного значення істинності або хибності. На підставі логіко-семантичного аналізу висловлювань, котрі виражають факти в їхньому взаємозв'язку, встановлюються види подій, реалізаційне значення часу для їхнього відбуття, каузальність подій.

Певна подія *A* як прояв одиничного у Всесвіті (елементарна подія), де усе взаємопов'язане, перебуває у відношенні з іншими подіями, що зумовлює існування причинно-наслідкових зв'язків між ними. Виявлення причини відбуття подій у різних світах задає парадигму осмислення того, як саме відбуваються події: «Все у світі відбувається за необхідністю» (Демокрит, Анаксимандр); «Усе в світі відбувається випадково» (Епікур). На засадах цих парадигм Арістотель задав напрям виявлення причинного способу відбуття подій: «Усе, що відбувається, відбувається за необхідністю або випадково... і якщо дещо відбудеться, то необхідно тільки те, що воно або відбудеться або не відбудеться» [1, т. 2, с. 101 – 102]. Відповідно до заданої парадигми усі події можна розподілити на необхідні й випадкові.

У часовому вимірі усі події поділяються на минулі, сучасні й майбутні. Майбутня подія визначається як можлива. Можливість відбуття майбутньої події як логіко-філософську проблему Арістотель сформулював у праці «Про тлумачення» у такий спосіб: «Дещо завтра або відбудеться, або не відбудеться...» – і навів приклад одиничної події як можливої: «Завтра буде морський бій. Завтра не буде морського бою» [1, т. 2, с. 100]. Отже, можливою є подія *A*, котра проектується на майбутнє. Це означає: дехто *X* логічно припускає, що подія *A* може відбутися у час *F_т*, або не відбутися у час *F_т*. Можливість відбуття події *A* у майбутньому в часовому вимірі Арістотель позначив словом «завтра». Слово «завтра» у контексті міркувань про майбутнє набуває двох смислів: 1) буквально «день після сьогодні»; 2) будь-який невизначений час. Висловлювання філософа про «морський бій, що завтра або відбудеться, або не відбудеться» у працях наступних

покоління логіків і філософів стало «ідеальною моделлю» (замість «морського бою» можна припустити будь-яку іншу подію, скажімо, «кінець світу», «зустріч землян з інопланетянами», «політ на Марс» і под.) для осмислювання проблеми відбуття майбутніх подій у таких аспектах: у майбутньому подія A може відбутися з необхідністю або випадково; реалізаційне значення часу; логічне значення істинності висловлювання про майбутню подію. Огляд логіко-філософської літератури з проблеми відбуття майбутніх подій подано в монографії А. Карпенко [3].

Наголосимо на реалізаційному значенні часу для відбуття майбутніх подій, котрий визначає: якщо час прийшов, то подія A відбудеться. Час відбуття морського бою визначений Арістотелем словом «завтра». Якщо слово «завтра» розуміти дослівно як «день після сьогодні», то можна сформулювати такі варіанти: 1) завтра прийде і, можливо, морський бій відбудеться; 2) завтра прийде і, можливо, морський бій не відбудеться. Ці варіанти впливають із невизначеності майбутнього, яке постає із минулого. Але якщо не «завтра», то колись, у майбутньому, тобто в інший час, може відбутися «морський бій» або не відбутися. Якщо розуміти слово «завтра» як невизначений час у майбутньому, то ситуація може змінитися, але, відповідно до невизначеності майбутнього, морський бій може відбутися або не відбутися і в інший час у майбутньому. Однак чи означає це, що морський бій ніколи не відбудеться? Або – чи прийде час F_{tm} , коли неминуче здійсниться така подія як «морський бій»? Фінський логік і філософ Г. Х. фон Врігт висловлювання «Завтра буде морський бій» як приклад майбутньої одиничної події інтерпретував у контексті напередвизначеності цієї події як логічного аргументу: «Істинність того, що подія буде вже напередвизначена до того, як дещо відбудеться, а насправді в будь-який час заздалегідь, тому що суть наведеного аргументу не змінилася б, якщо «завтра» замінити посиленням на будь-який віддалений час у майбутньому» [2, с. 540]. Отже, якщо час набуде реалізаційного значення, то подія A (морській бій) стане фактом реального буття, «фрагментом матерії» (Б. Рассел), або час не набуде реалізаційного значення і подія A (морський бій) залишиться лише можливою. Інтерпретуємо час відбуття майбутніх подій: 1) Якщо час F_{tm} набуде реалізаційного значення, то подія A відбудеться; 2) Якщо час F_{tm} не набуде реалізаційного значення, то подія A не відбудеться.

Якщо час набуде реалізаційного значення для відбуття події A , то у якій спосіб вона відбудеться? Арістотель сформулював фундаментальну проблему: «Як постає майбутнє у зв'язку часів, а саме, минулого з майбутнім, – з необхідністю або випадково?» Ця проблема осмислюється в системі категорій «необхідність», «можливість», «випадковість» в їхньому взаємозв'язку. Арістотель здійснив проекцію на майбутнє зазначених категорій і виокремив їхній логічний та онтологічний статус у контексті логіки майбутнього, що постає із минулого. Майбутнє як один із часових вимірів буття Всесвіту впливає із минулого, що означає: воно постане «завтра». Однак чи неминуче буде «завтра»? Майбутнє, тобто «завтра», може і не з'явитися, і це підтверджуватиме розрив «зв'язку часів». Однак тоді, коли постання майбутнього неминуче, то які чинники це зумовлюють? Чому майбутнє постає?

Одним із детермінантів постання майбутнього із минулого є реалізація певної можливості в дійсність, що означає: дещо, котре має місце в дійсності у світі S як схована потенція, може реалізуватися у час F_{tm} . Така здійснена можливість стає фактом фізичного світу. Арістотель процес перетворення потенційної можливості на дійсність, тобто на факт реального буття, позначив терміном «енергія» (грец. *energeia* – сила, діяльність), а фактичну даність або здійсненість можливості – терміном «ентелехія» (грец. *entelecheia* – активний початок). Відповідно для того, щоб акт ентелехії міг здійснитися, необхідна

енергія, у тому числі для людини – фізична та духовна енергія, розум і воля. Отже, Арістотель скрізь призму категорій «необхідність», «можливість», «випадковість» визначив майбутнє як реалізовану можливість, і ця можливість може реалізуватися з необхідністю або випадково.

У працях Арістотель здійснив логічну характеристику висловлювань, виокремивши їхню істинність або хибність. Відповідно у його логічній концепції майбутнього є ще одна складова – значення істинності висловлювання про майбутнє. На підставі логічного закону виключеного третього Арістотель визначив, що висловлювання про минуле і сучасне мають два значення істинності: 1) істинно; 2) хибно, а до висловлювань про майбутнє таке розуміння не підходить [1, т.2, с.100]. Проблема надання істинного значення висловлюванню про майбутнє стала об'єктом подальших логічних досліджень. Так, середньовічний філософ У. Оккам на підставі аналізу цієї проблеми висунув ідею тризначної логіки – логічної системи, в якій висловлюванню про майбутнє можна надати третє значення істинності, крім значень «істина» і «хиба», але не визначив, яким терміном можна виокремити це третє значення.

У ХХ ст. польський логік Я. Лукасевич на підставі аналізу висловлювань про майбутнє ввів третє значення істинності – «невизначено» («нейтрально») і на цій підставі побудував першу систему тризначної логіки. У статті «Про детермінізм» Я. Лукасевич пише: «Що являє собою це третє логічне значення?...Я стверджую, що існують висловлювання, котрі не є ні істинними, ні хибними, а лише невизначеними. Такими є всі висловлювання про майбутні події, котрі в даний час ще не наперед визначені. Ці висловлювання в даний момент ще не істинні, оскільки не мають дійсного еквівалента. Цим висловлюванням онтологічно не відповідають ні буття, ні небуття, а лише можливість. Введення третього значення у логіку означає зміна її підвалини. Тризначна система логіки відрізняється від звичної двозначної логіки в не меншому ступені, ніж системи неевклідової геометрії відрізняються від евклідової геометрії» [4, с. 196].

Система тризначної логіки Я. Лукасевича стала підставою для створення особливих логічних систем, які отримали назву «багатозначна логіка». До сучасних багатозначних логік належать тризначна і чотиризначна логіка Я. Лукасевича, тризначні логіки Л. Брауера – А. Гейтинга, Х. Рейхенбаха, чотиризначна логіка Н. Белнапа, n-значна логіка Е. Поста та ін.

Усі багатозначні логічні системи визначаються як альтернативні двозначній логічній системі. Саме двозначною логічною системою є логіка Арістотеля, котра у подальшому отримала назву традиційної логіки. Відповідно багатозначні логічні системи створюються на таких принципах: 1) обмеження сфери дії закону виключеного третього, на підставі якого створюються двозначні логіки; 2) принцип двозначності не спростовується, а береться як підстава для введення нових істиннісних значень у межах певної логічної системи; 3) введення, крім двох значень істинності («істина», «хиба»), додаткового значення, вираженого словами «невизначено», «можливо істинно», «безглузде(абсурдне)» та ін.

У евристичному контексті можна визначити творчий процес трансформації ідеї Арістотеля, що до висловлювань про майбутнє не підходить двозначна логічна оцінка – «істинно» або «хибно» до створення системи тризначної логіки Я. Лукасевича та створення нових тризначних та чотиризначних логік через введення інших додаткових значень висловлювань, крім значення «невизначено». На сучасному етапі розвитку багатозначної логіки здійснюється пошук нових підстав для побудови кінцево-значних та безмежно-значних логічних систем.

Арістотель уперше виокремив логічний аспект наукового передбачення та прогнозування. Філософ визначив: сутність передбачення означає розуміння не лише того, що було, а й знання того, що буде. Це – ознака мудрості. Фундамент для отримання знання про минуле становить досвід, який дає знання про одиничне. Основою ж для отримання знання про майбутнє є наука, що дає знання про: загальне; початок; причинно-наслідкові зв'язки між предметами і явищами, між подіями; зміни в об'єктивному світі[1, т. 2, с. 99 – 102].

Отже, Арістотель створив першу логіко-філософську концепцію майбутнього, що має велике значення в контексті: формування та розвитку футурології як міждисциплінарної галузі наукових досліджень; загальнотеоретичного та конкретно-наукового прогнозування майбутніх подій; створення логічних систем, що моделюють постання майбутнього.

Список використаної літератури

1. Арістотель. Сочинения: в 4 т./ Арістотель. – М.: Мысль, 1978. – Т. 1 – 3.
2. Вригт Г. Х. фон. Детерминизм и высказывания о будущих событиях / Г.Х.фон Вригт // Логико-философские исследования: избранные труды. – М.:Прогресс, 1986.
3. Карпенко А. Фатализм и случайность будущего: логический анализ / А.Карпенко. – Изд. 2-е, исправ. – М.: Изд-во ЛКИ, 2008.
4. Лукасевич Я. О детерминизме / Я. Лукасевич // Философия и логика Львовско-Варшавской школы. – М.: РОССПЭН, 1999.

Стаття надійшла до редколегії 10.01.2017

Прийнята до друку 19.02.2017

ARISTOTLE'S LOGIC-PHILOSOPHICAL CONCEPT OF FUTURE

Nelli Karamysheva

*Ivan Franko National University of Lviv
Universytetska st., 1, Lviv, 79000, Ukraine*

We outline the concept of future in the logic-philosophical knowledge of Aristotle and determine its composition: ontological and logical meaning of the term «future» in its relation to past and present in the time dimension of the universe. An important place is given to the structuring future as a possible event in the context of interaction «an hour and event». Personificated statements about the future of logical truth value, which was the basis of clear logic of science for the creation of multi-valued logic systems as an alternative ambiguous logical system.

Keywords: future, ontological, logical, possible event, statements truth value of a future, two-valued logic, ambiguous logic.

УДК 316.334.56:316.613:159.923.2

ЗНАЧЕННЯ МІСТА У ПРОЦЕСІ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ ЛЮДИНИ

Олександр Урбан

*Львівський національний університет імені Івана Франка
філософський факультет, кафедра теорії та історії культури
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна,
email: lesyk.urban@gmail.com*

Проаналізовано процеси розвитку міського простору та міської цивілізації, роль міста у процесі самоідентифікації людини. Розкрито поняття міської ідентичності, її значення і вплив на свідомість жителів міста. Розглянуто роль міста у житті громади, його роль у виокремленні індивідуального в контексті соціальної взаємодії, основні об'єднуючі чинники для жителів одного міста, чинники ідентифікації з тим чи іншим містом.

Ключові слова: місто, мегаполіс, міський простір, міська ідентичність, міська цивілізація.

В історії розвитку міської цивілізації настав час, коли зі сучасними містами відбуваються помітні й безпрецедентні за весь період їх існування та історії метаморфози. Ці метаморфози можна назвати пошуком власної неповторності, самоідентифікації міста. Безумовно, людина за таких умов теж приречена на самоідентифікацію відповідно до нових міських реалій. Метою цієї статті є визначення принципів пошуку власної ідентичності міським жителем та тих об'єднуючих чинників, які спонукають людину причисляти себе до спільноти того чи іншого міста. Так, Анрі Лефевр зауважує, що розвиток суспільства можна зрозуміти лише в міському житті через реалізацію міської спільноти [3].

Міста насправді індивідуалізуються, вибирають власний спосіб і шлях розвитку. Це відбувається у зв'язку із глобалізацією, формуванням відповідних глобальних зв'язків і боротьбою за грошові та інформаційні потоки, адже інформація та «світ як глобальне село» Маккліюена набувають у сучасному світі все більше значення та влади. Відповідно, місту в такій ситуації, відтепер необхідно приваблювати не просто вигідними конкурентними умовами, але, передусім, неповторним символічним капіталом, своїм власним автентичним «Я».

Міста самі стають суб'єктами, продукують, а як наслідок уособлюють певні цінності і смисли відповідно до свого індивідуального розвитку та ідентичності. Кожне конкретне місто стає уособленням спільної реальності його мешканців і постає своєрідним фреймом їх самоідентифікації у світі, займаючи провідну ланку взаємовпливів. Місто творить свою реальність, впливаючи на ідентифікацію і приналежність його жителів, але і вони своєю сукупністю формують образ та особливий характер міста, що в незалежності від індивідуального сприйняття все-таки вимальовується як певна закономірна сукупність рис і ознак.

Російський соціолог Олександр Согомонов говорить про історично обумовлену особливість пошуку своєї ідентичності і актуалізації змін у міському просторі саме зараз. Він наводить приклад міст Росії, але спільне радянське минуле, безсумнівно, дає всі підстави екстраполювати деякі твердження науковця і на український соціокультурний простір міста. «Безумовно, саме цей парадокс сучасного російського урбанізму, стверджує вчений, значно більше актуалізує пошук міської ідентичності в нас, ніж у більшості інших

країн, де історичний вигляд міст сформований давно і з роками лише вкорінювався (а не розвивався, як у Радянському Союзі в 1950-х роках)» [6]. Власне, автор розвиває бачення кожного конкретного міста у вигляді індивідуального проекту, аналізуючи міста як комерційно успішні прототипи себе самих, що здатні підтримувати сталий ефект свого успішного іміджу, привабливого для потенційних та реальних жителів, і вводячи поняття «бренди міст»: «Не випадково, мабуть, так активно сьогодні товкмачать про імідж міст, їх позиціонування і, що особливо показово, про міста як про бренди. І це, як мені здається, не стільки віяння моди, скільки ознака духу часу: міста бажають знайти неповторні обличчя, нехай навіть часом таке обличчя виявляється лише лицедійною, але неодмінно оригінальної маскою» [6].

Вочевидь, що такі думки небезпідставні у сучасних реаліях. Відповідно до віянь моди, новаторства та специфічних напрямків розвитку суспільства, виникають і нові напрямки для міфотворчості. Уже не лише мегаполіси та великі міста з багатовіковою історією мають шанс на культурний розвиток і привабливу ідентичність: критерії успішності стають самобутніми і унікальними та залежать від вдалої ідеї міста, а не тільки від його історичного значення. Існують дослідження, стверджується: саме історичний центр міста, навіть якщо він вже не відіграє важливої економічної, як раніше, ролі, залишається центром міської ідентичності, предметом гордості та ототожнення з містом, адже спальні райони всі схожі між собою, а центр – унікальний. Тим не менше, поступово індивідуалізація міста охоплює все нові міста і торкається цілком провінційних та, здавалося б, нецікавих жителям у своєму не доконечному історичному і культурному значенні та економічній перспективності. Знову ж таки, існує тенденція до надання містам особливого шарму та індивідуальної та своєрідної спеціалізації: мегаполіс містить у собі все і одразу, натомість місто-університет або місто-музей відповідає за свою особливість (Олександр Соґомонов наводить у приклад іміджеві стратегію поволзького міста Козьмодем'янськ Республіки Марій Ел, ми ж можемо вказати Острог чи Кам'янець-Подільський). На фоні ще доволі характерного для наших терен процесу стікання фінансових та розумових ресурсів до мегаполісів, уже спостерігаються і нові відцентрові тенденції до життя у комфортній та спокійній провінції. Особливо прикметним це стає для тих жителів, робота яких не прив'язана до жодного офісу і може обмежитися індивідуальним комп'ютером.

Зазначимо, що попри популярність мегаполісів, вони не завжди комфортні для мешканців, адже життя у них часто означає зайву суєту, високі вимоги та темп життя, стрес, перенасиченість благами та культурними подіями. Цей новітній феномен цікаво висвітлений у Олександра Соґомонова на прикладі російського суспільства. Він пише про запити та потреби звичайного міського мешканця: «Але якщо сьогодні запитати у звичайних городян, чого хочуть вони самі, то з'ясується, що переважно не потребують чогось особливого. Вони прагнуть жити в спокійному й кліматично приємному «провінційному» місті. А ще хочуть непогано заробляти і при цьому якнайменше працювати, жити в достатку і за змогою ні за що не відповідати у своєму міському житті. І все це не в гучному, а в тихому місці. Не в мінливому, а в спокійному. Не в тому, що шукає й метається, а в стабільному й передбачуваному. Не в гігантському, а в маленькому, де люди знають одне одного і все влаштовано зручно й звично» [6].

Зауважимо, однак: таке маленьке місто все одно є містом, а не селом, воно має всі урбаністичні ознаки і містить в собі міські цінності. Це безумовно важливо. Помилково думати, що місто розвивається чи могло колись розвинутися із села, адже місто – це цілком інша територія з цілком іншою природою та законами функціонування, ніж села

довкола. Місто, без сумніву, для свого функціонування потребує праці села і не може з ним не взаємодіяти. Унаслідок того, сільські мешканці мігрують до міст. Адже цілком обґрунтовано місто надає жителям і більш комфортніші умови існування, різноманітні сфери дозвілля, більше можливостей для продуктивного використання мешканцями вільного часу, можливість отримати освіту і піднятися вище соціальними сходами. Місто приваблює ще й тим, що містить широкий спектр можливостей для розваг і створює ілюзію «легкого» життя. Зазвичай названі чинники приваблюють сільських жителів до міст-мегаполісів. Одночасно, виникають певні протистояння сільських жителів із міськими, своєрідні «села в місті».

Це розглядає у своїй статті «Львів. Sine qua non – «без чого немає» Тарас Возняк: «Хоча ще довго після появи міст міщани займалися сільським господарством чи то з огляду на економічні потреби (як у наші, не найближчі, часи), чи то з огляду на ментальні рудименти (як у новонавернених городян десь у глибинному Сихові). Однак, така боротьба на глибокому метафізичному рівні, що ведеться з «машиною для життя» маргіналами з спальних районів вже всередині міста, якщо вона набирає масового характеру, здатна її зруйнувати чи значно завадити її справності» [1].

Автор також розглядає пограничну та периферійну історію Львова як шанс до його відродження у теперішньому через спробу зайняти свою унікальну нішу культурного, економічного і релігійного центру. Йдеться про ідентичність і значення міста у суспільному розвитку в принципі. Місто це унікальний і надзвичайно потужний інструмент цивілізації. Саме тому воно є як причиною, так і джерелом цивілізаційного зростання, економічного, суспільного і культурного розвитку. «Місто – це швидкість та концентрація. Воно притягує до себе людей, ресурси та ідеї, робить їхню концентрацію нестерпною і врешті-решт вибуховою (чи чули ви коли-небудь про революцію на селі? Радше про бунт...). Воно зіштовхує їх у своєму тиглі, під накривкою своїх дахів, називаючи це змішуванням (релігійним, етнічним та расовим), виробництвом, торгівлею, фінансуванням та громадським життям і політикою. Місто – неначе певний фокус у лінзі, у якому збираються усі ці промені» [1]. Саме у цьому сенсі місто справді є підсилювачем та прискорювачем суспільних, економічних та політичних процесів.

Місто стає простором для різних подій і забезпечує життя відмінних одне від одного осіб, які змушені жити разом на одній вулиці чи в одному будинку. У цьому контексті американський політолог Блер Рубл говорить про конфлікт інтересів і конкуренцію, яка так чи інакше виникає під час вимушеного співжиття мешканців міст та взаємодії їх приватного простору. «Під тиском стрімкого росту міст-метрополісів, миттєвих комунікацій і надзвичайної рухливості людей розвалюються традиційні концепції місця й громади. Підтримувати ширшу, ніж групова ідентичність, цивільну свідомість стало непросто в добу швидкості й прискорення» [4, с. 31].

Отже, у сучасному місті йдеться про номінальну громаду, коли часто насправді незнайомі між собою люди мекають в одному будинку та на одному поверсі, користуються спільним громадським транспортом і найближчими магазинами щодня, що створює ілюзію спільноти, коли насправді це просто велике об'єднання незнайомців, яким часто немає діла один до одного. Водночас деякі дослідники схиляються до думки, що таке співжиття між зовсім незнайомими людьми вселяє віру у готовність навіть чужих один одному людей до співчуття та взаємодопомоги і дає можливість говорити про міське середовище як про живий організм, що функціонує злагоджено попри всю видиму умовність такого об'єднання незнайомців. Самоідентифікація людини у таких умовах часто є суб'єктивною і не потребує зосередження на реальних фактах. Ототожнення себе з

певним містом як з певним способом життя, а також спільним для його жителів набором принципів та цінностей не є перевіреною, а часто лише теоретичною для кожного окремого громадянина.

Проте, існують і певні об'єднуючі для містян фактори. Львівські соціологи В. Серета та Д. Судин у дослідженні «Львів'янин» – окрема ідентичність чи просто прописка?» акцентують, що потрібно розмежовувати ті випадки, коли людина оголошує свою приналежність до певного міста тільки на тій підставі, що вона зараз є її фактичним місцем проживання. Водночас, певна група жителів вкладає у це глибший зміст, ототожнюючи себе з певними традиціями та поведінковими реакціями, які на її думку, або стереотипно приписують жителям цього міста і може продовжувати зберігати таку ідентифікацію та продовжувати традиції свого міста, навіть змінивши місце свого проживання [5]. Це означає, що у такому випадку сказати, до прикладу, «я – львів'янин» може прирівнюватися до декларації своєрідного маніфесту особливих привілеїв, способу життя та мислення та, обов'язково, особливих традицій.

Намагаючись коротко відповісти на запитання якою саме є львівська міська ідентичність, то можна скористатися означенням львівського історика Ярослава Грицака, з його огляду, образ Львова в свідомості львів'ян складається з двох елементів. Це, перш за все, – європейськість Львова, тобто приналежність міста до Європи як архітектурно, так і культурно. Іншим елементом є образ Львова як «українського П'ємонту» [2]. Таким чином, йдеться про поєднання у чомусь полярних образів міста – прогресивного у своєму розвитку, що дає рух для вектора поступу всієї країни та консервативного – у образі оплоту національної ідеї.

Важливо є визначення міської та національної ідентичності жителів Львова на основі даних трендового дослідження «Львів-Донецьк: соціологічний аналіз групових ідентичностей та ієрархій соціальних лояльностей», яке відбувалося у 1994, 1999, 2004 рр. Інститутом історичних досліджень, кафедрою історії та теорії соціології Львівського національного університету ім. І. Франка. Аналіз результатів згаданих досліджень показує про дві найактуальніші для львів'ян ідентичності – національну і міську. Таким чином, львівська ідентичність справді існує, оскільки 23% респондентів визначили львівську ідентичність як найважливішу і це дозволяє стверджувати, що серед ідентичностей львів'ян їхня ідентичність таки є, а також може займати найвищу ієрархічну позицію. Результати соціологічних досліджень демонструють цікаве поєднання української та львівської ідентичностей. 23% респондентів визначили себе як львів'яни, а 50% респондентів – як українці. Натомість у дослідженні «Львівська ідентичність» (де можна було обирати декілька варіантів відповіді) українську ідентичність обрало 70% респондентів, а львівську – 43%. Маємо ситуацію, коли 63% респондентів з тих, що назвали себе львів'янами, обрало також і українську ідентичність. Отже, можна говорити про те, що у цьому випадку національна та локальна ідентичності не конкурують між собою, а частково накладаються і у такий спосіб взаємодоповнюються [5].

Цікаво, що на основі пізніших досліджень можна стверджувати: за останні 4 роки зросло ототожнення себе з громадянами України та «європейцями», а не просто українцями. Таких висновків доходимо після аналізу результатів досліджень проведених соціологічною групою «Рейтинг» улітку 2014 року. Усе менше опитаних українців на запитання: «Хто я такий?» відповідають «просто Людина», «радянська людина», і все менше громадян характеризують себе через свою родинну роль.

Більшість опитаних (64%) відповіли самі собі на запитання «Хто я такий?» – громадянин України. Роль міської ідентичності займає у свідомості опитуваних нижчу

ланку, все-таки доволі помітну: 30% опитаних охарактеризували себе як жителів свого міста. Отже, міська ідентичність насправді існує і може займати вищу ієрархічну позицію: як уже згадувалось, коли на запитання «хто я такий?» людина дає відповідь через ототожнення себе з міським простором, у якому вона проживає, а не країною, суспільством чи родиною. У такий спосіб місто стає спроможним відповісти на сутнісні, онтологічні питання, бути для людини засобом самоідентифікації себе у світі.

Зауважимо той факт, що «громадянин України» як ідентифікатор є домінуючим у всіх регіонах України, окрім Донбасу, де основним ідентифікатором залишається «житель свого регіону, міста, села»[5]. Дослідження феномену міської ідентичності сходу та заходу України, спільного та відмінного у їх проявах та їх екстраполяцію на суспільну взаємодію в межах держави. Треба розглянути у прикладних розвідках на цю тему, можливо, як продовження дослідження, пошуків людиною власної ідентичності в українському місті.

Підсумовуючи доходимо висновку, що безумовно, місто впливає на свідомість людини. Воно сприяє виокремленню індивідуального в контексті соціальної взаємодії різних людей, їх груп та об'єднань. Місто стає простором для різних подій і забезпечує життя відмінних одне від одного осіб, котрі змушені мешкати разом на одній вулиці чи в одному будинку та взаємодіяти між собою. За таким принципом можна розглядати міське середовище як про живий організм, що функціонує злагоджено попри всю очевидну умовність такого об'єднання незнайомих.

Кожен вносить свою частку в суспільний розвиток і розвиток самих міст, а глобалізація та суспільні процеси накладають свій вагомий відбиток на міську ідентичність, яка теж індивідуалізується, даючи змогу кожному місту викристалізувати неповторну ідентичність. Одночасно, людина теж є чинником у міській ідентичності і процеси ці, без сумніву, двосторонні: так, людина впливає на особливий характер міського простору, так і місто стає для неї одним із способів самоідентифікації себе у світі. Отже, місто стає спроможне відповісти на сутнісні, онтологічні питання, які для людини є способом ідентифікації та пошуками себе у ньому. Це зайвий раз засвідчує, що місто – не лише територіальне і економічне об'єднання, а, водночас, культурне, духовне та сутнісне.

Список використаної літератури

1. Возняк Т. Sine qua pop – «без чого немає» // Режим доступу до ресурсу: <http://www.ji.lviv.ua/n29texts/voznyak.htm>
2. Грицак Я. Страсті по Львову // Грицак Я. Страсті за націоналізмом. – Київ: Критика, 2004. – С. 229-246.
3. Лефевр, А. Идея для концепции нового урбанизма // Социологическое обозрение. – 2002. – Т. 2, № 3. – С. 19-27. – Режим доступу до ресурсу: https://sociologica.hse.ru/data/2011/03/04/1211598040/soc_oboz_2_3.pdf
4. Рубл, Б. Капітал розмаїтості. Транснаціональні мігранти у Монреалі, Вашингтоні та Києві. К.: «Часопис», «Критика», 2007.
5. Середа, В., Судин, Д. «Львів'янин» – окрема ідентичність чи просто прописка? // Вісник Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна. – 2008. – № 795. – С. 94-98.
6. Согомонов, О. Сучасне місто: стратегія ідентичності // Режим доступу до ресурсу: <http://innovations.com.ua/ua/articles/14190/temp>

Стаття надійшла до редколегії 18.01.2017

Прийнята до друку 19.02.2017

THE VALUE OF THE CITY IN THE HUMAN SELF-IDENTITY

Oleksandr Urban

*Lviv National University named after Ivan Franko
Faculty of Philosophy , Department of Theory and History of Culture
Str. Universytetska, 1 , 79000 , Lviv, Ukraine
Email: lesyk.urban@gmail.com*

Had been analyzed the process of urban space and urban civilization, the city's role in the identity of the person. Defined the concept of urban identity, its importance and impact on the minds of city residents. Was considered he role of the community in the city, its importance to distinguish the individual in the context of social interaction. Were discovered the basic unifying factors for the residents of the city, identifying factors of a particular city.

Keywords: town, metropolis, urban area, urban identity, urban civilization.

УДК 17.026.4:341.231.3

ЛЮДСЬКА ГІДНІСТЬ МІЖ МОРАЛЛЮ ТА ПРАВОМ

Тетяна Продан

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії культури
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна,
e-mail: tetyana.nazaruk@gmail.com*

Проаналізовано феномен людської гідності з огляду компліментарності морального та правового підходів. Велика увага приділена особливостям поняття людської гідності в дискурсі прав людини. Виявлено дуальність феномену людської гідності, яка з одного боку, є підґрунтям прав людини, з іншого – контентом прав людини. Виокремлено зовнішній та внутрішній аспекти феномену гідності.

Ключові слова: людська гідність, права людини, моральні права, легальні права, егалітаризм, повага, універсалізм.

Підвищений інтерес до феномену гідності в Україні зумовлений об'єктивними історико-політичними факторами. Події Майдану 2013 – 2014 рр., які отримали назву Революції гідності, актуалізують і спонукають до комплексного осмислення феномену людської гідності в умовах становлення громадянського суспільства, проте, досі – у контексті пострадянського. Суспільні уявлення, а ще краще застосувати термін Ч. Тейлора – «суспільна уява» (social imaginary) одночасно містить взаємовиключні тези.

Дослідник пояснює термін «суспільна уява», відокремлюючи її від «суспільної теорії», оскільки «йдеться про спосіб, яким звичайні люди «уявляють» собі їхнє суспільне оточення – що часто висловлюється не в теоретичних термінах, а в образах, розповідях, легендах тощо. ... Вона втілює відчуття наших нормальних взаємних очікувань і той рід взаємного розуміння, який дає нам змогу здійснювати колективні практики. ... Це розуміння є водночас фактичним і «нормативним»: себто ми відчуваємо, як все відбувається зазвичай, але це поєднується з ідеєю того, як воно має бути та які хиби можуть зіпсувати ці спільні практики» [7, с. 156, 275].

В українському контексті доречність використання терміну «суспільна уява» стосується того, як розуміються та співіснують такі поняття: індивідуальна свобода і патерналізм; особиста свобода та колективна відповідальність; уявлення державних інститутів як єдиного знеособленого організму, що в повсякденній мові артикулюється абстрактним поняттям «влада», і нехтування своїм правом та свободою у здійсненні контролю за «владою», яка фактично представлена конкретними особами; відчуття порушення своїх прав і водночас пасивність громадян у відстоюванні їх у правовий спосіб. Саме, суспільна уява як спільне розуміння уможливує специфічні «спільні практики» та «відчуття легітимності». Це також стосується феномену гідності: як виявляє себе цей феномен у суспільній уяві, до яких суспільних практик спонукає. Відтак існує необхідність дослідження сутності феномену людської гідності на всіх рівнях суспільного життя – етичному, правовому, політичному. Є вірогідність того, що з'ясування сутності й проблематики феномену гідності за допомогою дискусійного відкритого обговорення згодом допоможе внести певну ясність, яка з академічного середовища проникне в суспільну уяву. Тоді, можливо, існування взаємовиключних тез у суспільній уяві замінить

розуміння їх у вигляді взаємного напруження, а це – вже зовсім інші суспільно-політичні наслідки.

Актуальність проблеми в глобальному академічному середовищі, в центрі якої ключове місце посідає питання людської гідності, підтверджується чисельними іноземними публікаціями, проведенням тематичних конференцій та публічних заходів.

Так, К. Маккруден виокремлює три стрижневі проблематики в сучасних дискусіях про феномен людської гідності: 1) академічна проблематика, що має на меті, завдяки дебатам у праві, філософії, історії, політиці й теології збагатити знання концепту людської гідності в кожній окремій дисципліні; 2) правова концепція гідності в контексті суду з прав людини – випробує теоретичну можливість існування правової концепції гідності як основи спільного транснаціонального правового підходу; 3) практична – стосується діалогу між вірою та розумом у контексті взаємодії державних інституцій охорони здоров'я й інституту католицької церкви* [12, с. 10 - 12]. Варто додати: стосовно останньої, обидві інституції потребують застосування теоретичного обґрунтування прав людини на засадах людської гідності. Проте результати рішень можуть мати протилежні наслідки, зокрема щодо питання евтаназії чи можливості застосування тих чи інших медичних маніпуляцій.

В українському академічному просторі останні обговорення пов'язані з потребою створення сучасного «соціально-політичного тезаурусу» для визначення «нових смислів», породжених «соціально-політичним дискурсом», який почав формуватись у 2014 р. на хвилі Революції Гідності**.

Серед останніх ґрунтовних праць, присвячених дослідженню концепту гідності, вирізняємо іноземних та українських дослідників – Дж. Валдрона (2009), Дж. Доннелі (2009), М. Лебех (2009), М. Розена (2012), О. Грищук (2007), А. Єрмоленка (2010), Л. Кадишевої (2011). Окрім того, опубліковано низку тематичних наукових статей, у котрих феномен гідності відіграє ключову роль, таких науковців, як – М. Альчук, Л. Газнюк, М. Дойчик, А. Карась, В. Малахов. З огляду на проблематику, що спостерігається в останніх дискусіях, можна стверджувати: існує не одна, а декілька концепцій людської гідності. Вони зумовлюються, по-перше тим, як визначається сутність гідності, а по-друге – в контексті котрої дисципліни обговорюється або в якій сфері життя людини виникає питання про гідність.

Мета статті: здійснити аналіз феномену людської гідності в сучасному дискурсі прав людини та дослідити особливості морального і правового обґрунтування прав людини на основі людської гідності.

Людська гідність і права людини.

Одним із ключових контекстів, в якому перебуває феномен гідності, є дискурс прав людини. У ньому найбільше простежується втілення взаємності морально-етичних та правових міркувань із проекцією на політичне життя суспільства. Людська гідність становить висхідну позицію в міжнародних документах з прав людини. Загальна декларація прав людини (1948) починається з преамбули: «Беручи до уваги, що визнання гідності, яка властива всім членам людської сім'ї, і рівних та невід'ємних, прав є основою свободи, справедливості та загального миру». Ст. 1 стверджує: «Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності» [4]. Міжнародні конвенції прав людини (ICCPR, ICESCR, 1976) відповідно до принципів, проголошених Загальною декларацією, підтверджують: «визнання того, що всі права походять від вродженої гідності людської особи» [9;10]. Права людини і людська гідність пов'язані в контексті суперечки про статус прав людини: чи вони є моральними, чи юридичними, позаяк суперечка виникає внаслідок

невідповідності між офіційною риторикою декларацій і конвенцій щодо прав людини та реальним реагуванням на них [6, с. 59]. Важливість визначення статусу прав впливає на їхнє обґрунтування або легітимацію.

Перш ніж розглянути різницю морального чи юридичного статусу прав людини, необхідно з'ясувати структуру прав. Наприклад, Р. Алексі визначає структуру прав як нормативні відносини між трьома елементами – носієм, адресатом і предметом [1, с. 172]. Особливістю під час переліку прав людини, на думку філософа права, є те, що зазвичай згадується лише носій та предмет: «можна розглядати права людини як двосторонні відносини між носієм і предметом» [1, с. 173]. Насправді – це лише спрощена формула, уточнює Р. Алексі. Право на щось (скажімо, право на життя) спрямоване до всіх людей у державі. Отже, право як вимога має свого адресата – державу. І саме до держави адресується вимога кожної особи бути захищеною від вбивства іншими людьми. Р. Алексі доходить висновку: «Права людини на щось та відповідні зобов'язання є двома сторонами однієї медалі» [1, с. 174]. У такий спосіб права людини у філософії прав людини розглядають як взаємні зобов'язання.

Статуси моральних і легальних прав різняться в способі їхнього обґрунтування. Ш. Госепат розрізняє це так: моральні права є морально обґрунтованими вимогами, тобто в основу покладено моральний принцип (приміром, рівна повага до всіх); легальні права (позитивне право) є надані державою права на вимоги, котрі можуть бути оскаржені в суді й порушення яких може бути покаране за допомогою державних засобів примусу [3, с. 131]. Варто звернути увагу на різну мотивацію у реалізації права на практиці: у випадку моральних прав – мотивація походить із внутрішнього джерела особи; у випадку легальних прав – мотивація є зовнішнім джерелом у вигляді карної санкції з боку державних інститутів. З погляду карної санкції, моральні права – це завжди над зусилля із перспективою змінити існуючу нормативну систему, тоді як легальні права – це дія в межах існуючої нормативної системи з огляду на уникнення санкціонованого покарання.

Окрім того, позитивне право ґрунтується на нормі, що має соціальну або правову значущість [1, с. 177]. Питання значущості ще один вагомий аспект, що відрізняє моральні й легальні права. Так, значущість легальних прав обмежена членами суспільства певної правової спільноти. Моральні права, навпаки, претендують на універсальну значущість і поширюються не лише на членів певного суспільства, а на всіх людей. Власне, у такому контексті, права людини розглядають як моральні права. Отже, специфічними ознаками прав людини є: універсальність (значущі для всі людей), егалітарність (значущі для всіх людей рівною мірою), категоричність (жодна людина не може бути їх позбавлена) [6, с. 60].

Моральне обґрунтування прав людини як взаємних зобов'язань здійснюється на основі таких головних принципів: моральна повага до всіх людей (Ш. Госепат) та вольовий момент (Г. Ломанн). За Ш. Госепатом, принцип моральної поваги до всіх людей означає, право бути рівноправним автономним членом світової спільноти людей [3, с. 132]. Право, наголошує дослідник, пов'язане зі самоповагою і стає для людини підставою для того, аби вимагати поваги до себе заради неї самої. Можемо розуміти права людини як захисний механізм проти тиранії більшості й колективних посягань на індивіда. Ще один суттєвий момент у філософії прав людини – це те, що права як взаємні зобов'язання надаються (Ш. Госепат) або встановлюються (Г. Ломанн), але не дані від природи, Бога чи моралі. Інстанцією (або авторитетом), що надає права, є самі учасники взаємних зобов'язань тою мірою, якою вони підкоряються моралі рівної та універсальної поваги до всіх [3, с. 132]. На думку Г. Ломанна, до встановлення прав причетний «вольовий момент»

– спільне рішення визнати себе носіями прав [6, с. 79]. Наголосимо, визнавати себе носієм прав із взаємністю до визнання іншого як суб'єкта прав означає поважати іншу особу. Отже, трансформація взаємних зобов'язань у взаємовизнанні моральні права становить джерело самоповаги та почуття власної гідності. Закономірним постає питання про визначення терміна «людської гідності» в дискурсі прав людини.

Проблематика визначення терміну «гідність».

Незважаючи на те, що людська гідність є фундаментальним поняттям усіх міжнародних документів з прав людини, в них відсутнє його визначення. Серед деяких науковців допускається думка, що вираз «гідність людської особи», а саме його внутрішнє значення, залишається «інтуїтивним», зумовленим переважно культурними чинниками [13, с.849]. Однак у випадку, коли буде нагода застосувати вираз в конкретній ситуації, загалом припущення про порушення людської гідності можна визнати, навіть якщо абстрактний термін не має строго визначення. Це не означає, що у моральній філософії чи філософії права не розроблено визначення поняття людської гідності. Радше навпаки: існує безліч варіацій, котрі формують не одну, а декілька концепцій гідності. З одного боку, відсутність строго визначення ускладнює процес обґрунтування прав людини на основі гідності, зокрема у міжкультурній взаємодії, з іншого – дає змогу уникнути редукції в розумінні людської особи. У такому випадку, переваг від невизначеності терміна більше ніж недоліків. Ця своєрідна недовомовленість спонукає до постійних обговорень в контексті появи нових викликів, які загрожують цілісності людського буття. Дж. Валдрон зазначає, що неясність стосовно визначення терміна людської гідності відображає багатство та компліментарність усіх аспектів значення цього багатогранного поняття [14, с. 16].

Розглядаючи права людини як моральну формулу «взаємні зобов'язання – взаємовизнання прав» спостерігаємо дуальність концепту гідності. З одного боку гідність, є основою або джерелом прав людини. Тобто, людська гідність вимагає право на щось і адресовано це право до іншого індивіда чи до державних інституцій. З іншого – визнання себе суб'єктом та носієм моральних прав є джерелом гідності. Тобто, гідність сама постає у вигляді контенту прав (змісту прав людини) – право на гідність. У документах з прав людини дуальність гідності втілюється: а) *гідність як основа* прав людини стверджує, що «права людини походять від вродженої гідності людської особи»; б) *гідність як контент* прав втілюється у забороні принижувати вроджену гідність [4; 9; 10]. Завдяки дуальності концепту гідності в дискурсі прав людини виявляється внутрішній та зовнішній аспекти гідності. Гідність як контент прав людини розкриває її внутрішній аспект: у суб'єктивному значенні – це самоповага, в об'єктивному – вимога до інших осіб або державних інституцій поважати мою гідність. Гідність як основа або підґрунтя прав людини розкриває її зовнішній аспект завдяки взаємному визнанню прав людини між особами, що повинно втілюватись у взаємній повазі.

Досліджуючи феномен гідності, ми не можемо провести чітку межу між моральним та легальним обґрунтуванням прав людини. Дуальність концепту гідності в дискурсі прав людини завжди тяжіє до спроб перевести моральні права у площину позитивного права. Це проектує питання у політичну площину: за яких політичних умов, тобто за якого політичного устрою можлива фактична реалізація прав людини з огляду на повагу людської гідності.

Права людини як моральні права втілюють «негативний» принцип – не завдавати шкоди. Такий принцип найкраще простежуємо у ліберальних концепціях державних устроїв. Тут акцентовано на мінімальному втручанні у суспільне й особисте життя

громадян з боку держави. Принциповим у державній політиці є не так забезпечення усіх певними благами, як створення відповідних умов, для самостійного здобування благ.

Права людини як позитивні права діють за іншим принципом – принципом забезпечення благ, що є обов'язковим з боку держави. У такому випадку, йдеться про соціалістичні теорії державного устрою. Хоча, це – лише граничні приклади, котрі покликані показати загальну схему взаємозв'язку моралі, права, політики. Доцільно врахувати, що і серед контенту прав існує внутрішня конкуренція між видами прав (наприклад, між ліберальними та соціальними правами). Окрім того, сама можливість звернення до прав передбачена не у всіх формах державного правління, а пріоритет певного виду прав зумовлює курс державної політики. Як стверджує Г. Ломанн: «Завжди залишається певне напруження між державно-правовими структурами та моральними вимогами, що впливають із слабких моральних прав» [6, с. 83]. Питання позитивізації прав людини має й свої недоліки. Позитивне право або державне право є значущим для усіх членів певної правової спільноти і розповсюджується лише на громадян. Тому, позитивізація морально обґрунтованих прав людини, на думку Г. Ломанна призводить до «партикуляризації сфери їх значущості».

Партикуляризація сфери значущості прав людини. Права людини і народний суверенітет зумовлюють одне одного. Історично права людини були одночасно правами громадянина. Згадаймо Декларацію прав людини і громадянина (1789), у котрій присутні розрізнення буття «національного громадянина» від буття «людини універсальної і природної» [5, с. 199]. Ю.Крістева наголошує, що поширення ідей Французької революції породило вимогу не універсальності людей, а національних прав народів. Дослідниця звертає увагу на присутній у Декларації дуалізм людина/громадянин, який вирізняє етичну та політичні сфери. Моральний зміст декларації полягає в утвердженні невід'ємних прав людини, котрими вона володіє від народження незалежно від будь-яких інших атрибутів щодо визначення людини. Природні права є додержавними правами, а громадянин – це статус людини, якого вона набуває в умовах державного утворення, що надає їй право на суспільну діяльність з метою забезпечення природних і невід'ємних прав людини. Декларація прав людини і громадянина морально обґрунтовує утворення державного союзу або національної держави. Принцип прав людини полягає в постулюванні універсальної етичної цінності – гуманізму, не плутаючи її з мінливостями історичних суспільств [5, с. 202 – 203].

Про які мінливості історичних суспільств йдеться? Можемо припустити, що визначення прав людини лише на основі громадянських прав не забезпечує захист особистості та її життя. Г. Арендт, аналізуючи причини можливості геноцидів євреїв, вірмен, а також проблеми національних меншин у проміжках між двома світовими війнами та безправ'я людей у таборах для інтернованих, називає бездержавність явищем історії ХХ ст., – коли істотно зростає кількість осіб без приналежності до певної держави [2, с.364-389]. Серед причин зростання кількості бездержавних осіб, з погляду дослідниці – було позбавлення підданих громадянства державами із тоталітарною формою правління. Як наслідок, бездержавна особа втрачала усі свої права, адже не існувало уряду чи авторитетної сили, щоби захистила ці права, й жодного інституту, який би їх гарантував. Із втратою національних прав автоматично втрачались права людини. Проблему безправ'я вчена розкриває як втрату місця у світі – вилучення зі спільноти. Такі люди позбавлені не права на свободу, а права на дію; не права думати, а права висловлювати власну думку; своїм життям вони зобов'язані благочинності, а не праву [2, с.395 – 396]. Г.Арендт вказує на потребу та можливість самовираження людини всередині суспільства, через яке людина

виокремлює себе зі собі подібних. Її дослідження засвідчили, що в наслідок цивілізаційного поступу світу, об'єднаного соціальними зв'язками, втрата громадянства позбавляє людину ставлення інших людей до неї як до людини. Оскільки саме через своє самовираження людина стає людиною, а через власні розумові здібності є не лише біологічною істотою, що потребує тільки їжу та даху над головою, то вона також – істота соціальна. Унаслідок діяльності людина долучається до світу людей, тому права, які історично називаються основними або природними, без можливості дії та самореалізації недостатні для захисту людської особистості та гідності. Коли в сучасних концепціях прав людини в основу закладають принцип рівності в взаємній повазі до всіх людей, – це спроба розширити юрисдикцію прав людини за межі державних кордонів та політичних прав участі. Філософія прав людини здатна виявити обмеженість розуміння прав людини як громадянських прав стосовно захисту людської особи та її гідності.

Нетотожність концептів людської гідності та прав людини.

Однак через близький зв'язок між гідністю та правами людини, не можна вважати гідність лише частиною ліберальної теорії. Права людини як модерний проект і людська гідність є різними концептами, котрі можуть існувати та розвиватись окремо. Р. Говард і Дж. Доннеллі вважають, що відмінність двох понять полягає в їх протилежному стосунку до суспільства. Науковці зазначають, що концепції людської гідності в їхніх соціальних і політичних аспектах виражають специфічні розуміння внутрішньої (моральної) природи та цінності людської особи із притаманним йому або їй (політичним) зв'язком зі суспільством. Натомість права людини, з їхнього погляду, є рівними й невідчужуваними правами, в строгому сенсі права, які обґрунтовують особливим способом силу вимоги проти держави, і котрі має кожна особа просто тому, що вона – людина [8, с.80]. Акцентується на тому, що концепції людської гідності можуть розвиватись поза цінностями рівності і автономії, позаяк права людини ґрунтуються на вказаних цінностях. Суспільства де вагому роль відіграє поняття людської гідності, можуть бути ієрархічними та тоталітарними. Однак, безперечно, для модерного дискурсу прав людини, гідність є тим, на чому ґрунтується рівність і свобода членів суспільства. Власне, нетотожність прав людини і людської гідності є тим, у чому виявляє себе різниця двох інтерпретацій – моральної та правової (легальної), і чому постає питання доречності позитивізації морально обґрунтованих прав людини.

Ми здійснили спробу проаналізувати феномен людської гідності в дискурсі прав людини. Зазначимо, що людська гідність і права людини органічно поєднані в концепціях прав людини. Незважаючи на міжнародне визнання ідеї прав людини на основі людської гідності, у світі спостерігаються жахливі випадки знуцання та приниження гідності людської особи. Навряд чи можливо виробити універсальну концепцію людської гідності. На перший погляд, може здаватись, що формат прав людини є найвдалішим для цієї мети, позаяк переводить моральне обґрунтування людської гідності у політико-правову площину. Однак, варто зазначити, що концепція прав людини не є універсально визнаним фактом. Знову ж таки, концепт людської гідності якщо й не забезпечує вироблення узгодженого погляду стосовно розуміння прав людини, то робить свій внесок у специфічну методіку в інтерпретації та судочинстві прав людини [12, с. 11]. Відтак можемо припустити, що концепт людської гідності ефективніше зможе працювати як самостійний, ніж у зв'язці з правами людини, відкриваючи нові горизонти для подальшого розвитку проблематики в сучасних умовах глобалізації та міжкультурної взаємодії.

Не потрібно забувати, перша міжнародна Загальна декларація прав людини (1948) була прийнята не тому, що було досягнуто згоди стосовно визначення суті й змісту прав

людини, навпаки – інтерпретацій було багато і різних. Розробники першої Загальної декларації прав людини були свідомі того, що підстави й обґрунтування прав людини, навіть серед присутніх, є різні, й досягнути спільного розуміння навряд чи вдалось. Як зазначив Ж. Марітен у вступі до редакції тексту Загальної декларації, усі учасники погодились із правами, але на умовах, що ніхто не запитає їх – чому. «Це «чому» є місцем, де починається дискусія» [11, с. 1]. Власне, на переконання Ж. Марітена, метою ЮНЕСКО є практична мета – досягнути інтелектуального погодження прав на основі спільних практичних, а не спекулятивних ідей, «не визнання єдиної та однакової концепції для усього світу, а визнання певного корпусу переконань як дороговказу в діяльності» [11, с. 1]. Загальна декларація прав людини (1948) – приклад вироблення практичного консенсусу на тлі існування різних спекулятивних позицій стосовно змісту та обґрунтувань. Саме практична мета захисту людської гідності, в конкретних культурних та історичних умовах, полягає у забороні ставитись до людини як засобу у реалізації власних чи суспільних цілей.

Внаслідок дослідження феномену людської гідності в сучасному дискурсі прав людини встановлено дуальність концепту гідності. Дуальність феномену виявляється в тому, що гідність одночасно становить основу і контент прав людини. Людська гідність як підґрунтя концепції прав людини втілює принцип взаємної та рівної поваги до людської особи. Акцентовано, що поза межами дискурсу прав людини людська гідність не обов'язково є вродженою, егалітарною та універсальною ознакою людей.

* К. Маккруден виокремлює сучасну проблематику на основі дискусій на міждисциплінарній конференції 2012 р. в Оксфорді (Rhodes House), унаслідок якої видано збірку текстів «До розуміння Людської гідності» (“Understanding Human Dignity”). Особливістю конференції було залучення до дискусії про питання людської гідності учасників з різних дисциплінарних перспектив, у тому числі істориків, філософів права, суддів, політологів, теологів, філософів. Відтак у збірнику відображено різні погляди з приводу питання людської гідності, що виявляють особливості сучасного розуміння та сучасну проблематику концепту.

** «Круглий стіл» науково-теоретичного часопису Інституту філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України «Філософська думка»: «Дискурс Революції Гідності», травень 2016 р.

Список використаної літератури

1. Алексі Р. Інституціоналізація прав людини в демократичній конституційній державі/ Р.Алексі// Філософія прав людини; пер. з нім. О. Юдін. – К.: Ніка-Центр, 2008. – С. 172 – 189.
2. Арендт Х. Истоки тоталитаризма / Х.Арендт; пер. с англ. И. В. Борисовой. – М.: Центрком, 1996. – 672 с.
3. Госепат Ш. До обґрунтування соціальних прав людини / Ш.Госепат// Філософія прав людини; пер. з нім. О. Юдін. – К.: Ніка-Центр, 2008. – С. 129 – 162.
4. Загальна декларація прав людини, резолюція 217 А (III) від 10 грудня 1948 року. [Електронний ресурс] Загальна декларація прав людини. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015
5. Крістева Ю. Сам собі чужий /Ю.Крістева; пер. з франц. З. Борисяк. – К.: Основи, 2004 – 262 с.

6. Ломанн Г. Права людини між мораллю та правом/ Г.Ломанн // Філософія прав людини; пер. з нім. О. Юдін – К.: Ніка-Центр, 2008. – С. 59-86.
7. Тейлор Ч. Секулярна доба. Книга перша. / Ч. Тейлор; пер. з англ. О. Панич – К.: Дух і літера, 2013. – 664 с.
8. Rhoda E. Howard. Human Dignity, Human Rights, and Political Regimes / Rhoda E. Howard, Jack Donnelly // The American Political Science Review. – 1986. – Vol. 80. – № 3. – P. 801 – 817.
9. International Covenant on Civil and Political Rights (1976). [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/ccpr.aspx>
10. International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (1976). [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CESCR.aspx>
11. Jacques Maritain. Introduction in Human rights: Comments and interpretations, symposium edited by UNESCO, 1948. [Electronic resource] / Jacques Maritain // Human rights. Comments and interpretations: Symposium, 25 July, 1948, Paris, France / UNESCO, – Access mode: <http://unesdoc.unesco.org/images/0015/001550/155042eb.pdf>
12. Christopher McCrudden. In Pursuit of Human Dignity: An Introduction to Current Debates / Christopher McCrudden // Understanding Human Dignity / by ed. Christopher McCrudden. – Oxford: The British Academy, 2013. – P. 1 – 58.
13. Oscar Schachter. Human dignity as a normative concept. / Oscar Schachter // American Journal of International Law. – 1983. – Vol. 77. – P. 848 – 854.
14. Jeremy Waldron. Dignity, Rank, and Rights / Jeremy Waldron. – Oxford: Oxford University press, 2009. – 155 p.

Стаття надійшла до редколегії 12.01.2017

Прийнята до друку 19.02.2017

HUMAN DIGNITY BETWEEN MORAL AND LAW

Tetyana Prodan

*Ivan Franko National University of Lviv,
Institute of Philosophy Department of theory and history of culture
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: tetyana.nazaruk@gmail.com*

In the article phenomenon of human dignity is analyzed applying the complementary of both moral and juridical approaches. Essential features of human dignity as well as its particular importance in the human rights discourse are distinguished. The duality of human dignity is defined by research: dignity as the ground of rights and dignity as the content of rights. The internal and external aspects of human dignity are defined.

Key words: human dignity, human rights, moral rights, legal rights, egalitarianism, respect, universalism.

УДК 123(430)«18»

ІДЕЯ СВОБОДИ У ФІЛОСОФІЇ Г. ГЕГЕЛЯ

Ірина Остапець

*Ужгородський національний університет,
факультет суспільних наук, кафедра філософії,
вул. Університетська 14, 88000, Ужгород, Україна
e-mail:ostapec@rambler.ru*

Розглянуто трактування свободи видатним німецьким філософом Г. Гегелем, що докорінно відрізняється від розуміння цього поняття його попередниками. Показано діалектичний зв'язок свободи і необхідності у теорії мислителя. Акцентовано на питаннях історичного розвитку свободи, свободи у рамках гегелівського вчення про державу та право, суб'єкт-об'єктивної реальності та ін. Охарактеризовано особливості розвитку свободи в різні історичні епохи: у суспільствах стародавнього Сходу, рабовласницькому, середньовічному суспільствах, у суспільствах доби Нового часу. Розкрито сутність гегелівського вчення про державу і право, вказано на причини виникнення держав та описано ідеальний тип державного устрою.

Ключові слова: свобода, необхідність, субстанція, причинність, метафізика, держава, право.

Як відомо, філософія становить джерело людської духовності у вигляді засад для продукування сенсожиттєвих питань, шукаючи, зокрема, «унікальне буття для людства» [4, с.16]. У цьому смислі актуальним видається дослідження розвитку історії поняття «свободи», в тому числі й видатним німецьким філософом Георгом Вільгельмом Гегелем (1770–1831).

Гегелівське розуміння свободи характерне визначенням, що з'явилося ще задовго до нього: свобода – це пізнання необхідності. Однак, на відміну від Б. Спінози й інших філософів, котрі обґрунтували таке поняття, Г. Гегель розглядав пізнання необхідності як історичний процес. На цьому питанні ми детальніше зосередимо увагу згодом, передусім з'ясувавши, чи насправді, за Г. Гегелем, свобода є пізнанням необхідності.

Метафізики зазвичай протиставляють свободу та необхідність як поняття, що взаємно виключаються. На думку одних, воля абсолютно свободна, тобто нічим не зумовлена; з позиції інших – свободної волі нема, існує лише абсолютна необхідність [3, с. 446]. За Гегелем, метафізика вважала природу «підвладну необхідності, а дух свободним». Таке переконання засвідчує зв'язок, який спостерігається у сфері явищ, але воно помилково протиставляє природне духовному, необхідність свободі. Німецький учений стверджує: «Свобода, що не має жодної необхідності, й одна лише гола необхідність без свободи суть абстрактні та, відповідно, неістинні визначення. Свобода, – зауважує мислитель, – конкретна, одвічним способом визначена в собі й, отже водночас необхідна» [2, с.143]. Сенс цього висловлювання не зводиться до обстоювання відносності протилежності між свободою та необхідністю, духом і природою. Абсолютний ідеалізм принципово не визнає рівноправних, рівновеликих протилежностей духу і природи, свободи та необхідності. Існує лишень єдине абсолютне, дух, а свобода – його субстанція, сутність. Відтак свобода – це абсолютне, необхідність – відносне. У зв'язку з цим Г. Гегель наголошує: «...Всі властивості духу існують тільки завдяки свободі, ... всі вони є лише засобами для свободи» [1, с.17].

Отже, за концепцією філософа, свобода первинна, а необхідність вторинна. Згадувана теза про сліпу необхідність має на увазі необхідність, що не усвідомила своєї суті. З цього погляду, дух пізнає необхідність як власне діяння, а її зовнішнє існування – як своє відчужене буття.

У межах гегелівської філософії мислення – не тільки специфічно людська духовна визначеність, а й всезагальне, субстанція, що стала суб'єктом. Субстанція є мислення про мислення, тобто мислення – це те, що мислять (суб'єкт), і те, що становить предмет мислення (об'єкт). У цьому мисленні дух знаходиться у власній стихії, безвідносно до всього, що не є (безпосередньо) мислення, дух. Учений акцентував: «Субстанція духу – це свобода, тобто незалежність від іншого, відношення до себе самого. Дух є – саме-для-себе суще, що має саме себе своїм предметом, здійснене поняття. У цій наявній єдності поняття та об'єктивності полягає і його істина, і його свобода» [2, с.41]. Дух як «саме-для-себе суще» – ніщо інше, як чисте мислення. Однак ця спекулятивно-ідеалістична абстракція недостатня для пояснення природи, суспільства, людської сутності, оскільки ці фундаментальні реальності не можна інтерпретувати у вигляді мислення, а тим паче – мислення про мислення. Завдання в тому, щоби дедукувати із одвічної свободи, абсолютної сутності духу існування не свободних, а необхідних реальностей. Необхідність повинна виникнути зі свободи. Окрім того, метафізична система Г. Гегеля вимагає, аби необхідне у подальшому розгортанні перетворилось на свободу, тобто виявивши й ствердивши власну субстанційну сутність, якою і є свобода.

Оскільки тотожність буття та мислення – це двоїсте відношення, що передбачає наявність у мисленні його власної протилежності, то чисте мислення, за логікою вченого, переходить у своє інше, у те, яке безпосередньо не є вже мислення. «Дух є дух, – констатує філософ, – лише тоді, коли опосередкований природою» [2, с. 373]. Це означає, що нема духу без природи і природи без духу. Відповідно до теорії Г.Гегеля одвічна «абсолютна ідея», розгорнувши всі свої логічні визначення, породжує природу. Остання є буттям «абсолютної ідеї» або ж її зовнішнє, відчужене, несвобідне існування. «Абсолютна ідея» постає зі самої себе – вільно «відпустивши себе у вигляді природи» [2, с.424]. Йдеться не про сам процес, який здійснився у часі, а про певну позачасову послідовність, у межах котрої передумання свободи необхідності – це логічний, а не історичний процес. Хоча логіка у Г. Гегеля становить, як відомо, основну онтологічну структуру абсолютного.

Не будемо детально розглядати таку гегелівську конструкцію, але зазначимо, що в цьому, безсумнівно, штучному, переході головне полягає у визнанні об'єктивно-необхідного зв'язку, детермінуванні природних явищ. Відтак заперечення кантівського протиставлення свободи природі обмежується: це протиставлення визнається відносним, а не абсолютним. Природа всередині себе духовна, однак дух, властивий природі, ще не усвідомив свою субстанційну суть, свободу. Саме тому, відповідно до поглядів філософа, «у природі панує не свобода, а необхідність» [1, с. 34]. Це – та сама «сліпа необхідність», про яку ми вже згадували.

Щодо людини, то вона становить вищий ступінь у природній ієрархії феноменів. Вона являється постанням природного надприродним, підняттям необхідності до внутрішньої своєї сутності, свободи. Як стверджує Г.Гегель, людина є вільною істотою. У цьому – основне визначення її природи. Проте у зв'язку з тим, що людина поступає відповідно до своїх чуттєвих спонукань, вона не вільна, а підвладна природі, необхідності. Безсумнівно, її природа, її почуття, її інтерес мають зовнішнє, стосовно мислення, джерело. «У почуттях людина завжди визначена чимось іншим і тому не свободна... тільки в мисленні все чуже, позірне, зникло; дух тут абсолютним способом вільний» [1, с.20].

Отже, людина, з одного боку, протистоїть природі як «надприродна», відмінна від усього живого, істота. З іншого – вона все-таки залишається природною істотою. «Людина, оскільки вона дух, – зазначає Г. Гегель, – не є природною істотою, бо вона поводить себе як така і дотримується цілей у своїх бажаннях, вона хоче зла» [1, с. 131]. Це твердження споріднене з кантівською концепцією, що радикальне зло, іманентне людській природі, укорінене в її чуттєвості. Проте їй протистоїть своєрідна людська властивість поступати згідно з апріорним, моральним імперативом. Але у І. Канта двоїстість людської природи зумовлене тим, що людина – це й емпіричний суб'єкт і водночас «рід у собі», невідчужима частина просторові. Натомість у Г. Гегеля надемпіричну, надпочуттєву сутність людини формує її субстанційна приналежність до роду, соціальна сутність людського.

Не варто, однак, занадто протиставляти філософію Г. Гегеля філософії І. Канта у цьому питанні, як не доцільно також зменшувати істотних відмінностей, завдяки котрим Г. Гегель, безперечно, перевершує І. Канта у розгляді проблеми свободи. І. Кант, скажімо, намагається аналізувати питання свободи через дослідження природи окремої людини. Натомість Г. Гегель не обмежується таким розглядом проблеми, що відображає у рамках його концепції предмет філософської антропології, яка вивчає перший, нижчий ступінь суб'єктивного духу. Вчений досліджує питання свободи передусім у вигляді проблеми суспільного ладу, саме тому трактує всю історію як поступальний розвиток свободи.

У своїй концепції Г. Гегель доходить важливого висновку: людська сутність історично стає дійсністю, розвиток свободи – основна характеристика кожної історичної епохи. Так, у суспільствах давнього Сходу свободний лише тиран, всі інші не можуть такими бути всупереч своїй одвічній сутності. Хоча й свобода тирана – не що інше, як свавілля: воно, на відміну від розуму, котрий свободі себе визначає, – це панування чуттєвості, яка поневолює особистість. Загалом, на переконання філософа, свобода не може бути надбанням одного, тобто тим, що унеможливує свободу інших. «Я лише тоді істинно свободний, – акцентує Г. Гегель, – коли й інший також свободний і я визнаю його за свободного. Ця свобода одного в іншому з'єднує людей внутрішнім способом; і навпаки, потреба та нужда зводять їх разом тільки зовнішньо» [1, с. 222].

Другою історичною епохою філософ розглядав рабовласницьке суспільство. Тут, за концепцією філософа, свободні лише декотрі особи. Раб, наприклад, не свободний усупереч своїй людській природі. Але те, що робить його рабом, – не наслідок зовнішніх обставин, а наслідок нерозвиненості його людської природи. На думку Г. Гегеля, людина стає рабом тільки тому, що віддає перевагу життю, а не свободі. Таке, по суті, лише психологічне тлумачення рабства, яке не торкається дійсного, соціально-економічного генезису рабовласницького ладу, недостатнє. Суспільний лад не може бути результатом змушеного вибору окремих індивідів навіть тоді, коли вони становлять більшість у масі населення.

Несвободу людини в давньосхідних, античних суспільствах, у добу Середньовіччя він пояснює тим, що людина ще не пізнала власної суті, не усвідомила себе істотою, яка за природою не повинна бути несвобідною. Аби правильно зрозуміти це трактування, необхідно врахувати, що йдеться не про якесь суб'єктивне незнання, коли люди не досягають того, що досягають інші, не знають його, бо в цьому винні самі, внаслідок чого і зазнають утрат. Вочевидь, правильніше розуміти Гегеля у тому сенсі, що незнання історично, об'єктивно обумовлене і знання, яке маєтись на увазі, ще не могло існувати. Таке незнання й знання не залежать від окремих індивідів і, отже, цілковито відповідають гегелівській концепції всесвітньої історії як закономірного, об'єктивно зумовленого

процесу. З цього погляду, і раб, котрий не збагнув своєї субстанційної природи, має бути зрозумілим як продукт визначеної системи суспільних відносин, а не лише як індивід, котрому, на відміну від інших, не вистачає усвідомлення власної сутності. Однак ця думка, що випливає, по суті, з гегелівського розуміння дійсності у вигляді розгортання необхідності, яка лишень у собі, тобто потенційно є свobodною, не отримує конкретного розвитку в його концепції. Це пояснюється тим, що філософ трактує всесвітню історію тільки як духовний процес, розвиток свідомості й самосвідомості. Питання, наприклад, про економічну основу духовного розвитку людства відкидалося у зв'язку з головною ідеалістичною настановою.

Новий час Г. Гегель називає добою адекватного осягнення людиною її субстанційної сутності, людської емансипації. Спочатку через християнство, згодом завдяки розвитку правової держави, громадянського суспільства народний дух пізнає себе у вигляді свobodної самодіяльності, внаслідок чого існує й набуває поступу суспільство, держава. Цей визвольний процес охоплює декілька століть. «Наприклад, рабство не припинилось безпосередньо після прийняття християнської релігії, у державах не відразу почала панувати свобода, – зазначає філософ. – ...Застосування принципу свободи в суспільних відносинах є тривалим процесом, який становить саму історію... Всесвітня історія – це прогрес у розумінні свободи, – прогрес, котрий ми повинні пізнати в його необхідності» [1, с.18 – 19].

Філософ категорично виступає проти теорії природного права, що трактує державу як свідому відмову індивідів від необмеженої свободи, притаманної їм від природи, з метою забезпечення з допомогою встановленої ними державної влади тієї обмеженої влади, що за ними зберігається. Держава, яку Г. Гегель ототожнює з системою права, не є, за його переконанням, обмеженням, навіть частковим, свободи членів суспільства. Обмеженню підлягає лише свавілля індивідів, а таке обмеження не торкається свободи.

Г. Гегель не розділяє форми права та держави. Характеризуючи право і державу, він передусім має на увазі суспільний лад, установлений внаслідок Реформації та буржуазних революцій XVII–XVIII ст. Тому зрозуміле, для прикладу, твердження вченого, що «за католицької релігії неможливий жодний розумний державний устрій» [1, с. 415]. Така нібито мимоволі зроблена заувага спричиняє висновок, який у нього ніде не формується чітко й визначено: і право, і державу не можна однозначно трактувати у вигляді здійснення свободи.

Раціоналістична концепція свободи, що найпоспідовніше простежується у Б. Спінози, характеризує свободу як владу розуму над почуттями. Натомість Г. Гегель не дотримується радикальних висновків, котрі випливають із властивого раціоналізмові ототожнення волі й розуму. Адже він діалектично трактує ототожнення як таке, що містить у собі своє заперечення, неототожнення. І все-таки притаманне раціоналізму заперечення чуттєвої свободи переважно зберігається у вченого, оскільки він визначає свободу тільки як свідоме підпорядкування законові, розумному за природою. «...Лише та воля, що кориться закону, – акцентує філософ, – свobodна, бо вона підкоряється сама собі та виявляється у собі самій й свobodною» [1, с. 38].

У рамках гегелівського вчення про державу та право питання про розумність законів, права й держави вирішується однозначно: вони – розумні. Щоправда, гегелівська концепція вказує на односторонність кожного окремого визначення, характеризуючи його як абстрактне і тому неістинне. Істинне, або конкретне, – це єдність різних, у тому числі й протилежних визначень. Отже, детермінування законів, юридичних установлених актів,

загалом як розумних фіксують у кращому випадку лише одну, щоправда, за Г. Гегелем, найважливішу сторону сутності, яка різноманітна й суперечлива.

Однак не можна стверджувати, що вчений абсолютно ігнорує суперечливість, властиву єдності визначень одного і того ж предмета. Незважаючи на основне трактування держави як субстанційної сутності суспільства, мислитель у «Філософії історії» нібито мимоволі зазначає, що держава існувала не завжди. Розвиваючи цю думку, Гегель констатує: «...Справжня держава і справжній уряд виникають лише тоді, коли вже існує відмінність станів, коли багатство і бідність стають дуже великими і коли виникають такі відносини, за яких величезна маса уже не може задовольняти власні потреби так, як вона звикла» [1, с. 82].

У гегелівській трихотології духовного – суб'єктивний дух, об'єктивний дух, абсолютний дух – держава посідає друге місце. Суб'єктивний дух осягає свободу в моральній свідомості: об'єктивний дух, держава, оскільки вона відповідає своєму поняттю, є моральністю – її філософ різнить від моралі, суб'єктивної моральності, що не сповна долучилась до субстанційного. Отже, тільки «абсолютний дух» (релігія, мистецтво, філософія) становить вищий ступінь в ієрархії свободи. Але це в жодному випадку не применшує держави, оскільки вона є абсолютною зосередженістю права, правового змушування, якому не дозволено чинити опір. «Адже необхідно знати, – стверджує Г. Гегель, – що держава є здійсненням свободи, тобто абсолютно кінцевою метою, що вона існує сама для себе; далі потрібно знати, що вся цінність людини, вся її духовна діяльність існує завдяки державі» [1, с. 38].

Таке висловлювання засвідчує консервативні тенденції у філософії Г. Гегеля, які співіснували з прогресивними. Зауважимо також, що у тодішній Німеччині, яка складалася із півсотні абсолютистських держав, відгороджених одна від одної таможеними та іншими бар'єрами, вимога конституційної монархії була, безсумнівно, прогресивною. І саме гегелівське висловлювання стосовно конституційної монархії полемічно загострене проти феодального роздроблення країни, якому протиставляється національна державність.

Ідею єдиної німецької держави вчений трактує як заперечення феодалізму, що постає у вигляді суспільного стану, органічно ворожого державності. Засадами монархії, згідно з вченням філософа, є нація. Власне через подолання феодального роздроблення конституюється адекватна своєму розумінню держава, тобто «починається створення держав», натомість «феодалізм не визнає жодних держав» [1, с. 375]. Окремі дослідження, присвячені творчій спадщині Г. Гегеля, трактують його прихильність до конституційної монархії як антидемократичну ознаку світогляду. Однак аналіз засвідчує, що така прихильність до згадуваної форми правління історично пов'язана із прагненням об'єднати багаточисленні німецькі монархії в єдину німецьку державу. Вона не заважає філософу обґрунтовувати безумовну необхідність громадянських прав і свобод, котрі існують у буржуазно-демократичній республіці.

Досвід сучасних буржуазно-демократичних держав, у яких зберігся інститут монархії, підтверджує, що переконання вченого не були ілюзією. Г. Гегель фактично виходив із історичного досвіду Англії, що на початку XIX ст. була найдемократичнішою розвинутою державою, незважаючи на існування королівської влади.

Необхідність правової держави Г. Гегель обґрунтовує у вигляді конкретної інституційної форми, за допомогою якої свободні громадяни здійснюють життєвий вибір. «Для реальної свободи, – стверджує він, – потрібна свобода вибору занять, що полягає в

тому, аби людині дозволялось користуватися своїми силами, як вона бажає, і був відкритий вільний доступ до всіх державних посад» [1, с.414].

Із питаннями свободи пов'язана безпосередньо гегелівська концепція суб'єкт-об'єктної реальності, котру філософ відображає як всезагальну, субстанційну онтологічну реальність, що насправді є діалектичним проникненням у сутність суспільно-історичного процесу. Люди самі творять свою історію, але роблять це не так, як їм забагнеться, оскільки умови їхньої діяльності сформовані поколіннями, а отже, незалежні від їхньої свідомості й волі. Безперечно, не абсолютно, а відносно незалежні, бо люди так чи інакше змінюють ці об'єктивні умови власної діяльності у межах реальних можливостей, що склалися в певній історичній ситуації. Отже, об'єктивні закономірності суспільно-політичного процесу існують не безвідносно людей. Вони виникають і функціонують за допомогою людської діяльності. Особливості соціально-історичної необхідності полягають в її суб'єктивному характері, єдності суб'єктивного й об'єктивного.

Доцільно зазначити, що без методу діалектики проблема свободи не могла бути всебічно вивчена. Як наголошує професор В. Лисий, «саме діалектика зробила філософію німецького мислителя Г. Гегеля безсмертною» [5, с. 6]. Використовуючи цей метод, він близько підійшов до аналізу діалектики суб'єктивного й об'єктивного, людської діяльності та об'єктивації проблеми свободи. Він довів, що результатом суб'єктивної людської діяльності є об'єктивне, яке так чи інакше спричиняє подальшу діяльність людей, у тому числі й визначену ними мету. Діалектику суб'єктивного і об'єктивного в суспільному житті філософ образно характеризує у вигляді хитроців світового розуму, який дозволяючи людям діяти згідно зі своєю волею, у кінцевому підсумку здійснює «лише свою власну ціль» [2, с.397].

Можна, звичайно, абстрагуватися від того, що об'єктивне, за Г. Гегелем, виявляється не тільки наслідком опредмечення людських діянь, а й безпосереднім вираженням божественного промислу. Адже, відповідно до концепції вченого, божественне та людське єдині за природою, і «абсолютний дух» є не лише «абсолютною ідеєю», яка набула під час онтологічного процесу змісту, – це й саме людство у повному обсязі його можливого історичного розвитку. І все-таки, попри субстанційне ототожнення божественного та людського, свобода у вигляді своєрідної людської сутності розгортається, здійснюється, за Г. Гегелем, у межах напередвизначення. Ця гегелівська концепція не тільки встановлює непереборні межі людської свободи. Філософ інтерпретує напередвизначення як попередницю історії людства – позачасову настанову зверху, що нібито гармонізує всесвітньо-історичний процес. Проте цей постулат не дає змогу вченому побачити інший суттєвий факт історії людства – панування стихійних сил суспільного розвитку над людьми. Це питання розглянули дослідники на початку ХІХ ст. Вони підтвердили, що оволодіння силами природи, з одного боку, і поневолення людей стихійними силами суспільного розвитку – з іншого, є двома сторонами єдиного історичного процесу, зумовленими особливостями та рівнем матеріального виробництва.

Безсумнівна заслуга Г. Гегеля у підході до розгляду праці як особливої діяльної сутності людини. У цьому зв'язку він висловлював глибокі думки про роль знарядь праці у діяльності людей, спрямованої на зміну зовнішнього світу. Проте ці погляди не отримують розвитку в системі абсолютного іdealізму. Учений характеризує виробництво у вигляді діяльності, за допомогою якої досягаються надто обмежені цілі, тобто задовольняються необхідні людські потреби. Розвиток цих потреб і здібностей через

виробництво матеріальних благ залишається поза дослідницькими інтересами вченого, незважаючи на те, що він вивчав англійську політичну економіку.

І Ф. Бекон, ще за півтора століття до народження Г. Гегеля, і сучасник Г. Гегеля Р. Оуен, констатуючи потужний розвиток виробничих сил, передбачали ще грандіозніші науково-технічні досягнення і вбачали у цьому початок нової всесвітньо-історичної епохи. По-іншому оцінює Г. Гегель події європейської історії XVII–XVIII ст. Реформацію та Велику французьку революцію, характеристикою якої завершується «Філософія історії», він називає «останньою стадією історії» [1, с. 409]. Геніальний діалектик розробляв свою концепцію у рамках метафізичної системи: вона розумілась у вигляді остаточного вирішення всіх філософських проблем, що допускало принципове завершення всесвітньо-історичного процесу.

Фактичне заперечення фундаментальних перспектив виникнення нового означало абсолютизацію обмежених і незавершених перетворень тієї доби. Така поміркована вимога стосовно «абсолютного духу», який Г. Гегель трактував таким, що вже досягнув самосвідомості, не могла не позначитися на трактуванні філософом поняття «свободи». Хоча не можна заперечувати усвідомлення ним труднощів, з котрими стикаються ідеологічні тлумачення свободи. Критикуючи розроблену стоїками концепцію свободи як усвідомлення необхідності та свідомого їй підпорядкування, унаслідок чого постає свобода свідомості, мислення, мислитель стверджує: «Свобода думки має лише чисту думку як свою істину, що позбавлена життєвого наповнення; відповідно ця свобода є також тільки поняття свободи, а не сама жива свобода; бо лише мислення загалом є для неї сутністю, формою як такою, що, покинувши самотійність речей, заглиблюється остаточно в себе» [1, с. 108]. На думку вченого, він подолав стоїтичну концепцію свободи, оскільки, згідно з його вченням, мислення загалом субстанційне, а відтак одвічно свобідне. Проте саме таке твердження приводить до висновку, що свобода є справжньою свободою лише постільки, поскільки мислення, розум, дух перебувають у власній стихії. Г. Гегель не перестає повторювати: «дух перебуває тільки у самого себе і, відповідно, свобідний, адже свобода полягає саме в тому, щоби в своєму іншому все-таки бути у самого себе, бути залежним лише від самого себе, визначати самого себе» [1, с. 24].

Така концепція свободи, в межах котрої зовнішні матеріальні предмети постають як заперечення свободи, унеможлиблювала поняття «субстанційності» праці у вигляді необхідного й одночасно свобідного самовизначення особистості. Ми вже згадували, що праця виявляється у Г. Гегеля все таки зовнішньою необхідністю, зумовленою прозаїчними обставинами, – людині потрібні одяг, їжа, помешкання та ін. Праця є зовнішньою необхідністю, несвободою, адже вона суттєво різниться від чистого мислення, має справу зі зовнішніми, природними предметами, використовує матеріальні засоби з метою створення матеріальних предметів, у котрих має потребу не мислення, а тлінне людське тіло.

Ідеалістичне розуміння зовнішньої необхідності праці, матеріального виробництва, попри його хибне тлумачення, відображає, як це не парадоксально, реальні історичні умови та відповідні їм форми трудової діяльності. Критичний аналіз матеріального виробництва міг би, вочевидь, привести Г. Гегеля до відкриття феномену відчуженої праці. Однак цього не трапилося, оскільки філософ не досліджував розвиток матеріального виробництва і надто розширено визначав поняття відчуження, маючи на увазі під ним усі без винятку матеріальні процеси.

Отже, ідеалісти, в тому числі І. Кант, І. Фіхте, Й. Шеллінг і Г. Гегель, трактували свободу лише як духовні відносини, не беручи до уваги матеріальну дійсність. Однак саме

класики німецького ідеалізму, зокрема Г.Гегель, незрівнянно більше, ніж попередні мислителі, в тому числі й матеріалісти, окреслили та передбачили важливі шляхи і підходи до правильного вирішення проблеми свободи. Гегелівська концепція про єдність свободи й необхідності, взаємоперетворення цих протилежностей, гегелівське поняття суб'єкт-об'єктної реальності – все це стало важливою передумовою діалектичного розуміння історії, на основі якого досліджується велика проблема свободи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гегель Г. Философия истории / Г.Гегель // Сочинения: в 14 т. – М., 1959. – Т.8. – 415 с.
2. Гегель Г. Энциклопедия философских наук: в 3 т. / Г. Гегель. – М.: Мысль, 1974. – Т.1. – 470 с.
3. Короткий філософський словник. – К.: Держ. вид-во політ. л-ри УРСР. – С. 446–448.
4. Кримський С. Запити філософських смислів / С. Кримський. – К.: Парапан, 2003. – С. 16–18.
5. Лисий В. Діалектика / В. Лисий. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2014. – 480 с.

Стаття надійшла до редколегії 18.01.2017

Прийнята до друку 19.02.2017

THE IDEA OF FREEDOM IN THE PHILOSOPHY OF G. HEGEL

Iryna Ostapets

*Uzhgorod National University,
Faculty of Social Sciences, Department of Philosophy,
Str. University 14, 88000 Uzhgorod, Ukraine
e-mail: ostapets@rambler.ru*

Considered an outstanding interpretation of the freedom of the German philosopher G. Hegel, radically different from the understanding of the concept of its predecessors. Showing dialectical relationship between freedom and necessity in theory H. Hehelya. The attention to historical issues of freedom, freedom within the Hegelian theory of the state and law, an objective reality, and others. The characteristic feature of freedom in different historical periods: in societies antient East, slave, medieval societies, in societies era of modern times. The essence of Hegel's theory of the state and law, the reasons given vynesennyya States and described the ideal type of government.

Keywords: freedom, necessity, substance, causality, metaphysics, state, law.

УДК 32:124.5 (477)

ДО ПИТАННЯ ПРО АКСІОЛОГІЮ УКРАЇНСЬКОГО КОНСЕРВАТИЗМУ

Ігор Печеранський

Київський національний університет культури і мистецтв
кафедра філософії,
вул. С. Коновальця, 36, 01133, Київ, Україна
e-mail: ipecheranskiy@ukr.net

Проаналізовано аксіологічний базис українського консерватизму як стилю мислення та політичної ідеології. Визначено, що до його складу входять національна традиція у поєднанні з інноваціями, сім'я та громадоцентризм, приватна власність, християнська релігія та церква, емоційний патріотизм, духовно-моральні устремління у зв'язку з українською ментальністю, держава, ієрархія та національно-орієнтована владна еліта.

Ключові слова: український консерватизм, аксіологія, національна традиція, українська ментальність, держава.

Розглянемо з цікавої думки відомого італійського мовознавця-славіста та історика слов'янських літератур С. Грачотті, який в інтерв'ю, що було надруковане в «Українському тижні» за 2009 рік під назвою «Сила плюралізму», висловився про місце України в Європі: «Боюся, що імітація Заходу, яка спостерігається в Східній Європі, зрештою може призвести до патологічних явищ. Тобто Схід Європи може не лише повторити, а й поглибити помилки Заходу. Тому вам, українцям, варто бути консервативними в позитивному сенсі [виділено нами – І.П.], тобто зберігати свої традиції та здобутки. Не треба бути провінціалами, ви маєте бути абсолютно свідомими власної цінності». І далі, відповідаючи на питання про становище українистики в Європі на тлі інших напрямів славістики, він продовжує розвивати свою точку зору: «Сьогодні перед українцями стоїть завдання, з одного боку, зберегти культ коріння українського народу, утримати увагу до його традицій, а з іншого – пропагувати ідеї концептуального плюралізму. Тобто вони мають залишатися вірними національному культурному корінню й культивувати концепцію плюралізму. Україна – унікальна країна. Вона не є суто Заходом, Північчю, Півднем чи Сходом. Вона є всім разом. Вона є живим прикладом культурного співжиття та співіснування, який може слугувати моделлю для всієї Європи» [2, с. 5].

Ми навмисно у вступі використали розлогі цитати С. Грачотті, щоб почати з вихідного пункту аксіологічної системи українського суспільства, навколо якого остання утворюється та функціонує. Йдеться про *якісно-ціннісну самодостатність*, а не про маргінальність чи периферійність українського соціуму, що дозволяє йому усвідомити себе соборною та держа-вотворчою нацією. Йдеться про той його статус, що має бути покладений в основу так званого «консерватизму в позитивному сенсі», який надасть змогу ідентифікувати країну не з «загубленими землями Європи», що існують завдяки домінуванню імпульсу звільнення-руйнації під маркером «незалежності від», а з «незалежністю для», з імпульсом сталого розвитку та національного самоствердження в якості «міжцивілізаційного посередника», що, на думку В. Скоблика, забезпечить повернення Україні колишньої провідної ролі у східнослов'янському світі [23].

Усвідомлення й виокремлення цього ціннісно-сислового універсуму, в якому людина, етнос і нація осягають себе та свої ідеали, якщо брати до уваги виклики, загрози та безпекові ризики в світлі подій останніх років, на наше переконання, є особливо актуальним. Тим більше, якщо вести мову про консервативну доктрину як довгострокову та стратегічну систему ідеологічного супроводу державного будівництва в Україні на сучасному етапі, модернізаційні тенденції якої відштовхуються від фундаментального принципу безумовного опертя на власну цивілізаційну традицію, яка тісно пов'язана з ядром культури, що складається з «тканини значень» та сенсо-буттєвих змістів, без вираховування яких навряд чи можна говорити про соборність і самостійність української нації. Саме тому, консервативна доктрина як сукупність світоглядних переконань та ідеологічних цінностей, що ставить собі за мету не лише консолідацію суспільного ладу, досягнення «порядку, стабільності та добробуту», але, разом з тим, зважену, осмислену модернізацію як повноцінний розвиток українського суспільства, не може бути системно представлена, не враховуючи той аксіологічний базис, завдяки якому зміни, які супроводжують поступ, є спадковими, рівномірними та ціннісно-орієнтованими, тобто є такими, що виводять Україну на траєкторію стійкого та некатастрофічного розвитку.

Запропоноване розуміння консерватизму неможливе поза контекстом матричної національної культури та її ціннісного ядра, а також без врахування націоцентричності державотворчого процесу, тобто його орієнтації в першу чергу на національні цінності та пріоритети. Разом з тим, це не дає підстави ототожнювати його з ідеологією націоналізму, яка, і тут ми поділяємо думку деяких сучасних дослідників, більше походить на «захисну реакцію етноорганізму» [18, с. 59], тоді як консервативна ідеологія є тим фундаментом державотворення, на підставі якого Україна у триєдиному форматі (етнічному, національному та цивілізаційному) здатна не просто зберегти ідентичність та соборну суб'єктність, але й, пригадуючи Г.-І. Шумана, бути відкритою до нових реалій [30, с. 25], а коли йдеться про XXI століття, то й до інтелектуально-інноваційних чинників творення модерної спільноти.

Незважаючи на численні ідейні варіації українського консерватизму в ретроспективі (радикальний, традиціоналістський, демократичний, екологічний та інші види), що відрізняються нюансами та акцентуаціями, в цілому останній, на нашу думку, постає «природною» ідеологією українського суспільства, яке вбудоване в сучасний динамічний світ та намагається не просто зберегти єдинокультурну національну ідентичність, але й розкрити динаміку саморуху національної традиції. Не в останню чергу це стало можливим завдяки *синтезу соціальної політики, філософсько-теоретичних ідей та цінностей*, що лежить в основі консерватизму як стратегічної та довготривалої ідеології державотворення. І саме остання складова, а йдеться про традиційні цінності, що безпосередньо стосуються «центральної зони культури», що утворюють матрицю національної культури, забезпечує у єднанні з філософією духовну глибину, стабільність та спадковість україноцентричної ідейно-політичної доктрини, а також постає об'єктом вивчення аксіології українського консерватизму.

Питанню дослідження цінностей тривалий час приділяли увагу та продовжують це робити такі дослідники з Інститутів філософії та соціології НАН України як А. Ручка, Е. Головаха, Н. Костенко, А. Колодний, М. Попович, Л. Філіпович, В. Табачковський, О. Злобіна, Л. Бевзенко, Н. Соболева, В. Малахов, М. Парашевін та ін. Серед зарубіжних вчених значний вклад в розвиток аксіології внесли такі відомі західноєвропейські й американські вчені як І. Кант, Г. Лотце, В. Віндельбанд, Г. Ріккерт, Г. Мюнстерберг, М.

Вебер, О. Шпенглер, М. Шелер, В. Дільтей, К. Ясперс, К.-Г. Юнг, Т. Парсонс, Е. Фромм, П. Сорокін, В. Франкл, У. Томас, М. Рокіч, А. Маслоу, П. Блау та ін.

Що стосується вивчення національних цінностей в контексті історії, менталітету та національного характеру, національної безпеки та національної ідеї, то, зокрема їм присвячені роботи П. Гнатенка, А. Ручки, В. Горбуліна, І. Бичка, Г. Ситника, М. Розумного, С. Кримського, О. Забужко, В. Храмової, І. Кресіної, С. Римаренка, П. Гай-Нижника, О. Нельги, Ю. Блажевської тощо. Інтерес до цієї проблематики проявляти свого часу також М. Боришевський, Д. Донцов, М. Костомаров, А. Кульчицький, Ю. Липа, В. Липинський, І. Мірчук, І. Нечуй-Левицький, С. Онацький, Л. Ребет, Ю. Русов, Д. Чижевський, В. Янів, Я. Ярема та ін. Якщо ж брати до уваги безпосередньо українську консервативну традицію, її аксіологічний аспект, то, окрім згаданих В. Липинського та Ю. Липи, варто відмітити ще імена тих вчених, які так чи інакше, але зверталися до проблеми цінностей в контексті зазначеної традиції: В. Кучабський, С. Томашівський, І.Лисяк-Рудницький, С.Кульчицький, В.Босий, С.Гелей, А. Колодій, В.Кулик, І.Моргун, Я.Пеленський, В.Потульницький, Ю.Терещенко, Ю.Шаповал, М.Шлемкевич, Г. Щокін, Ф.Кирилюк, Н. Козак, М. Гордієнко, П. Гай-Нижник та ін.

З усіх дослідників українського консерватизму (класиків і сучасників) майже ніхто не обходив увагою його ціннісний вимір, але мало хто визначав його в якості окремого об'єкту наукового дослідження. Саме тому, метою цієї статті є виокремлення та аналіз *аксіологічного базису* українського консерватизму, визначення цього базису як *умови можливості* цієї ідеології, що трактується не як набір паралельних ідеологічних реакцій на схожі соціальні ситуації, а як повноцінна інтелектуальна, ідеологічна та культурна традиція, яка здатна розвиватися на автентичних світоглядних засадах.

Спільно з особливою антропологією та гносеологією в межах українського консерватизму існує ще й аксіологія, що перебуває у тісному зв'язку з вказаними компонентами політичної філософії останнього. Як наука про цінності та закономірності їх прояву, аксіологія у її відношенні до політичної ідеології відіграє важливу роль, яка полягає у тому, щоб визначити «межові поняття» (Г. Ріккерт), в яких втілюються культурно-значимі змісти, на основі яких відбувається регуляція політичної культури та діяльності. Завдяки цим змістам ідеологічні форми з безпредметних і пустих термінів перетворюються на постулати правової та політично-значимої дії, які призводять до позитивних або негативних наслідків майже у всіх сферах життєдіяльності українського соціуму. Як зауважує М. Михальченко, подібні негативні наслідки пов'язані з тим, що ідеологічні форми наповнюються постімперськими (проросійськими) ціннісними змістами, що не відповідають соціальному та політичному життю українців, тоді як позитивні пов'язані з самостійницьким (проукраїнським) аксіологічним контентом [25, с. 12]. На останній зміст, що впливає з вищезазначеного, і орієнтується консервативна ідеологія.

Ті аксіологічні підвалини, що з ними пов'язаний пошук соціально-політичної та культурно-правової самоідентифікації українського соціуму, постають орієнтирами консервативної свідомості, які, поряд з гармонізацією з сучасними цінностями, потребують системного ідеологічного оформлення і послідовного впровадження на рівні державного будівництва. Важливість цього базису особливо помітна, якщо підійти до його визначення з безпекової точки зору, де поряд з національними інтересами виділяють і національні цінності як «основоположні матеріальні, інтелектуальні і духовні надбання народу України, визначальні умови існування і розвитку людини, суспільства і держави» [13, с. 52]. Сучасні дослідники (С. Возняк, Г. Ситник, Ю. Сурмін та ін.) виокремлюють

наступні фундаментальні цінності українського народу: державний суверенітет, територіальна цілісність, демократичні основи розвитку, працелюбство, духовність, сім'я, рівноправність народів, які населяють Україну, самовідданість під час захисту Батьківщини, соціальна справедливість, матеріальне та духовне надбання народу, миролюбність, мир і злагода, духовність і національний суспільний ідеал [5; 22; 24].

Серед таких цінностей, які з часом набувають більшої аксіологічної значимості, першою є цінність традиції. З історії українського консерватизму відомо, що саме з приводу фундаментальних національних традицій (землеробські, скотарські, військові, сільські та міські тощо), в яких втілюються цінності українського народу, ніколи не виникало кардинальних розбіжностей у консервативному таборі: чи то мова йде про політичну діяльність українських гетьманів XVII–XVIII століття, чи про діяльність політичних партій кінця XIX – початку XX століття, чи то про сучасні неоконсервативні партії та рухи. А це тому, що *консерватизм як політична філософія та ідеологія постає логічним «продовженням-розвитком» традиціоналізму*, як стверджував Ю. Рахшмір, він «є не що інше, як варіант традиціоналізму, який став свідомим» [21, с. 4].

Консервативна свідомість, що укорінена в національно-державному середовищі, має свої витoki у досвіді переживання нерозривного зв'язку з традицією як свого роду «продовженою конвенцією» між поколіннями, що ґрунтується на неперервній трансляції та примноженні спадщини, про яку ще у «Повісті временних літ» сказано наступне, під час аналізу племен часів Київської Русі: «... усі ці племена мали свої звичаї і закони, своїх батьків, кожен свій норів і побут» [19, с.10]. Саме про таку традицію В. Липинський говорив як про «*одідичені цінності*», як про «певну суму історичного досвіду, здобутого її попередніми поколіннями в боротьбі за існування й переданого “з молоком матері”, з вихованням поколінням слідуєчим. Оця сума певних суспільних вартостей – що в боротьбі за існування себе оправдали та в досвіді поколінь показали себе для самозбереження тієї групи найкращими – творить те, що ми називаємо культурою. Без культури нема нації, без традиції нема культури. Без об'єднуючої спільної традиції і спільної культури не може існувати група людей, біля якої має об'єднатись і зорганізуватись нація» [16, с. 70].

Аксіологічна важливість традиції полягає у тому, що вона виступає основним запобіжником «декомпозиціонування» і умовою розвитку України. І тут неабияк актуальною виявляється думка В. Липинського, про що писав ще Д. Чижевський, наголошуючи на динамічному та «рухомому» ставленні класика українського консерватизму до традиції, під якою той розумів «підготовку нової творчої традиції» [27, с. 228]. Виявляється, що традиція це не тільки запорука єдності та неперервності українського історичного процесу [1, с. 49], не лише досвід свого народу в контексті якого відбувається самоідентифікація людини та генерується її особистість, традиція це ще й «горнило» інновацій та джерело творчості, це якісна різноманітність, що направлена на перетворення фактів з минулого на потенціал та цінності майбутнього. На ґрунті національної традиції формується соборна держава, де під соборністю, як влучно підмітив С. Вовканич, потрібно розуміти не лише просторово-географічні атрибути, але й здатність нації спільно творити українську державу за допомогою консолідації сил усіх громадян (під час якої не останню роль відіграє саме традиція), а також «це – духовна єдність народу на своїй землі, його якісно-цінна (аксіологічна) характеристика, соціальний капітал» [4, с. 77-78].

Значення традиції як елементу соціокультурного буття українців полягає у тому, що, виступаючи «формою авторитету» (М. Гайдегер), вона сприяє появі певного

«ментального інструментарію», який, поєднуючи між собою численні покоління, створює духовний зв'язок порідь, як зауважує О. Бенч-Шокало, «відкриваючи людям у земному бутті перспективу життя етнічної душі» [3, с. 3-4]. Ця «етнічна душа» вдихає життя та надає відчуття співпричетності «автономній “особі Х”, замкнутій у собі», що розмикає егоцентризм, все більше інтегруючи її в такі консервативні лакуни, як **сім'я та громада**.

Сім'я як надважливий аксіологічний фактор становлення та зміцнення української держави сьогодні залишається поза увагою багатьох дослідників і політиків консервативного спрямування. Проте саме від української сім'ї, її міцності та дружнього морального клімату залежить соборність країни та здоров'я нації. Це та цінність, що не підлягає експериментуванню, і щоб там не відстоювали модернізаційні концепції, але варто пам'ятати, що саме стійкість шлюбно-сімейних відносин постає гарантом та «імунітетом» нації, вагомим елементом державотворчого потенціалу країни, на що українському консерватизму потрібно звернути особливу увагу. При цьому не потрібно забувати, що в межах останнього необхідно чітко розрізнити *погляд на сім'ю як на цінність та як на джерело цінностей*, які формувалися не одне століття: піклування про батьків і дітей; подружня вірність; взаємна любов та повага до батьків; довіра та мир, злагода між членами родини; відповідальність кожного за інших членів сім'ї; дотримання прадавніх народних звичаїв і традицій; здоровий спосіб життя; гостинність; багатодітність тощо [17, с. 150].

Поряд з сім'єю не менш вагомим і змістовним аспектом політичного вчення консерватизму постає українська громада, цінність якої виявляється у тому, що вона є певним продовженням родини, це *велика родина*, що набуває інших територіальних і правових масштабів. Ще П. Гнатенко [6, с. 97-98] акцентував на суттєвій відмінності української громади від російської общини, яка полягала у тому, що в останню закладалися ще від початку XVI ст. патріархальний колективізм, зрівняльна справедливість, залежність від богообраної інстанції (царизм), що породжувала пасивність й утриманство тощо, тоді як українська громада ще з часів Київської Русі відрізнялася почуттям власності (основним господарем тут є родина) та відповідальності, де остання базувалася на гуртовій солідарності. Ця солідарність, на відміну від общинного ладу, не нівелює, а передбачає «визнання великої цінності за окремою особою, визнання для кожної людини права на власний індивідуальний етичний шлях» [26, с. 95].

М. Грушевський, досліджуючи генезис територіальної громади часів киево-руської доби, відмічав, що вона виникла на підставі родин та родів, але на етапі, коли родинні зв'язки почали слабшати. Зміцнити їх могли мотиви територіальної та економічної близькості, через що, внаслідок поділу родин, «рідні осідали побіч себе групами і пізніше, як розросталися і ділилися ширші родини, на старих займанщинах поставали нові родини, зв'язані спорідненням і творили громади». У свою чергу, вона «з одного боку була настільки невелика, що може ручити за своїх членів і відповідати за переступ, счинений на її території, з другого боку – се союз свободний, її члені самі розпоряджають собою і укладають між собою свободні умови» [7, с. 356, 360].

Українська громада є таким консервативним форматом буття людини, що, з одного боку, підкреслює її природні соціальні претензії на життя та розвиток, які постають автономно-індивідуалістичними, тобто не виходять з державної влади (первинні індивідуальні суб'єкти місцевого самоврядування реалізують свої права та інтереси), проте для нормального функціонування потребують її, а з іншого, постає корпоративним форматом відповідальності, що у зв'язку з первинною суб'єктністю власного позиціонування як джерела політичної та правової культури. У такий спосіб на засадах

традиційності єднаються між собою право на приватну власність і соборність як колективна згуртованість первинних суб'єктів місцевого самоврядування, що виникає навколо бажання захистити цю власність.

Серед наступних компонентів аксіологічного підґрунтя українського консерватизму варто назвати домінування **духовно-моральних цінностей** та **релігію**, які перебувають між собою у тісному зв'язку. Українці, зазначав М. Костомаров, ще здавна духовні цінності ставили вище за матеріальні, їм були властиві духовні пориви, мрійливість і поетичність натури, самозаглиблення, взаємостерпимість, миролюбність, доброзичливість, працелюбство, сімейність тощо. Опіраючись на «кніжну мрію та творчу тугу», *проявляли емоційний, а не раціональний патріотизм*, тобто як зазначають А. Єрмолаєв та А. Левцун, українці виражають любов до власної батьківщини емоційно-чуттєво, не завжди переводячи свої почуття на рівень суспільно-колективних практик [28]. І ще один момент, який полягає у тому, що духовні цінності відіграють ключову роль у формуванні розвиненої національної самосвідомості, єдиної національної ідеї, загальнонаціонального суспільного ідеалу, визнаної всіма ідеологію державотворення.

Той факт, про що писав свого часу Я. Ярема, опіраючись на К. Юнга, що українці є геніями культури, творцями нових світоглядів, талановитими в мистецтві, поезії та гуманітарних науках [29, с. 16; 15, с. 42] вкотре підкреслює пріоритетність розвитку духовної сфери. У цьому випадку важко не помітити того аксіологічного ефекту, що його привносить з собою ця сфера особливо для консервативного світогляду та політичної ідеології: акцентування уваги на морально-правових засадах, що ґрунтуються на звичаєвому праві; відстоювання й пропагування традиційних культурних цінностей українського народу, які, у поєднанні зі знанням світової класики, здатні протидіяти розповсюдженню антикультури як сукупості настанов, що протистоять фундаментальним принципам і традиціям; виховання в українців патріотизму та національної свідомості, відданості духовним ідеалам свого народу [14, с. 15], що більш усього повинно бути притаманне еліті, яка в першу чергу має бути носієм високої духовності та прагматично-вольової рішучості відстоювати національні інтереси.

Що стосується релігійного питання, без сумніву, воно є одним із тих, яке не потрібно ігнорувати в контексті консервативної аксіологічної системи України, особливо, якщо брати уваги інституційний аспект, тобто церковне питання, яке в нашій країні є над усе гострим і болючим. Не заглиблюючись детально у цю проблему, яка потребує окремого дослідження, слід відмітити, що з позиції консерватизму, як світоглядного стилю та політичної ідеології, Україні ближчою є християнська віра (а також і Церква), яка стає нашою національною релігією ще з 988 року, коли накладається на «розсіяно-сентиментальну вдачу», інтровертивний та самозаглиблений характер українців, що сформувався ще за часів трипільської культури [18, с. 58]. Єдина вимога – ця віра повинна сприяти зміцненню самостійної соборної української держави, а не спрямовувати всю церковно-виробничу інфраструктуру на обслуговування культури та економіки інших країн, адаптуючись до обставин. Тим більш, що гіркий досвід ми маємо, підтвердженням чому є історія та сучасність: зміна поглядів греко-католицького духовенства з традиційно-консервативних на полонофільські та москвофільські погляди, що ґрунтувалися на відданості Австро-Угорській чи Російській імперіям, запереченні самоідентичності на користь поляків або росіян, декларуванні вірності польському католицизму чи російському православ'ю з кінця XVIII до кінця XIX ст. [12, с. 77], або ж якщо брати сьогодення, то характерною тут є «антиукраїнська» позиція Української Православної

Церкви Московського Патріархату, що виразно проявила себе під час російської військової агресії проти України [11].

Консерватизм вітає не сам факт існування Церкви, а швидше, якщо згадувати Е. Берка, її інтегрованість до «тканини» нації [10, с. 113], що має згуртовувати українське суспільство навколо традиційних цінностей та зберегти ще один аксіологічний форпост від саморуйнування – **державу**. Ми не даремно згадали про духовно-моральні аспекти, оскільки саме вони є тим необхідним імунітетом, який запобігає руйнуванню духовного стержня нації. Вони, будучи проявом історичної традиції як готової політико-релігійної моделі соціального розвитку, сприяють, зокрема за підтримки патріотичної української еліти (яка поряд з політичним істеблішментом виконує роль провідника церковної ідеї), формуванню не лише інструментального образу держави, а й *метафізичного її образу*, що розкриває метафункцію духовного самовиявлення держави [3, с. 284-285], яка захищає національні інтереси та цінності.

Міцний союз авторитетного церковного інституту та держави довгий час не лише уможлилював ціннісну самототожність консерватизму, але й виступав гарантом єдності субстанційної традиції (повага до неї складає основу габітусу консерваторів) та інституційної тенденції, що знаходиться в основі цивілізаційного потенціалу української парадигми суб'єкта історії [20]. Але тут слід наголосити, що цей союз повинен будуватися на взаємодії, що передбачає, на думку В. Залозецького, *дуалізм*, особливість якого, полягає у «розмежуванні світської та духовної влади» на засадах незалежності та автономності, що відрізняє творчий консерватизм від крайнощів бюрократичного консерватизму та клерикально-консервативної деспотії, від цезарепатизму та папоцезаризму [8, с. 87].

Держава виступає тим агентом солідаризації, інтеграції та захисту, без якого навряд чи можна було б говорити про розвиток і стабілізацію в різних сферах – соціокультурній, психологічній, релігійній, політико-правовій тощо. І не останню роль тут відіграють люди, які знаходяться на чолі держави, ті, кого В. Липинський називав «національною аристократією». Це той **елітарний клас**, кращі представники народу, які перебувають на вершині суспільно-політичної **ієрархії**, виступаючи провідною, організуючою і спрямовуючою верствою, завдяки своїм інтелектуальним, вольовим і моральним якостям. «Як суб'єкт державотворення, – зазначає В. Карлова, – національна еліта формує цілі й перспективи розвитку держави, приймає стратегічно важливі рішення, використовує ресурси державної влади для їх реалізації» [9, с. 105]. В контексті консервативного світогляду та доктрини саме ця еліта виступає гарантом підтримки українських цінностей, стимулювання малого та середнього бізнесу, досягнення рівності всіх економічних суб'єктів перед законом, гарантування їхніх прав, провідником суспільної консолідації та духовного відродження України, ініціатором подолання «олігархічно-люмпенського» ладу, становлення якого в нашій країні відбувалося впродовж останніх 25 років. Поки що, і про це не можна не згадати, за час державної незалежності так і не сформувалась така національно-орієнтована еліта, що гальмує державотворчі процеси та являє собою загрозу для існування української політичної нації у XXI столітті

Висновки. Потреба збереження й зміцнення ідеологічної ідентичності українського консерватизму активізує синтетичний підхід до його вивчення. Специфіка цього підходу, беручи до уваги діалектику фундаментальності та ситуативності, полягає у виокремленні глибокого духовно-метафізичного змісту консервативної ідеології, що відповідає ментальності українців, їхнім соціально-політичним потребам. У свою чергу, формування цього змісту тісно пов'язане з аксіологічним базисом консервативного ідейно-

політичного контексту, серед структурних елементів якого варто виокремити **національні традиції у поєднанні з інноваціями, сім'ю та громадоцентризмом, приватну власність, християнську релігію та Церкву, емоційний патріотизм, духовно-моральні устремління у зв'язку з українською ментальністю, державу, ієрархію та національно-орієнтовану владну еліту**. Ці та похідні від них цінності дадуть змогу українцям, на чому наголошував С. Грачотті, залишатися консервативними у позитивному сенсі, долаючи виклики і загрози ХХІ століття.

Список використаної літератури

1. Артюх В. Поняття «традиція» в українській консервативно-націоналістичній історіософії / В. Артюх // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. – Сер.: «Теорія культури і філософія науки»: 36. наукових праць. – Харків, 2010. – Випуск 39. – С. 47–52.
2. Безп'ятчук Ж. Сила плюралізму // Український тиждень. – 2009. – 15 жовтня. – С. 5.
3. Бенч-Шокало О. Г. Український хороровий спів: актуалізація звичаєвої традиції: навч. посіб. / О. Г. Бенч-Шокало. – К.: Ред. журн. «Укр. Світ», 2002. – 440 с.
4. Вовканич С. Й. Аксиологія державотворчих концептів в умовах соціально-економічних змін, нових викликів і загроз національній безпеці / С.Й. Вовканич // Стратегічна панорама. – 2015. – №1. – С. 76-82.
5. Возняк С. М. Духовні цінності українського народу / С. М. Возняк. – К.; Івано-Франківськ: Плай, 1999. – 293 с.
6. Гнатенко П. І. Український національний характер / П. І. Гнатенко. – К.: Док-К, 1997. – 114 с.
7. Грушевський М. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / М. Грушевський. – К.: Наукова думка, 1991. – Т.1. – 732 с.
8. Залозецький В. Християнська релігія і консервативна ідея / В.Залозецький // Дзвони. – 1937. – Ч. 3. – С. 85–89.
9. Карлова В. Національна еліта як суб'єкт державотворення: український досвід / В. Карлова // Вісник Національної академії державного управління. – 2012. – №1. – С. 98-106.
10. Кирк Р. Бёрк и политика, основанная на праве давности /Р. Кирк// Полис. Политическое исследование.– 2003. – № 5. – С. 110–117.
11. Коваленко М. Актуальний стан православних церков України в умовах війни: надії на об'єднання, утиски на Донбасі та суспільно-політична позиція / М. Коваленко, Ю. Каздобіна. – Режим доступу: http://www.ucipr.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=81:aktualny-stan-pravoslavnyh-cerkov-ukra-ni-v-umovah-v-yni-nad-na-ob-dnannya-utiski-na-donbas-ta-susp-lno-pol-tichna-pozic-ya&catid=8&Itemid=169&lang=en
12. Козак Н. А. Український консерватизм: історія і сучасність: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.01 / Н.А. Козак; ЛНУ імені Івана Франка. – Л., 2001. – 193 с.
13. Концептуальні засади розвитку системи забезпечення національної безпеки України: аналіт. доп.; [О. О. Резнікова, В. Ю. Цюкало, В. О. Паливода, С. В. Дрьомов, С. В. Сьомін]. – К.: НІСД, 2015. – 58 с.
14. Концепція стратегії розвитку України у ХХІ столітті: консервативна модель; [авт. кол.: Г.В. Щокін, О.В. Бабкіна, В.М. Бебик та ін.]. – К.: МАУП, 2003. – 40 с.

15. Ластовецька-Соланська З. Роль традиції та національних цінностей у духовній культурі українців / З. Ластовецька-Соланська // Науковий вісник Національної музичної академії України ім. П. Чайковського. – 2010. – Вип. 85. – С. 36–50.
16. Липинський В. Листи до братів-хліборобів / В. Липинський. – Київ; Гарвард: [Б. в.], 1995. – XLVIII+472 с.
17. Михайленко О. Відродження сімейних цінностей як важливий напрямок державної сімейної політики України / О. Михайленко // Державне управління та місцеве самоврядування. – 2014. – Вип. 2 (21). – С. 147–157.
18. Настояща К. Ідеологія націоналізму – міцний фундамент державотворення чи захисна реакція етнічного організму? / К. Настояща // Грані. – 2016. – №5 (133). – С. 53–60.
19. Повесть временных лет; [подг. текста, перевод, статьи и ком. Д. Лихачева]. – СПб: Наука, 1999. – 667с.
20. Пятківський Р. Українські парадигми суб'єкта історії / Р. Пятківський // Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки. – 2009. – Вип. XII. – С. 3–10.
21. Рахшмир П. Ю. Три консервативные традиции: общее и особенное / П.Ю. Рахшмир // Исследование по консерватизму. Вып. 2.: Консерватизм в политическом и духовном измерениях. – Пермь, 1995. – С. 4–17.
22. Ситник Г. Національні цінності як основа прогресивного розвитку особистості, суспільства, держави / Г. Ситник // Вісник Національної академії державного управління. – 2004. – № 2. – С. 369–374.
23. Скоблик В. П. Історія України-Русі XI-XVIII ст. у контексті міжцивілізаційних відносин (особливості тойбіанської інтерпретації) / В.П.Скоблик // Український історичний журнал. – 1998. – № 5. – С. 16–30.
24. Сурмін Ю. Ціннісні процеси пострадянського суспільства: методологічний аспект / Ю. Сурмін // 36. наук. пр. НАДУ. – К.: Вид-во НАДУ. – 2003. – Вип. 1. – С. 87–98.
25. Суспільні цінності населення України в теоретичних і практичних вимірах / Авт. колектив: М. І. Михальченко (керівник) та ін. – К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2013. – 336 с.
26. Чижевський Д. Українська філософія / Д. Чижевський // Філософські студії. – 1993. – №1. – С. 48–157.
27. Чижевський Д. В'ячеслав Липинський як філософ історії / Д. Чижевський // Філософські твори у чотирьох томах. – К.: Смолоскип, 2005. – Т. 2. – С. 227–236.
28. Єрмолаєв А. «Вишневий сад» українського традиціоналізму» / А. Єрмолаєв, О.Левцун. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/vishneviy_sad_ukrayinskogo_traditsionalizmu.html
29. Ярема Я. Українська духовність в її культурно-історичних виявах / Я. Ярема // Перший український педагогічний конгрес 1935 р. – Львів: Рідна школа, 1938.
30. Schumann H.-G.(Hrsg.) Konservatismus /H.-G.Schumann. – Köln–Berlin: Kiepenheuer & Witsch, 1974. – 394 s.

Стаття надійшла до редколегії 18.01.2017

Прийнята до друку 19.02.2017

**AS FOR THE QUESTION OF
THE UKRAINIAN CONSERVATISM AXIOLOGY**

Igor Pecheranskyi

*Kyiv National University of Culture and Arts
Department of Philosophy,
st. E. Konovaltsia 36, 01133, Kyiv, Ukraine*

In the article is analyzed the axiological basis of the Ukrainian conservatism as the style of thinking and the political ideology. Also has been determined that it consists of the national tradition in cooperating with innovations, family and society-centrism, private property, Christianity and Church, emotional patriotism, spiritual and moral aspirations in the connection with Ukrainian mentality, state, hierarchy and nationally-oriented power elite.

Key words: Ukrainian conservatism, axiology, national tradition, Ukrainian mentality, state.

УДК 327(477):316.663(=161.2:1-87)

РОЛЬ УКРАЇНСЬКИХ ІНСТИТУЦІЙ ЗАХІДНОЇ ДІАСПОРИ У ПРОЦЕСІ ЗМІЦНЕННЯ ГЕОПОЛІТИЧНОГО СТАНОВИЩА УКРАЇНИ

Олена Ручко

*Науково-дослідний інститут українознавства,
відділ філософії та геополітики,
вул. Ісаакіна 18, 01135, Київ, Україна
e-mail: elvdyakova@gmail.com*

Досліджено появу та розвиток соціально-економічних організацій українських іммігрантів на території Сполучених Штатів Америки, Канади, Німеччини, Франції, Великої Британії й Австралії. З'ясовано їхній вплив на розвиток взаємозв'язків незалежної України з досліджуваними країнами. Проаналізовано внутрішню діяльність української діаспори Північної Америки, західноєвропейських країн і Австралії, що здійснюється з метою ознайомлення мешканців країн їхнього поселення з проблемами України, та міжнародні зовнішні зв'язки, а допомогою яких українські іммігранти прагнуть допомогти своїй Батьківщині.

Ключові слова: українська діаспора, соціально-економічні організації, міжнародні зв'язки, геополітика, економічний розвиток, соціальні здобутки.

Українська діаспора успішно функціонує на різних континентах, зокрема у країнах, котрі мають потужний вплив на формування міжнародного іміджу України, її геополітичне становище та можуть надати нашій державі необхідну підтримку. Саме на території цих країн українцям вдалося розбудувати потужну мережу соціально-економічних, громадсько-політичних, освітньо-наукових і культурно-мистецьких організацій, які самі собою становлять вагомий вплив на нашу державу і лобювати її інтереси на світовій арені. Українська діаспора вже неодноразово доводила свою міць упродовж різних періодів історії.

Представники західної української діаспори, куди належать українці, які мешкають на території Північної та Південної Америки, Австралії, Нової Зеландії та країн Західної Європи отримали можливість розбудувати мережу етнічних організацій та установ на території зазначених демократичних країн, що допомогло їм функціонувати як діаспорі, та незважаючи на значну інтегрованість у суспільне життя країн проживання, зберегти етнічну ідентичність на відміну від представників східної української діаспори, котрі мешкають на території суверенних держав, що виникли на пострадянському просторі. Тому впливати на процес зміцнення геополітичного становища України мають змогу лише українські інституції західної діаспори.

Мета статті – дослідити розвиток українських іммігрантів та їхніх інституцій на території США, Канади, Австралії, Німеччини, Великої Британії, Франції, проаналізувати їхні економічні й соціальні здобутки, з'ясувати роль їхніх організацій у процесі зміцнення геополітичного становища України.

Для написання використовували праці науковців, громадських діячів, журналістів, спогади бізнесменів, засновників соціально-економічних організацій, а також українських дослідників діаспори це: В. Абліцов, Н. Бай, Ю. Бачинський, Т. Бик, О. Бойків, М. Болдох, М. Боровик, М. Бушин, І. Винниченко, В. Гавриш, І. Гуменюк, М. Данильченко, Ж. Дюпон-Мельниченко, С. Єсельчик, В. Жила, А. Жуківський, В. Карпенко, С. Качараба, К.

Кейданський, Р. Кириченко, І. Ключковська, О. Косован, Р. Кравець, П. Кравчук, Л. Лаврівський, Л. Маганья, В. Маруняк, Р. Микитович, Л. Мишуга, С. Наріжний, М. Настасівський, С. Наумович, Н. Нікітіна, І. Павликовська, М. Павлишин, П. Павлюкевич, Л. Полтава, П. Рафалюк, С. Ришкович, П. Рогатинський, П. Романишин, Г. Сімченко, Р. Сміт, Н. Совінська, І. Срібняк, П. Стасюк, М. Сулима, О. Терлецький, М. Тимошик, Н. Тиндик, Л. Толопко, Р. Томас, В. Трошинський, Т. Чубіна, В. Чумер, А. Шевченко, Г. Щигельська, В. Яріш.

З XVI ст. через різні причини (економічні, соціальні, політичні, моральні) українці почали дедалі частіше шукати притулку та можливості реалізувати себе на чужині. Масового характеру ці процеси набували поступово, але підґрунтя української діаспори у розглядуваних західноєвропейських країнах почало закладатися у другій половині XIX ст. – на початку XX ст. До західної Європи вирушали економічні (спочатку на сезонні заробітки, а згодом – на постійній основі) й політичні емігранти (на постійне поселення або транзитом до інших країн), а також студенти (не всі з них поверталися назад на Батьківщину) [16, с. 96–102; 24, с. 355–373; 29, с. 47].

До Північної Америки українці почали з'являтися численними групами з другої половини XVII ст. до середини XIX ст., після чого розпочалася масова імміграція. До США українці прибували насамперед у вигляді промислових робітників на тимчасовій (так вони думали) основі, а до Канади як сільськогосподарські – на постійне місце проживання, часто навіть з родинами. Основу української діаспори Північної Америки становили емігранти зі західноукраїнських земель. Соціальні, культурні й релігійні аспекти життя в обох країнах були схожими, і українцям довелося до них пристосовуватися: боротися з упередженим ставленням до себе англосаксонського населення, вивчати мову, підвищувати кваліфікаційний рівень.

До Австралії українці приїжджали наприкінці XIX ст., але це були поодинокі випадки [7]. Більшість з них повністю асимілювалися ще до початку Другої світової війни, лише одиниці ввійшли у контакт з представниками післявоєнної імміграції.

На початку XX ст. українські емігранти у досліджуваних західноєвропейських країнах закладали основи національного громадського життя, сформувавши відповідні організації та товариства. У Німеччині воно зароджувалося після Першої світової війни в окремих національних таборах військовополонених (Зальцведель, Вецляр, Раштадт), де проводилися політичні заходи [56, с. 5–8], активна культурно-освітня робота [71, с. 52], розгортали діяльність кооперативні товариства [59, с. 51, 120–123, 403]. Цьому сприяло компактне проживання значної кількості українців, наявність серед них інтелігенції та допомога місцевої влади. У Франції громадські організації поставали не так масово, але розвивалися активно [12]. Першими творцями українського організованого життя у Великій Британії стали військові українського походження, які опинилися там унаслідок воєнних подій.

У США більшість робітників працювали у гірничодобувній та металургійній промисловості, а також на будівництві. Згодом вони розширили сферу трудових інтересів текстильна промисловість, пральні, харчова індустрія тощо. Тяжко працювати доводилося жінкам і малолітнім дітям [3, с. 111–116]. На території Канади ще у 90-х роках українці створювати однорідні поселення у степових провінціях, де займалися фермерством (земельні наділи вони отримували від уряду Канади) [30, с. 83 – 84], паралельно наймитуючи у багатих землевласників, або працювали робітниками на будівництві, залізницях, лісорозробках та ін. [66, с. 228–237].

Наприкінці XIX – на початку XX ст. серед українських іммігрантів виокремилися підприємці [62, с. 51–52]. Їх налічувалося, але, поступово, ця кількість збільшувалася. Вони здавали в оренду нерухомість, займалися шинкарством, що іноді перетворювалося на ресторанний бізнес; згодом почали утримувати різноманітні крамниці, оволодівали ремісництвом, задаючи тон у громадському житті українців Північної Америки. Ще до Першої світової війни у США розгорнули діяльність українські фінансові кредитні кооперативи, обслуговуючи сотні членів. Це стало початковими кроками до банківської справи. Відтак українці опанували ще складніші види підприємницької діяльності: надання ритуальних послуг; операції з нерухомістю – будівництво домів для продажу; перепродаж землі, будинків та будівельних матеріалів. Одні з них банкрутували, інші розвивалися справу до великих розмірів. Загалом у бізнесі гідно конкурувати з американцями українці змогли лише після Другої світової війни, коли до США приїжджали українські політичні емігранти [14, с. 361–363; 48, с. 825–827].

Від самого початку перебування на території північноамериканських країн українці опинилися у вирі робітничих рухів, що спалахували і на локальному, і на загальнодержавному рівнях. У США українці долучалися до них спочатку мимоволі (як штрейкбрехери), а згодом свідомо [37, с. 21–28; 62, с. 40]. Українські робітники, котрі жили у містах Канади, також почали масово приєднуватися до місцевого робітничого руху [68, с. 82–84], вступаючи у професійні спілки, фермерські організації, рухи безробітних і под. [30, с. 132]. У Канаді робітничий рух розвивався за тією ж схемою, що й у США, лише на декілька десятиліть пізніше. Отже, українці стали складовою частиною боротьби за поліпшення робітничих прав у Північній Америці.

У період між двома світовими війнами на території Західної Європи опинилося чимало українських політичних емігрантів, колишніх солдат різних армій, військовополонених, серед них освітяни, науковці, кооператори, представники різних професій, культури, мистецтва та ін. [32, с. 177; 16, с. 97–98; 29, с. 47]. Це активізувало розвиток українського громадсько-політичного життя у Німеччині та Франції, яким керували політичні емігранти: українці почали працювати у міжнародних громадських організаціях, популяризувати українську справу в нових країнах проживання. Часто вони об'єднувалися навколо провідних постатей, мали власні пресові органи, бібліотеки, влаштовували курси, культурно-мистецькі заходи, відзначали національні свята тощо. Проте це громадсько-політичне життя не було цілісним через суперечки на політичній, релігійній і регіональній нивах. Натомість у Великій Британії воно розвивалося кволо через незначну кількість поселенців та їхню неосвіченість, а новостворені українські організації мали переважно самопомоговий, культурно-освітній, інформаційний характер, а політична діяльність українських емігрантів не була помітною [41, с. 98–99].

У міжвоєнний період українці Північної Америки почали замислюватися про громадянство нових країн поселення. Під час світової економічної кризи кін. 20-х – початку 30-х років чимало українських робітників втратили роботу, збанкрутувало багато ферм, а підприємці масово лишалися свого бізнесу [8, с. 253–255; 13, с. 21, 43–46]. Проте поступово життя українських іммігрантів у Північній Америці поліпшувалося: вони підвищили кваліфікаційний рівень, оволоділи англійською мовою і наприкінці 30-х років переважно мали непогані матеріальні статки, власне житло, допомагали родичам в Україні [42, с. 39–41; 65, с. 52–55]. Їхні ж діти володіли мовою, отримали освіту і були повністю інтегровані в середовище країн проживання, зберігаючи етнічну ідентичність.

Друга світова війна змусила українську еміграцію у західноєвропейських країнах суттєво згорнути національну діяльність, мінімізувавши її впродовж війни й у перші

повоєнні роки. У цей період зросталася збільшуватися кількість українських емігрантів у Німеччині та Франції за рахунок оstarбайтерів, політичних в'язнів, політичних утікачів, військовополонених, українських військових та ін. [39, с. 8–11; 53, с. 46–51]. Серед них налічувалося багато високоосвічених людей. Так, В. Трошинський зазначає, що українська політична еміграція за своїм соціальним статусом в закордонних умовах мало чим відрізнялася з поміж заробітчанської [64, с. 5–29]. Між політичною та заробітчанською еміграцією існував тісний контакт.

Після закінчення Другої світової війни безліч нових емігрантів з різних частин України перебували в перші роки у німецьких таборах для біженців і «переміщених осіб» [49, с. 64]. Початки діяльності українських громадсько-політичних організацій були закладені переважно саме у цей період. Не всі з них витримали випробування часом, але деякі продовжують діяти і нині в багатьох країнах Західної Європи [22, с. 440–441]. Виникли таборові школи, майстерні, кооперативи, університети, видавничі організації. Розвивалася література, образотворче мистецтво, засновувалися політичні організації [45]. Регулярно відбувалися богослужіння, культурно-мистецькі заходи, діяли різноманітні освітні та наукові заклади, видавництва, театри, бібліотеки; працювали секції – наукові, письменників і журналістів, образотворчих мистецтв, церковно-релігійні, жіночі, молодіжні організації (СУМ, «Пласт», Рада фізичної культури), студентські, фахові (письменників, митців, музик, журналістів, вчителів, лісників, інженерів, купців та промисловців, лікарів, кооператорів, юристів тощо), допомогові, інвалідів, політичних в'язнів; розбудовувалися майстерні і кооперативи; створювали надбудови тощо [35, с. 122, 146–149; 46, с. 13–28; 39, с. 55]. Займалися українські іммігранти і підприємницькою діяльністю як у таборах, так і поза ними [32, с. 184–185].

Діяльність усіх громадських організацій у Німеччині проходила від початкової активності (до серед. 1948 р.) до поступового завмирання у зв'язку з переселенням найактивнішої частини до інших країн (1951 р. і далі) [35, с. 241–243, 250, 259–260, 267, 313–314, 321; 25, с. 118–123].

Вже з 1947 р., щойно з'явилася можливість, українці почали виїжджати спочатку до європейських країн (Англія, Бельгія, Франція), згодом до Південної Америки [19, с. 55–57; 69, арк. 54–66; 70]. З березня 1948 р. вони отримали можливість масового переселятися до Австралії. Невдовзі до прийому іммігрантів приєдналися інші країни, у т.ч. США та Канада. Кожна країна мала свій підхід і свої специфічні умови, на яких приймала переселенців, перевагу надавали здоровим і працездатним особам. Тобто, по таборах для депортованих осіб залишилися переважно люди, яким по декілька разів відмовляли [35, с. 330, 335]. Переселенці насамперед прагнули потрапити до північноамериканських країн, де були найкращі умови праці й побуту.

У різних країнах Європи залишилося близько 80 тис. українців. Усі решта емігрували до США, Канади, менше – в Південну Америку та Австралію. Це були люди переважно молодшого та середнього віку, які належали до інтелігенції [22, с. 431–448].

Загалом післявоєнний період у житті української діаспори західноєвропейських країн охарактеризувався послабленням громадсько-політичного життя у Німеччині та посиленням у Великобританії та Франції, що було пов'язано з переселенням більшості провідників українського громадсько-політичного життя та перенесенням національних інституцій з Німеччини до країн Північної Америки, Західної Європи та Австралії.

Після Другої світової війни до Франції прибули політичні емігранти, які мали значно вищий культурний рівень, ніж заробітчани. Це були переважно молоді люди, які перейняли керівництво політичним і громадським життям [34, с. 119–121]. Післявоєнна

українська еміграція у Великій Британії також була політичною. У цей період засновано багато національних організацій з метою надання моральної та матеріальної допомоги українським іммігрантам, шкіл для дітей, курсів англійської мови для дорослих, танцювальних і драматичних гуртків тощо [69, арк. 67–75]. Після Другої світової війни українці в Західній Європі розбудували досить широку мережу нових громадських організацій та установ [22, с. 440–441], за допомогою яких постійно підтримували свій народ: передавали кошти для діяльності українських політичних партій; підтримували політв'язнів та їхні родини, борців з тоталітарним режимом, студентів; розвивали українську освіту; допомагали голодуючим тощо [55, арк. 31–54].

Після масового переселення фінансова база організованого життя, забезпечена в таборовому періоді українцями у Німеччині, перейшла на інші джерела: допомогу канадських і американських організацій, церков і німецькі дотації [40, с. 54]. Напр. 1950-х рр. суспільно-громадське і культурне життя української громади в Німеччині почало поволі відроджуватися [36, с. 17–20, 72, 87–88, 92, 97–98], в 1960-х рр. припинився масовий виїзд українців, а на поч. 1970-х рр. вже знову діяли різноманітні українські організації й установи [39, с. 55], хоча, порівняно з попередніми періодами українська громада значно зменшилася і фактично не поповнювалася аж до здобуття Україною незалежності, залишаючись однією з найменшчисельніших, не впливових і незначних українських діаспор у світі [28].

Після Другої світової війни серед українських емігрантів США збільшилася частка представників інтелігенції, вчених, митців та дипломованих спеціалістів порівняно з іммігрантами попередніх хвиль [21, с. 15]. У цей же період українці Канади стали здебільшого селитися у промислово розвинених регіонах країни [61, с. 10], що сприяло підвищенню їхнього життєвого рівня. У США відтік іммігрантської робочої сили із сільськогосподарського сектора в легку і важку промисловість з більш високооплачуваними робочими місцями відбувся у 1950-х рр. [33].

Переважає більшість австралійських українців – колишні т.зв. «переміщені особи» та «воєнні біженці». Організаційно-суспільне життя в Австралії розвивалось подібно до північноамериканських країн [7; 18, с. 12–26].

Значно сприяла розбудові українського громадського життя у Північній Америці церква, у Західній Європі вона не мала такого впливу. Українці створювали окремі громади за територіальною ознакою, спочатку локальні, потім регіональні, а згодом загальнодержавні та міжнародні. Соціально-економічні організації західної української діаспори можна класифікувати наступним чином: економічні, громадсько-політичні, освітньо-наукові, культурно-мистецькі, професійні, профспілкові, молодіжні та студентські, військові та ветеранські, спортивні.

Велике значення має літературно-видавничу діяльність закордонних українців, оскільки, на відміну від України, вони мали змогу друкувати періодичні видання, наукові та науково-популярні монографії, художню літературу тощо без цензури, які видавалися за кошти приватних осіб, різноманітних організацій і навіть урядів нових країн поселення. Завдяки видавничій діяльності вдавалося мобілізувати українців на різні акції (розміщуючи оголошення у газетах та інформаційних бюлетенях), інформувати громаду про стан справ на Батьківщині, налагоджувати комунікацію між представниками української діаспори з різних країн. Також українці за кордоном активно розвивали культурну діяльність: музичну творчість, народне та образотворче мистецтво, драматичні гуртки, театри тощо. У різних країнах транслиуються україномовні теле- та радіопередачі.

Значну частину суспільної роботи виконували українські жінки – займалися збором коштів, влаштуванням свят, благодійністю тощо. Нині занепадають або зовсім зникають організації політичного та військового спрямування, оскільки їхні члени постаріли, а молодь не організовується у подібні товариства за етнічною ознакою. Закордонним українцям вдавалося регулярно доносити до загального відома злочини радянського режиму, законність і виправданість українських прагнень державної незалежності та інформацію про долю українських патріотів.

Підрунтям матеріального благополуччя українських емігрантів Північної Америки стали заповогові товариства, ці організації носили філантропічний та соціально-допоміжний характер [3]. Виключно американським явищем стали допомогово-асекраційні товариства (братства) які почали виникати з кінця ХІХ ст. з метою допомоги робітникам та їхнім сім'ям, в разі смерті, або травмування робітників на виробництві. Дрібні братства об'єднувались, утворюючи великі союзи. Юридичні, ідеологічні та фінансово-економічні засади цих союзів дещо відрізнялись, але мета була спільною. Нині багато з них проводять активну діяльність і володіють величезною матеріальною базою.

Важливу роль у житті українських громад за кордоном відігравали науково-освітні заклади. Період після Другої світової, коли розпочалося масове переселення українців з Західної Європи до Північної Америки та Австралії став переломним моментом у їхньому розвитку: у Західній Європі одні з них ліквідувались, інші ж реорганізували свою діяльність – перейшли від стаціонарної форми навчання до заочної та акцентували свою діяльність на науково-дослідній формі роботи. Натомість у США, Канаді та Австралії освітньо-наукові заклади отримали новий поштовх: через приїзд значної кількості освітян, науковців та освічених людей різних професій старі установи отримали свіжий приплив сил, на нові місця почали переноситися цілі наукові та освітні осередки разом з кадрами і створюватися нові. Українські навчально-освітні заклади за кордоном завжди ставили собі за мету поширювати правдиву інформацію про Україну. Науковці, вчителі, політики, письменники, журналісти, громадські діячі – усі вони чітко розуміли важливість знань про історію своєї Батьківщини, її літературу, мову, культуру тощо й ділилися цими знаннями як з українськими іммігрантами (серед яких в І пол. ХХ ст. було багато неписьменних), так і з іноземцями.

За кордоном діяли українські вищі навчальні заклади, періодично відбувалися курси українознавства [5, с. 157; 26, с. 64; 43, с. 63; 50, с. 87]. Активно діяли на території західноєвропейських країн, Північної Америки та Австралії й українські наукові установи – НТШ, УВАН тощо. На сьогодні ситуація з науково-освітніми закладами української діаспори у Західній Європі доволі складна через недостатнє фінансування [23, с. 137–139; 65, с. 168], їхня діяльність і надалі продовжує триматися на ентузіазмі та патріотизмі вчених, жертвності українських громадян та дотаціях іноземних урядів, не отримуючи жодної підтримки від України [27]. У Сполучених Штатах Америки та Австралії українознавчі кафедри переважно фінансуються за рахунок місцевої діаспори та спеціально створених з цією метою фондів [20, с. 200–206; 37; 47, с. 617–621].

У 1980-ті – 1990 рр. українці у Німеччині, Великобританії та Франції переважно працювали простими робітниками в різних галузях промисловості та на будівництві. Окремі представники української діаспори володіють власними підприємствами. Частина – має вищу освіту та володіє престижними фаховими спеціальностями – лікарі, інженери, техніки, архітектори, є науковці, викладачі вузів та ліцеїв, перекладачі, художники, співаки, музиканти тощо. Більшість українців Франції та Німеччини мають громадянство країн проживання, але їхній життєвий рівень переважно нижчий, ніж у середньому по

країні, натомість більшість українців Великобританії не мають британського підданства, проте, більшість з них доволі заможні, їхній життєвий рівень такий самий, а подекуди й вищий, ніж у середньому по країні. Народжені у третьому та четвертому поколіннях діти українських емігрантів переважно асимілювалися [9, с. 77; 66, с. 330; 67].

На території Західної Європи серед українських емігрантів розвинувся кооперативний рух, що на відміну від свого північноамериканського аналога, мав виробничо-збутовий, а не кредитний характер. Насамперед це пов'язано з невеликою кількістю української економічної (робітничої) еміграції на території Західної Європи на початку ХХ ст. Внаслідок чого, вони не спромоглися утворити власних сильних економічних організацій. Українські економічні організації, створені емігрантами на території нових країн поселення завжди приймали активну участь у релігійному, громадському, політичному, культурно-освітньому житті країни. Вони виділяли кошти на будівництво церков, народних домів, культурно-освітні цілі, громадські заходи тощо. Діяльність українців у західноєвропейських країнах була і залишається досить суттєвою. Незважаючи на певні індивідуальні економічні успіхи українців на території Західної Європи, їхні економічні організації не набули такого розвитку, як у Північній Америці та Австралії.

У 1980 – 1990 рр. серед українців США переважали кваліфіковані робітники, службовці не індустріальної сфери, науковці, вчителі, лікарі, юристи, менеджери тощо [65, с. 60; 66, с. 362]. В останні десятиліття ХХ ст. показник доходів української родини на 1 тис. доларів перевищував відповідний показник для всього білого населення країни, що говорить про успішну самореалізацію українців у Сполучених Штатах Америки [1]. Українці Канади за відносно короткий час здобули поважне економічне становище [9, с. 68], працюючи у сільському господарстві (переважно на власних фермах) та у різних галузях промисловості. У гірництві і каменоломнях працює небагато українців, але існує кілька українських гірничих спілок для видобутку золота, нікелю, титану та земного газу, активи яких сягають мільйонів доларів. Є декілька десятків великих будівельних і транспортних підприємств (більшість в районі Торонто) [8, 253–256]. У США упродовж 1980-х рр. постали й ведуть свою роботу великі українські будівельні компанії. Власники яких не лише розбудовують свої підприємства, а й надають роботу українцям [52, с. 59]. Окремі українці США та Канади володіють готелями та мотелями. Багато підприємців матеріально підтримували національні організації, школи, церкви у Північній Америці та на Батьківщині, ділилися своїм досвідом в українських часописах тощо. Одні бізнесмени стверджують, що їхній бізнес постійно розвивався, насамперед завдяки українським покупцям [11, с. 80; 57, с. 190], які підтримували гасло «свій до свого», інші скаржаться, що цей заклик, який був популярний на батьківщині, на практиці у США не діяв і бізнес вдалося розвинути завдяки іноземним клієнтам [58, с. 42, 62]. Загалом, у Канаді це гасло набуло значно більшого поширення.

Сьогодні українці представлені в усіх сферах економіки США й Канади і за матеріальними статками належать до стійкого середнього класу, зустрічаються серед них і дуже заможні люди. Українські іммігранти та їхні нащадки обіймали й обіймають високі посади в урядових установах та збройних силах США й Канади, є членами різних політичних партій, а подекуди входять навіть до їх керівного складу, займають провідні посади в банківському, фінансовому і страховому секторах. Нині у Північній Америці діють численні українські банки, багато з яких користуються федеральними гарантіями, кредитні кооперативи та страхові компанії [22, с. 435; 65, с. 60–62, 83–84]. Українці та їхні

нащадки представлені фактично у всіх сферах малого та середнього бізнесу США й Канади.

Українські іммігранти у Північній Америці створили широку мережу національних кооперативних організацій зі значною фінансовою базою. Діяльність українців на кооперативній ниві у Північній Америці була і залишається досить суттєвою. Хоча нині цей рух як в Канаді, так і в США зазнає труднощів, насамперед через старіння і відхід від справ її засновників та асиміляцією серед молодших поколінь українців. Кооперативи сприяли поліпшенню матеріального становища українців та їхніх родин, підвищенню соціального статусу, здобуттю поваги місцевого населення, внеску у розвиток економіки нових країн поселення тощо. Крім того, саме українські кооперативні організації у Північній Америці сприяли відродженню та розвитку кооперативного руху у незалежній Україні.

Українська імміграція в Австралії наймолодша і малочисельна, проте, її надбання становлять незаперечний вклад в історію всього українства. Хоча нині вона також переживає ряд проблем: старіння спільноти, асиміляція молодших поколінь, втрата рідної мови тощо. Проте вона також долучилася до розбудови українських національних інституцій в Австралії, збереження культурних та літературних надбань на чужині, своєї етнічної самобутності та культурно-побутових особливостей [15, с. 26–27; 31, с. 178–199]. В Австралії також активно розвивалися кредитні кооперативи. Проте, у 1989 – 1990 рр. у країні через складну економічну ситуацію занепало багато фінансових компаній і банків, що, у свою чергу, призвело до ліквідації чи злиття слабших кредитних кооперативів, а їхня кількість зменшилася на 10% [6]. Українські кооперативи в Австралії також використовували гасло «Свій до свого». Нині українці Австралії мають престижні роботи, нерухомість та всі атрибути заможного життя. Серед них немає мільйонерів, проте, вони належать до стійкого середнього класу. Порівняно небагато українців створили власні малі, й тим паче великі підприємства.

Після здобуття Україною незалежності, до західноєвропейських країн почали прибувати нові українські емігранти з метою заробітків – здебільшого молодь у віці 20–35 років, які переважно не беруть активну участь в житті організованої української громади, часто вони навіть не володіють українською мовою, що призводить до конфронтації між ними і «старими» іммігрантами перебувають у країнах нелегально, погано адаптувалися до нових умов життя і прагнуть інтегруватися в нові суспільства [4; 28; 60, с. 173; 65, с. 162, 166]. До Північної Америки сьогодні з України виїжджають висококваліфіковані фахівці окремих галузей виробництва та науковці насамперед через економічні обставини, які без проблем отримують візи [17, с. 10–13]. Цікаво, що молодь цікавиться українською культурою навіть більше ніж їхні батьки, відвідує рідні школи, мистецькі колективи і знає українську мову.

До Австралії нові українські іммігранти приїжджають не лише з України, а й з інших країн колишнього СРСР, вони переважно належать до економічної еміграції, більшість з них не має розвинутої української національної свідомості і часто пов'язані родинними й культурними зв'язками із традиційно чужими етнічними спільнотами [18, с. 18–19]. Молодь як правило не приймає активної діяльності у національних громадських організаціях, поступово асимілюється, хоча мовою володіє.

Нині у західноєвропейських країнах існує чимало українських організацій, започаткованих у міжвоєнний період, а також створених після Другої світової війни і навіть зовсім нових, заснованих у 1990 – 2000 рр.: загальногромадських, регіональних, локальних. Незважаючи на всі економічні проблеми, асиміляцію молодих поколінь тощо,

вони володіють поважними матеріальними статками, нерухомістю, друкованими органами і значними людськими ресурсами, здатними мобілізуватися і лобіювати інтереси нашої держави перед урядами своїх країн. Більшість з них існували завдяки жертвам українських громад, не отримуючи ніякої допомоги ні від української влади, ні від урядів країн проживання [4; 10; 27; 29, с. 50; 50, с. 68].

Незважаючи на труднощі, між Україною і Німеччиною, Великобританією, Францією розвиваються відносини на культурному, гуманітарному, спортивному, туристичному та економічному рівнях. Не в останню чергу завдяки численним двостороннім громадським організаціям, членами яких є як українці України, так і німці, британці, французи українського походження, спільним підприємствам, які сприяють економічному розвитку України вцілому та її окремих регіонів [10; 44, с. 455–456; 54; 65, с. 168].

Українські вчені, що проживають на території України після здобуття Україною незалежності, також отримали змогу долучитися до дослідження історії й розвитку української діаспори за кордоном. Значно збільшилася кількість українських студентів у цих країнах [17, с. 10–13; 28; 63].

Зі здобуттям незалежності позвалися контакти діаспори з громадськими організаціями та почалися спроби спілкування з державними структурами України. Значно активізувалася українська діаспора західноєвропейських країн під час Помаранчевої революції, надаючи різноманітну допомогу, проте, невдовзі в черговий раз розчарувалася подальшим розвитком політичних подій в Україні [2; 51]. Подібну ситуацію спостерігаємо і нині, коли під час Революції Гідності та після початку російсько-української війни українці західного світу у черговий раз об'єдналися для підтримки Батьківщини, нам потрібно знову не втратити свій шанс.

Отже, західна українська діаспора мала сприятливі умови для розбудови власних соціально-економічних організацій і вона це дуже добре використала. Залежно від законодавства країн поселення, економічної, політичної та суспільної ситуації українці створювали різноманітні соціально-економічні інституції у свій вільний час, ефективність яких підтверджується значними літературними, науковими, культурними та матеріальними надбаннями. Ініціатива як правило належала невеликій групі активістів, а перші збори відбувалися у приватних будинках, таборних бараках або у громадських місцях. Таким чином, завдяки компактному проживанню, спільній мові, культурі та традиціям, а також відособленому проживанню, українцям західної діаспори вдалося: розбудувати потужну мережу соціально-економічних організацій, які допомогли їм створити стабільну матеріальну базу, на яку й нині мають змогу опиратись українські іммігранти та їхні нащадки; зберегти мову та культурно-побутові особливості; досягти у соціальній структурі стійкого «середнього класу».

Українці у різних куточках світу завжди швидко і активно реагували на різноманітні суспільні трансформації, які відбувалися на їхній Батьківщині: проводили різноманітні акції, надавали посильну моральну та матеріальну допомогу, підтримували національну мову та культуру, з метою збору коштів створювали різноманітні фонди. Вони поширювали правдиву інформацію про Україну, українську культуру та змагання українського народу за належність, повідомляючи загал про злочини радянського режиму, спростовували у ЗМІ негативні стереотипи щодо своєї країни, організовували демонстрації в річницю Голодомору, сприяли діяльності українських політичних партій, підтримували політв'язнів та їхні родини, студентів, борців з тоталітарним режимом, розповідали правду про катастрофу на Чорнобильській АЕС. Коли Україна стала незалежною, діаспора не

припинила їй допомагати. У подібних акціях брала участь більшість українських організацій за кордоном. З метою вшанування історичних подій, видатних постатей та ювілеїв споруджували українські пам'ятники за рахунок окремих громад, парафій та організації, переважно біля церков чи народних домів.

Досліджувані західноєвропейські, північноамериканські країни та Австралія стали пріоритетними для незалежної України у розвитку зовнішньої політики. Українські емігранти досягли поважного становища в суспільствах своїх країн, українські інституції західної діаспори мають значну матеріальну базу, розбудовану інфраструктуру, комунікативні можливості і вони здатні допомогти Україні визначитися з пріоритетними напрямками розвитку у політичній, економічній, соціальній та культурній сферах, а також сприяти їх реалізації.

Першочерговим завданням українського уряду є створення максимально сприятливих умов для моральної, матеріальної і насамперед політичної підтримки закордонного українства. У свою чергу Північна Америка, Західна Європа та Австралія мають змогу надати Україні реальну фінансову, політичну, військову, дипломатичну підтримку для здійснення реформ та розвитку міжнародних відносин.

Український інвестиційний клімат знаходиться на етапі становлення і повинен зробити значний прогрес задля залучення ресурсів та капіталу західної української діаспори, що принесло б значну користь нашій країні. Основними перепонами для бізнесменів українського походження на шляху інвестування в економіку України насамперед є відсутність належної законодавчої бази, податкових пільг для інвесторів українського походження, юридичних гарантій недоторканості капіталу, корупція та бюрократія.

Суспільно-політична діяльність закордонних українців має реальний вплив на формування зовнішньої політики країн їхнього проживання щодо України та може лобювати інтереси нашої держави і допомогти їй створити позитивний імідж в очах міжнародної спільноти. Стійке політичне та економічне становище української діаспори доцільно використати в геополітичних інтересах України, створивши для цього належні умови та налагодивши зв'язки з діаспорою на найвищому державному рівні. Отже, українська діаспора може відіграти неабияку роль у гармонізації міждержавних відносин.

Україна у свою чергу також має допомагати своїй діаспорі, оскільки частина її організацій на науково-освітніх закладах неспроможна функціонувати без її підтримки. Вона має сприяти захисту прав закордонних українців у країнах їхнього проживання. Бездіяльність української влади може призвести до втрати потужного інтелектуального й ділового потенціалу мільйонів людей, здатних активно впливати на політику своїх держав щодо України.

Список використаної літератури

1. Абліцов В., Сімченко Г. Українська діаспора: вчора і сьогодні / В. Абліцов, Г. Сімченко // Всеукраїнська експертна мережа. – Режим доступу: http://www.experts.in.ua/baza/analitic/index.php?ELEMENT_ID=11132/ (дата звернення: 17 листопада 2016 р.).
2. Бай Н. Інтерв'ю для «УіСС» з Надзвичайним і Повноважним послом України у Франції Ю. Сергеевим / Н. Бах. – Режим доступу: <http://www.uwtoday.com.ua/article.asp?Lid=1&NID=3657&JID=201> (дата звернення: 11 травня 2014 р.).

3. Бачинський Ю. Українська імміграція в Сполучених Штатах Америки / Ю. Бачинський / ред. і автор передмови В. Маркусь. – К., 1995. – 2 вид. – 342 с.
4. Бик Т. // Львівська газета. – 2004. – № 212 (536). – 18 листопада // Режим доступу: <http://www.gazeta.lviv.ua/articles/2004/11/18/226/> (дата звернення: 13 травня 2014 р.).
5. Бойків О. Початки «Українського слова» / О. Бойків // Календар-альманах «Українського слова». – Париж: Націоналістичне видавництво в Європі, 1961. – С. 157.
6. Болюх М. Рада українських кооперативів Австралії. Альманах / М. Болюх // Українські кооперації діаспори. – Мельбурн, 1984.
7. Болюх М. Українська громада в Австралії / М. Болюх // Сучасність. – 1973. – Ч. 4.
8. Боровик М. Століття українського поселення в Канаді (1891–1991) / М. Боровик. – Монреаль; Оттава: Українська могилянсько-мазепинська академія наук, 1991. – 485 с.
9. Бушин М., Чубіна Т. Українці в світі: навч. посіб. для викл. та студ. неістор. спец. вузів. / М. Бушин, Т. Чубіна; Черкас. ін-т пожеж. безпеки ім. Героїв Чорнобиля, Черкас. держ. технол. ун-т. – Черкаси: Черкас. ЦНТЕІ, 2003. – 176 с.
10. Винниченко І. Українці у Франції / І. Винниченко // Заграница. – № 7.
11. Гавриш В. Моя Канада і я: Спогади й розповіді про українських піонерів у Канаді / В. Гавриш. – Едмонтон, 1974. – 349 с.
12. «Галичани» в «Українській громаді в Парижі» (3 українського життя в Парижі 1908-1914 років) // Україна, українознавство і французьке культурне життя. – 1952. – № 7.
13. Гуменюк І. Мої спомини: До розвитку організованого життя українців у Східній Канаді / І. Гуменюк. – Торонто, 1957. – 61 с.
14. Данильченко М. Організація наших господарських сил в Америці / М. Данильченко // Пропам'ятна книга видана з нагоди 40-літнього ювілею УНС / ред. Л. Мишуга. – Джерсі сіті, Н. Дж.: УНС, 1936. – С. 360–364.
15. Досягнення українців у діаспорі // Громада: журнал товариства українців соборників. – Сідней, 1990. – № 8. – С. 26–27.
16. Дюпон-Мельниченко Ж.Б. Громадська діяльність міжвоєнної української еміграції у Франції / Ж.Б. Дюпон-Мельниченко // Українська діаспора. – 1995. – № 7. – С. 96–102.
17. Економічна еміграція з України: причини і наслідки: матеріали «круглого столу» (26 квіт. 2003 р., м. Київ) / Упоряд. І. Винниченко. – К.: Ін-т дослідж. діаспори, 2003. – 60 с.
Єкельчик С. Зберігаючи спадщину: нарис історії української спільноти в Австралії / С. Єкельчик // Альманах українського часопису «Вільна Думка» та Фондації Українознавчих Студій в Австралії. – Сідней, 1994. – С. 12–26.
18. Жила В. Апостольський екзархат у Німеччині і Скандинавії: До 30-річчя заснування екзархату та інтронізації першого екзарха Преосв. Кир Платона Корнилюка / В. Жила. – Мюнхен: Український християнський рух, 1989. – С. 55–57.
19. Жуківський А. Фондація українознавчих студій в Австралії / А. Жуківський // Альманах українського часопису «Вільна думка» та Фондації українознавчих студій в Австралії. – Сідней, 1994. – С. 200–206.

20. Зберігаючи українську самобутність / Євтух В., Камінський Є., Ковальчук О., Трошинський В.; Ін-т соціології АН України. – К.: Інтел, 1992. – 98 с.
21. Історія України: нове бачення / Верстюк В., Гарань О., Гуржій О. та ін.; під ред. В. Смолія. – К.: «Альтернативи», 2000. – 464 с.
22. Карпенко В. Українські студії під небом Баварії: Мюнхенські враження / В. Карпенко. – К.: Вечірній Київ, 1998. – С. 137–139.
23. Качараба С. П. Еміграція з Західної України. 1919–1939: дис... д-ра іст. наук: 07.00.02 / Качараба Степан Петрович; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. – Львів, 2003. – 454 арк.
24. Кейданський К. Табори для переміщених осіб в Австрії та Німеччині / К. Кейданський // Українська діаспора. – 1994. – № 6. – С. 118–123.
25. Кириченко Р. С. Українознавчі студії науковців української діаспори у Франції / Р. Кириченко // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – Київ, 2004. – Т. II. – С. 64.
26. Ключковська І. Фактори збереження національної ідентичності українців Франції / І. Ключковська. – Режим доступу: <http://www.ualogos.kiev.ua/fulltext.html?id=955> (дата звернення: 23 червня 2013 р.).
27. Косован Е. Особенности формирования и перспективы развития украинской диаспоры в Германии в 1990-е – начале 2000-х гг. / Е. Косован. – Режим доступа: <http://www.ia-centr.ru/expert/1530/> (дата обращения: 17 грудня 2013 р.)
28. Кравець Р. Українці у Великобританії / Р. Кравець // Українська діаспора. – 1994. – № 5. – С. 47–50.
29. Кравчук П. На новій землі: Сторінки з життя, боротьби і творчої праці канадських українців / П. Кравчук. – Торонто: Крайовий виконавчий комітет Товариства об'єднання українських канадців, 1958. – 392 с.
30. Лаврівський Л. Зовнішні зв'язки українців в Австралії / Л. Лаврівський // Українці в Австралії / Гол. ред. М. Павлишин. – Мельбурн: СУОА, 1998. – Т. 2. – С. 178–199.
31. М. М. Сучасна українська еміграція в Німеччині / М. М. // Календар альманах на 1948 рік. – Авсбург; Мюнхен, 1948. – С. 177.
32. Маганья Л. Иммиграционная политика США: тенденции и результаты. Перспективы / Л. Маганья // Отечественные записки. – 2004. – № 4. – Режим доступа: http://www.perspektivy.info/oykumena/amerika/imm_politika_usa.htm (дата обращения: 13 травня 2014 р.)
33. Маруняк В. Олександр Бойків – організатор українського життя у Франції / В. Маруняк. – Париж, 1996. – 170 с.
34. Маруняк В. Українська еміграція в Німеччині і Австрії по Другій світовій війні / В. Маруняк. – Мюнхен, 1985. – Т. I: Роки 1945–1951. – 405 с.
35. Маруняк В. Українська еміграція в Німеччині і Австрії по Другій світовій війні / В. Маруняк. – К., 1998. – Т. II: Роки 1952–1975. – 127 с.
36. Микитович Р. Українці в науці п'ятого континенту / Р. Микитович // Вісник НТШ. – 1993. – Ч. 5.
37. Мишуга Л. Як формується світогляд українського іммігранта в Америці / Л. Мишуга // Пропам'ятна книга видана з нагоди 40-літнього ювілею УНС / Л. Мишуга (ред.). – Джерсі-сіті, Н. Дж.: УНС, 1936. – С. 18–170.

38. На громадянській ниві: До 25-ліття Центрального представництва української еміграції в Німеччині / ред. О. Зеленецький. – Мюнхен, 1972. – 115 с.
39. На громадянській ниві: З діяльності Центрального представництва української еміграції в Німеччині (1968-1987) / упоряд. Б. Шарко. – Мюнхен: ЦПУЕН, 1988. – 188 с.
40. Наріжний С. Українська еміграція: Культурна праця української еміграції 1919–1939: матеріали, зібрані С. Наріжним до частини другої / С. Наріжний; упоряд. Л. Яковлєва [та ін.]; Національна комісія з питань повернення в Україну культурних цінностей при Кабінеті Міністрів України, Головне архівне управління України. – К.: Вид-во імені Олени Теліги, 1999. – 272 с.
41. Настасівський М. Українська імміграція в Сполучених державах / М. Настасівський. – Нью-Йорк: Союз українських робітничих організацій, 1934. – 256 с.
42. Наумович С. Перші курси українознавства СУМ у Парижі / С. Наумович // Авангард. – 1965. – Ч. 2–3. – С. 63.
43. Нікітіна Н. О. Геополітичні аспекти формування поля взаємодії Україна – Німеччина / Н. Нікітіна // Збірник Науково-дослідного інституту українознавства. – Київ, 2004. – № 2. – С. 455–456.
44. Освіта в українському зарубіжжі: досвід становлення і перспективи: Матеріали I Між нар. наук.-практ. конф., 1-4 листоп. 2000 р./ редкол.: В.В. Скопенко (голова) та ін. – Київ: Укр. Світ, 2001. – 240 с.
45. Павликовська І. Об'єднання українських жінок у Німеччині. 35 років Об'єднання українських жінок у Німеччині, 1945–1980 / І. Павликовська; ред. кол.: Д. Ребет та ін. – Мюнхен: Об'єднання українських жінок, 1980. – С. 13–28.
46. Павлишин М. Лекторат україністики ім. М. Зерова в університеті ім. Монаша (Мельбурн) і Допомоговий Фонд українознавчих студій / М. Павлишин // Українці в Австралії: Матеріали до історії поселення українців у Австралії / гол. ред. М. Павлишин. – Мельбурн: СУОА, 1966. – Т. 1. – С. 617–621.
47. Павлюкевич П. Українці в бізнесі // Пропам'ятна книга Українського народного дому у Вінніпегу / П. Павлюкевич; збір. С. Ковбель; ред. Д. Дорошенко. – Вінніпег: Український народний дім, 1949. – С. 825–827.
48. Полтава Л. Історія Української народної помочі в Америці і Канаді (з 1914 року) / Л. Полтава. – Нью-Йорк: УНП, 1977. – 408 с.
49. Рафалюк П. Спогади з діяльності братніх установ у Ноттінггамі: СУБ, ОУЖ, ОБВУ, УХР, УКПО / П. Рафалюк. – Ноттінггам: Союз українців у Великобританії, 1996. – Т. II.
50. Ришкович С. Світ широкий: як підтримували помаранчеву революцію українці в Англії / С. Ришкович // Волинь – незалежна громадсько-політична газета. Режим доступу: <http://www.volyn.com.ua/?rub=21&article=10&arch=304> (дата звернення: 24 червня 2014 р.).
51. Рогатинський П. Чим українці причинилися до економічного росту Детройту / П. Рогатинський // Українці в Детройті і в Мічигані: Відзначення 1000-ліття хрещення України / Детройтський митрополітальний комітет українського тисячоліття. – Детройт, 1988. – С. 59.
52. Романишин П. Студії до історії Української католицької церкви в Німеччині: Петро Вергун – перший апостольський візитатор і адміністратор / П. Романишин. – Вінніпег, 1988. – 212 с.

53. Сміт Р. Великобританія вітає європейський вибір України: Інтерв'ю Р. Сміта, Посла Великобританії та Північної Ірландії в Україні / Р. Сміт // *Economic Annals* – XXI. – 2000. – № 6. – Режим доступу: <http://www.soskin.info/eea.php?pokazold=20000698&n=6&y=2000> (дата звернення: 16 травня 2014 р.).
54. Совінська Н. В. Внесок української діаспори країн Західної Європи в розвиток економіки та культури незалежної України (1991–2001 рр.): дис... канд. іст. наук: 07.00.0 / Совінська Наталія Вікторівна; Тернопільська академія народного господарства. – Тернопіль, 2002. – 225 арк.
55. Срібняк І. В. Українці на чужині. Полонені та інтерновані вояки-українці в країнах Центральної та Південно-Східної Європи: становище, організація, культурно-просвітницька діяльність (1919–1924 рр.) / І. Срібняк; Київський держ. лінгвістичний ун-т. Кафедра історії України та зарубіжних країн. – Київ, 2000. – 324 с.
56. Стасюк П. 25 років у бізнесі / П. Стасюк // Ювілейний альманах виданий з нагоди 50-літнього ювілею Українського народного союзу: 1894-1944 / Л. Мишуга (ред.). – Джерсі-Сіті, Нью Джерсі: УНС, 1944. – С. 190–225.
57. Стасюк П. В новому світі: Спомини і думки бізнесмена / П. Стасюк. – Нью-Йорк, 1958. – 158 с.
58. Терлецький О. Українці в Німеччині, 1915–1918 / О. Терлецький. – К.; Лейпциг: Українська накладна, 1919. – Т. 1: Історія української громади в Раштаті, 1915–1918. – 429 с.
59. Тимошик М.С. Українознавство у Франції / М. Тимошик // *Українознавство*. – 2002. – № 3. – С. 173.
60. Тиндик Н. Особливості імміграційної політики Канади // *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ* / Н. Тиндик. – 2008. – № 3. – С. 2–11.
61. Толопко Л. Трудові українці США / Л. Толопко. – Нью-Йорк: Ліга американських українців, 1984. – Кн. 1: 1880–1924 рр. – 199 с.
62. Томас Р. Українці в Лондоні / Р. Томас // *Дзеркало тижня*. – 2006. – № 33 (612). – 2–8 вересня.
63. Трощинський В. Витоки та історична доля міжвоєнної української еміграції в Європі (закінчення) / В. Трощинський // *Українська діаспора*. – 1994. – № 6. – С. 5–29.
64. Трощинський В. П., Шевченко А. А. Українці в світі / В. Трощинський, А. Шевченко. – К.: Вид-й дім «Альтернативи», 1999. – 352 с.
65. Українська еміграція: від минувшини до сьогодення: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів. / Б. Лановик, М. Траф'як, Р. Матейко та ін.; за ред. Б. Лановика. – Тернопіль: Спеціаліз. ред. наук., метод. та довід. літ. Всеукр. незалеж. жін. газ. «Чарівниця», 1999. – 511 с.
66. Українці в Німеччині. – Режим доступу: <http://www.donoda.gov.ua/main/ua/publication/content/589.htm> (дата звернення: 21 квітня 2015 р.).
67. Чумер В. Спомини про переживання перших українських поселенців у Канаді: 1892–1942 / В. Чумер; передмова автора. – Едмонтон; Алберта, 1942. – 188 с.

68. Щигельська Г. О. Союз українців у Великій Британії: етапи становлення, організація та діяльність (1945 – 1949 рр.): Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02. – Чернівці, 2006. – 211 арк.
69. Щигельська Г. Участь Союзу українців Великої Британії у боротьбі з радянським тоталітарним режимом у 40-х – 80-х рр. – Режим доступу: <http://www.cdvr.org.ua/uvr.php?nomer=4&roz=17> (дата звернення: 25 березня 2015 р.)
70. Яріш В., Сулима М. Українці в Берліні 1918–1945: Пропам'ятний збірник доповідей і спогадів з життя і діяльності українців у Берліні з нагоди З'їзду (м. Торонто, 5 вересня 1981 р.) / В. Яріш, М. Сулима; за ред. В. Вериги. – Торонто: НТШ, 1996.

Стаття надійшла до редколегії 18.01.2017

Прийнята до друку 19.02.2017

THE ROLE OF THE UKRAINIAN ORGANIZATIONS OF THE WESTERN DIASPORA IN THE PROCESS OF STRENGTHENING OF GEOPOLITICAL POSITION OF UKRAINE

Olena Ruchko

Research Institute of Ukrainian Studies
research associate of department of philosophy and geopolitics
Isaakyana St. 18, 01135 Kyiv, Ukraine
e-mail: elvyakova@gmail.com

Appearance and development of the social and economic organizations of the Ukrainian immigrants in the territory of the United States of America, Canada, Germany, France, Great Britain and Australia is researched. Their influence on development of interrelations of independent Ukraine with the researched countries is found out. The internal activity of the Ukrainian diaspora of North America, the Western European countries and Australia is analysed for the purpose of acquaintance of residents of the countries of their settlement with problems of Ukraine and the international external relations, – by means of which the Ukrainian immigrants aim to help the Homeland.

Keywords: Ukrainian diaspora, national organizations, international relations, geopolitics, economic development, social achievements.

ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЇ СУЧАСНИХ ПОЛІТИЧНИХ НАУК

УДК 32.01:339.138

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ ПОЛІТИЧНОГО МАРКЕТИНГУ

Лариса Николин

*Київський національний педагогічний університет імені Михайла Драгоманова,
факультет політології та права, спеціальність – політологія,
вул. Пирогова, 9, 02000, Київ Україна,
email: nykolyn@risk-institute.com*

На основі практичних досліджень проаналізовано сутність поняття «політичний маркетинг». Проведено паралелі між поняттями комерційний та політичний маркетинг. Розглянуто концепції політичного маркетингу й еволюцію їхнього застосування у політичному житті.

Ключові слова: політичний маркетинг, політичний продукт, некомерційний маркетинг

В умовах трансформаційних процесів у політичному житті України все більшого значення набуває роль політичного маркетингу. З огляду на його широке практичне застосування існує необхідність теоретичного обґрунтування існуючих концепцій, а також вироблення нових підходів до вивчення даного поняття. Це дасть змогу глибше проаналізувати поведінку політичних суб'єктів, а також розуміння впливу політичного маркетингу на суспільство, допоможе уникнути кризових явищ, пов'язаних з неправильним його застосуванням.

Уперше термін «маркетинг» з'явився у сфері економіки для визначення системи цінового, товарного й інформаційного впливу на ринок з метою підвищення ефективності діяльності фірми. Саме ринок організує багато видів діяльності. Це соціальний механізм, здатний вирішувати широкомасштабні національні та світові проблеми [2]. Політика так само, як і економіка, має на меті реалізацію цілей та інтересів, котрі стосуються суспільства загалом. Найрепрезентативніше маркетингові підходи до вивчення політичних систем можна застосувати під час організації та проведення виборчих кампаній, що спричинено конкурентним характером сучасного політичного життя: визначенні того, куди спрямувати основні зусилля кампанії; що принесе найбільшу віддачу; як правильно розподілити наявні ресурси [7; 17-21].

Етапи еволюції концепцій маркетингу відображені в працях таких відомих зарубіжних науковців, як С. Хеннеберг, Р. Ланч, Б. Ньюмен, Д. Рінг, Дж. Ліз- Маршмент, М. Скаммелл, Ф. Котлер, К. Кокнер, Е. Даунс, Р. Емерсон, Д. Гаскі, С. Джевонс, Т. Левітт.

В українській політологічній думці політичний маркетинг робить перші кроки. До науковців, котрі займаються даною проблематикою в Україні, належать роботи В. Бебика, В. Королька, В. Полторака, С. Шубіна, В. Горбатенка, В. Корнієнко. Одні сучасні дослідники політичного маркетингу усвідомили небезпеку «механічного копіювання» концепцій комерційного маркетингу, пояснивши це недостатнім розвитком теорії політичного маркетингу. Інші - вважають такий процес природним і виокремлюють його позитивний аспект, зауважуючи, що етимологічна спорідненість дозволяє застосовувати

метафори класичного маркетингу для маркетингу політичного. На базі цього була запропонована оригінальна схема для таких пояснень [7; 21-25].

Сьогодні день концепції класичного маркетингу досить широко застосовують в інших соціальних науках, зокрема і в політичному маркетингу. Проте у вітчизняній політичній думці все ще бракує практичного досвіду для обґрунтування розвідок у сфері політичного маркетингу.

Метою статті є дослідити поняття політичний маркетинг використовуючи наявний практичний досвід, обґрунтування концепції маркетингу, враховуючи його застосування в сучасному політичному житті.

Аналізуючи еволюцію розвитку маркетингу, Ф. Котлер виділяє такі етапи: маркетинг стає рівнозначною функцією поряд з управлінням виробництвом, фінансами, персоналом; відбувається зростання ролі маркетингу; маркетинг виростає в одну із базових функцій; споживач стає контролюючою ланкою й спрямовує розвиток функцій маркетингу; споживач виступає контролюючою функцією, а маркетинг стає інтегруючим центром (ядром) між споживачем та виробником [4].

Виокремлення політичного маркетингу як галузі політичних досліджень науковці пов'язують з виборчою кампанією Д. Ейзенхауера. Його політичні консультанти під час президентських перегонів 1952 року випустили серію кіносюжетів, які популяризували передвиборну платформу майбутнього президента США, що в подальшому посприяло його перемозі. У цьому випадку йшлося саме про вибори та виборчі технології. Проте український дослідник Е. Золотухін стверджує: розуміння політичного маркетингу лише як технології організації виборчої кампанії збіднює сутність маркетингового підходу до політики [3].

За аналогією зі загальною маркетинговою концепцією суб'єкти політичного маркетингу (політичні інститути (державні організації, політичні партії, суспільно-політичні об'єднання), етнічні й соціальні спільноти, фізичні особи, які беруть участь у процесі виробництва, просування, розподілу й обміну політичної продукції) дають хід своєму продукту на ринку, у нашому випадку – на політичному ринку. Головна ознака ринку – конкуренція. Політична конкуренція пов'язана передусім із просуванням на політичному ринку політичного товару — політичної влади, політичних ідей, організацій, гасел, переконань, політиків, тобто всього, що може бути предметом політичного обміну між людьми на індивідуальному і масовому рівнях [5].

З огляду на це можна стверджувати: в основі концепції політичного маркетингу лежить твердження про поведінку людини в політичній сфері, яка має багато спільного з поведінкою в економічній сфері. Як під час голосування, під час примірювання одягу в магазині, люди керуються одними й тими ж механізмами сприйняття, запам'ятовування, впізнавання, формування власної думки тощо. Кожному продукту має відповідати форма, колір, спосіб використання. Те ж саме стосується й політика, який має свою програму, імідж, команду, форми діяльності. Споживчі властивості товару зазначені на його етикетці. Натомість політична партія, довірені особи, репутація, попередня діяльність характеризують політичного лідера [2]. Найвдалішим об'єктом для перевірки дієвості маркетингової концепції в політиці можна вважати вибори Президента, місцевих та Верховної Ради України, маркетингові технології дають змогу виявити орієнтації громадської думки, конкретні прагнення, уявлення людей, рівень конкурентоспроможності політичних груп. Вдале застосування прийомів маркетингу в політиці становить передумову досягнення популярності, перемоги на виборах, утримання міцних позицій на вершині політичного олімпу [7].

За Ф. Котлером, маркетинг політичних кандидатів перетворився на значну сферу діяльності: «...хоча між продажем кандидата і стимулюванням роздрібного продажу мила або лез для бритви є велика різниця, деякі атрибути комерційної реклами стали невід'ємною рисою політичного процесу»[2].

У країнах з розвинутими демократичними традиціями на політичний маркетинг витрачають щорічно мільярди доларів. Без маркетингової діяльності кожен політичний лідер приречений на невдачу. Належна їй організація, за підрахунками окремих фахівців, збільшує шанси в політиці приблизно в 1,5—2 рази. Суть цієї діяльності полягає у виявленні та репрезентованні соціальним і національним групам позитивних якостей претендента на лідерство, у якому ці групи особливо зацікавлені. Використання можливостей політичного маркетингу допомагає владі балансувати між різними позиціями, інтересами, ціннісними орієнтаціями і політичними потребами, забезпечує її стійкість, консенсусний розвиток суспільства, усуває небезпеку суспільного вибуху [5]. Отже, політичний маркетинг (англ. *marketing*, від *market* — ринок, збут) — сукупність форм, методів і технологій дослідження, проектування, регулювання та впровадження в суспільно-політичну практику певних 2 настанов суспільної свідомості з метою завоювання та утримання контролю за ринком влади.

Різновидом політичного маркетингу є виборна інженерія, або виборча технологія. Цим терміном позначається напрямок наукових досліджень, у рамках якого вивчається сукупність проблем організації і проведення виборчих кампаній, зокрема, порівняльний аналіз різних виборчих округів і облік особливостей поведінки в них претендента з метою підвищення його шансів на обрання. У сучасних умовах політика міцно ґрунтується на загальній методології ринкової діяльності, орієнтованій на споживача, — маркетинговій концепції. Стає очевидним, що вона такий самий товар, як і все інше. Однак політичний маркетинг займається не моральним осудом політичної продажності, а ефективністю ринкового просування політичного товару. Скажімо, від того, наскільки вміло організована виборча кампанія, наскільки повно враховані всі нюанси політичного вибору, наскільки правильно зацентровано в поданні кандидатів та їхніх програм, у вирішальному ступені буде залежати успіх тих або інших політичних сил на виборах [1].

Для кращого розуміння еволюції політичного маркетингу розглянемо модель сформовану американським ученим Брюсом Ньюманом. На сьогодні ця модель вважається найбільш повною та більш наближеною до фаз розвитку комерційного маркетингу, які запропонував Ф. Котлер. Б. Ньюмен виокремлює наступні моделі фаз розвитку концепцій політичного маркетингу. **Перша модель** - це концепція вдосконалення політичного продукту. Політичні партії та лідери дотримуються філософії внутрішньої орієнтації, а це означає, що ідеологія - є основою, й визначає поведінку та зміст передвиборчої платформи [4]. Властивості вдалого політичного товару — основа конкурентної боротьби. Одним із головних інструментів боротьби на політичному ринку є створення товару, який задовольнив би потреби населення кращим, ніж конкуренти, способом [7]. Вдосконалення такого продукту розглядалось як основний засіб досягнення електорального успіху. Крім того, слід зазначити, що такі політичні партії відмовлялися поступатися своїми принципами, навіть у випадку втрати голосів під час виборчих кампаній. Такими були політичні партії на початку ХХ століття, які описував ще М. Дюверже; це - товарної орієнтації. На той час політика товарної орієнтації була виправданою: стабільна база підтримки давала гарантований успіх політичній партії та її лідерам.

Друга модель - концепція інтенсифікації політичних послуг. Суть концепції розробив ще Ф. Котлер, який зазначав: «Під час виборів політична партія застосовує

спеціальні засоби для того, щоб продати виборцям свого кандидата, - зазначає учений. Кандидат працює в своєму виборчому окрузі: потищує руки, цілує дітей, зустрічається з представниками організацій, які фінансують виборчу кампанію, виголошує промови. Великі гроші витрачаються на теле-, радіо- та поштову рекламу й передвиборчі плакати. Недоліки кандидатів приховуються від публіки, тому що метою тут, як і в будь-якому продажі товару, є укладання угоди, а подальше задоволення чи незадоволення громадськості політиків не турбує [4]. Стимулювання збуту політичного товару використовується за допомогою спеціально підготовлених для цього осіб. Їх можна поділити на три групи: за переконаннями, за зацікавленістю, з метою заробити гроші. Яскравим прикладом стимулювання збуту є люди, які стоять у наметах, роздаючи досить коштовні книжки, виконані з доброю поліграфією, календарі тощо [8].

Отже, повсякчасні потреби виборців розглядаються через призму партійної ідеології, й партія починає обслуговувати саму себе. Отримання відповідної кількості голосів вважається успішним завершенням «разової угоди». Орієнтація партії та її лідерів на виборців має лише зовнішній, умовний характер, тому й продажу такого політичного товару вимагає інтенсивних форм продажі. Такі цілі й визначають застосування відповідних технологій, а саме: технологій переконання та комунікації. Внаслідок чого залишаються поза увагою прийоми, техніки й процедури вивчення ринків і потреб виборців. Завдання побудови довгострокових та взаємовигідних відносин з виборцями за допомогою застосування маркетингових знань навіть не формулюються.

На думку науковця Р. Ланча, популярність «стратегії збуту», отримання короткострокових вигод через довгострокові перспективи пояснюється зростанням нестабільності партійних систем та серйозними змінами в електоральній поведінці. **Третя модель** - концепція політичного маркетингу, яка уособлює нову філософію управління. На думку Ф. Котлера, ця концепція застосовує ефективніші методи й стратегії та направлена на створення споживацьких цінностей, доведення їх до цільових ринків та здійснення комунікацій [4].

Систему політичних комунікацій можна визначити як процес, що охоплює політичну сферу життя людини, за посередництвом якого відбувається спілкування між органами влади, політичними партіями, громадськими організаціями та рухами, посадовими особами, виборцями, населенням. Налагодження та відтворення комунікаційних процесів між політичними партіями та виборцями, інформованість виборців про діяльність політичних партій сприяють легітимації політичних утворень у суспільстві, що є невід'ємною частиною інституалізації демократії та її консолідації [6].

Політична партія, керуючись концепцією маркетингу, повинна зосереджувати увагу на: по-перше - утриманні своїх членів, по-друге - вмінні «притягувати» прихильників; по-третє - приваблювати нових членів.

Західних фахівців з політичного маркетингу турбує той факт, що орієнтація політичних партій на виборців змінює систему відносин між ними, тобто партіям пропонується «роль скрріше ведених ніж ведучих». Сумніву підлягають функції як політичних партій так і політичних лідерів.

Окрім того, фахівці зазначають, що дана концепція не адаптована до використання її в політичній сфері, а в разі застосування спирається на популізм, маніпулювання та породжує «ментальність потакання потребам виборців»[4]. Отже, функція політичного маркетингу полягає в корекції моделей девіантної поведінки певних соціальних груп; впровадженні в соціальне життя ідей, цінностей, алгоритмів поведінки,

які визнаються суспільством як позитивні; наданні теоретико-методологічної допомоги в реформуванні державного управління [2].

Узагальнюючи вищезазначене, політичний маркетинг доцільно розглядати у вигляді сукупності практичних засобів, які використовуються політичними суб'єктами для визначення своїх цілей, програм, цінностей, для дослідження суспільних потреб та їх одночасного формування, для забезпечення політичних і управлінських рішень тощо. Зрештою, питання щодо статусу політичного маркетингу як технології чи як теорії залишається відкритим. Це зумовлено відносною новизною політичного маркетингу та недостатністю теоретичних обґрунтувань наукових досліджень у цій сфері. Однак його стрімке поширення серед суб'єктів політичного ринку, робить маркетинговий підхід до політики все актуальнішим.

Список використаної літератури

1. Бойко О.Ю. Особливості трансформації партійної системи України за роки незалежності : автореф. дис. канд. політ. наук / О.Ю. Бойко // Чернівецький національний університет ім. Ю.Федьковича – 2005 – С. 20
2. Золотухін Е. Політичний маркетинг: багатозначність поняття / Е. Золотухін // Політичний менеджмент – 2007 - №5 – С. 17-22
3. Коваль Н. Стан наукового опрацювання дефініції та проблеми дослідження політичного маркетингу / Н. Коваль // Вісник ОНУ ім. І. Мечникова. Соціологія і політичні науки – 2013 – Т. 18 Випуск 2. Ч.2 - 211 – 215
4. Лікарчук Н. Сучасні концепції політичного маркетингу / Н. Лікарчук // Український науковий журнал «Освіта регіону» – 2009 - №3 – С. 127
5. Прикладна політологія: навчальний посібник [Електронний ресурс].— К.: Видавничий центр «Академія» - 2008. — С. 65–94. Режим доступу: http://old.filos.lnu.edu.ua/bulletin_philosophy/ua/docs/visnyk08/visnyk08.pdf
6. Соловйов А. Політологія: Політична теорія. Політичні технології / А. Соловйов // Аспект Прес, 2000. – С.559
7. Телестов О., Титаренко Ю., Шевченко О. Загальна концепція та інструменти політичного маркетингу / О. Телестов, Ю. Титаренко, О. Шевченко // Маркетинг і менеджмент інновацій – 2013 - №2 – С.49-63
8. Шубін С.П. Політичний маркетинговий аналіз: метод, теорія, практика / С.П. Шубін // Генеза – 2007 – 112 с.

Стаття надійшла до редколегії 18.01.2017

Прийнята до друку 19.02.2017

THEORETICAL ASPECTS OF RESEARCH OF THE POLITICAL MARKETING CONCEPT

Larysa Nykolyn

*National Pedagogical Dragomanov University of Kyiv
Pyrohova st., 9, Kyiv, 02000, Ukraine*

We analyze on the basis of existing case studies the nature of political marketing concept. Compared and paralleled the concepts of political and commercial marketing. With the usage of practical experience investigated the theories of political marketing and the evolution of their use in politics.

Keywords: political marketing, political product, non-profit marketi

УДК 141.7:32.001

ЕВОЛЮЦІЯ ПОЛІТИЧНОГО ОЗНАЧЕННЯ ВЛАДИ У КОНЦЕПЦІЇ МІШЕЛЯ ФУКО

Андрій Гарбадин

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки,
бул. Університетська 1, 79000, Львів, Україна
e-mail: garbadin@gmail.com*

Проаналізовано проблеми осмислення влади як категорії, її політичної форми вияву та притаманних їй характеристик. Розглянуто розуміння даного концепту у відповідності до дослідницької позиції Мішеля Фуко. Також досліджується історичний вимір її модифікації та видозміни через механізми дисциплінарних практик та фактори, що до цього спричинили. Проаналізовано співвідношення влада-знання, їх взаємну кореляцію та детермінацію, водночас розтлумачено політичну владу через таку призму. Визначено сучасну стратегію функціонування механізмів політико-владних відносин, її основні властивості.

Ключові слова: влада, дискурс, знання, дисципліна, контроль, механізм, стратегія, концепт.

Проблема влади, її політичної форми вияву, набуває особливої актуальності для сьогодення. Передусім через те, що класичні схеми її інтерпретації набувають свого означення через категорії панування-підпорядкування, примусу, специфіка яких уже не здатна повною мірою охопити сенс існування влади на сьогоднішній день. Теоретичні напрацювання Мішеля Фуко дають відповіді на цю проблематику, водночас сприяють розгляду історичної еволюції цього концепту. Дослідження даної проблематики не набуло в межах вітчизняної політичної науки системного характеру.

Стратегія конктерно-історичного модусу функціонування влади, на думку М.Фуко, її дискурсивної артикуляції, напряму пов'язане із формою знання. У цьому ключі мова йде про певні режими влади-знання – «звідси цілком природно, що локалізація влади ним не обмежується виключно рамками політичної системи, а поширюється на ситуативність соціальних відносин. Вона розчиняється у дисциплінарних практиках та епістемах, які продукують соціальну реальність» [3, с. 248].

Відповідно тут відношення влада-знання, це знання, яке безпосередньо визначається цілями та завданнями влади, передбачає виокремлення специфічних об'єктів влади. Влада ніби сама формує свій об'єкт пізнання. Влада-знання – це таке знання, «яке розвивається і збагачується шляхом збору інформації і спостережень за людьми в функції об'єктів влади» [5].

Знання передбачає такі форми власного вираження, як: бачення, висловлюваність, тобто можливість себе-виведення як певного смислового архіву. Натомість влада ґрунтується на силових відношеннях – причому силу тут не варто розуміти у вузькотілесному аспекті. Це також і сила слова, висловлювання, подекуди заміщена пихою. Відповідно перетин влади та знання цілком природний – утворений таким чином комплекс поєднує вищенаведені характеристики, розмиваючи при цьому їх послідовність, позбавляє їх впорядкованості. Відносини влада-знання стають усе-проникливими, усюдинаявними – «влада якраз являється безформним началом, яке просочується між формами знання чи під

ними. Тому вона названа мікрофізичною. Вона являється силою, силовим відношенням, а не формою» [4, с.130]. Влада і знання складають, таким чином, нероздільну суміш.

Основою усяких політичних відносин виступає сутнісна приєднаність, взаємодоповнюваність влади та висловлювань істинності, тобто знань. М.Фуко називає «гротескною» таку властивість тексту чи індивіда володіти через статусне забарвлення владних ефектів такого характеру, що чітко простежується безпосередньо у суті політичної системи на її інституційному рівні – «гротеск – це один із найважливіших методів самодержавного управління. Але той же гротеск, як ви знаєте, використовується і прикладною бюрократією. Адміністративна машина з її неохопними владними ефектами передбачає посереднього, безтолкового, тупого, сірого, смішного, затравленого, бідного, безпорадного чиновника» [1, с. 34]. Така лінія започаткована ще з XIX століття і тягнеться по сьогодні. Бюрократичний гротеск є безпосереднім інструментом влади, це канал впровадження її знання, її істинності на суспільне тіло.

За версією М.Фуко співвідношення влади та знання, їх суспільно-політичного статусу виражається через систему покарань за провину. Усіляка провина у суспільно-державному устрої не є суто виною людини супроти людини чи її майна. Це завжди провина проти спільності – і саме інституційна вираженість влади, її ідеологічна серцевина у цій ситуації виходить на передній план – бо всяке покарання присікає не стільки злочин, скільки злочинне непідпорядкування правилам, нормам, суть яких завжди виростає із джерела влади-знання, їх специфічної спрямованості.

Класична епоха є чи не переломною віхою в історії політичної думки, у історії становлення адміністративних апаратів, політичних інститутів та їх теоретичної обґрунтованості. Також «класична епоха створила такі техніки влади, з допомогою яких влада діє вже не шляхом накладання, а шляхом виробництва і його максималізації. Вже не шляхом виключення, а швидше шляхом економного та раціонального включення елементів» [1, с. 72]. Саме у цей час сформувалось «мистецтво управління», стратегія розподілу влад, її сутнісно нове наповнення.

У межах класичного права усілякий злочин зачіпав володаря, - «таким чином, у всякому злочині було зазіхання, бунт, повстання проти володаря» [1, с. 108]. М.Фуко додає, що навіть у найменшому проступку був натяк на царевбивство. Покарання у такому випадку просто зобов'язано було втілювати присутність володаря, який цілком справедливо, у ключі цієї системи влади-знання, відплачував за неповагу до власної особи, - «володар вступав у ще одне протистояння із порушником, але на цей раз на ешафоті, це було ритуальне розраховування ним своєї сили, церемоніальна презентація злочину у перевернутому варіанті» [1, с. 109]. Ритуал покарання був ідеальним – він повністю відновлював пошкоджену владу суверена, а за рахунок надзорності, ця влада возвеличувалась на злочинцем, чия нікчемність в очах володаря лише підкреслювалась істеричним криком від несамовитого болю. Між покаранням та злочином не було схем типу status quo, не було жодної міри – «в самій серцевині покарання містився дисбаланс. На стороні кари повинна була бути свого роду перевага. І цією перевагою був страх, жадливий характер кари» [1, с. 109].

Характер жаху кари наголошувався низкою характеристик. По-перше, характер покарання напряму диктувався характером проступку – це ніби перевернута версія його, актуалізована у процесі покарання. По-друге, основою покарання виступала помста, холодна, виважена, неістерична, а невідворотна. Правитель не просто карає, а й інших таким от чином попереджає. «Як наслідок, в цю економіку – в дисбалансну економіку покарань – цілком природно вписувалась страта» [1, с. 109]. Злочин і кара поєднувались

саме жорстокістю і страта ідеально вписалась у цей розклад – особливо за рахунок її публічності. Тотальність остраху перед владою забезпечувалась саме таким от чином.

Бо в решті-решт, ціль покарання не була власне карати злочинця, - ні, ціль приховувалась у ритуальному відпущенні гріха супроти суверена. Як відзначає М.Фуко, «механізми влади такі сильні, їх перевага у ритуалі так точно розрахована, що караючи ніколи не доводиться повертати злочин, яким би жахливим він не був, у розпорядження природи. Влада достатньо сильна, щоб увібрати в себе, продемонструвати і анулювати тяжкість злочину в рамках ритуалів володарювання» [1, с. 111]. Тобто у цей час існує виключно стратегія влади, що ґрунтується на самозацикленому знанні – природа злочинності до розгляду не береться.

Влада суверена, ніби зациклена на насильстві, не помітила що у постійній театралізованій постановці крові і насилля народу може небриднути роль дешевого матеріалу – «хвороба влади пов'язана із деяким головним надлишком: з тим, що можна назвати надлишковою владою короля, в якій право карати тотожно особистому праву короля» [2].

Уже у XVIII столітті була розроблена нова економіка владних механізмів у формі синкретичної єдності специфічних прийомів та аналітичних формул, які б посилили ефективність влади, зменшивши при цьому затрати на її функціонування. Влада перестала наповнюватись церемоніалом – його місце зайняли нагляд та контроль. Посилення ефективності влади означає «зробити так, щоб владні механізми позбавились неповноти, яка була їм властива» [1; с.113]. Нові ефекти влади поривають із агресією та милістю володаря, стають тотально-фатальними стосовно індивіда.

Зменшення витратності функціонування влади приховується у зменшенні простору для опору їй – влада вже не протистоїть людині буквально, вона починає її повсюдно супроводжувати, вона стає невіддільною від людини, її тінню.

Теоретично-правовою основою такого переходу стає суспільний договір – «бо першочерговий договір, який громадяни, як вважається, підписали одне з одним, чи під яким вони підписались індивідуально, чітко показав, - не варто про це забувати, - інтересу від природи властиво стикатись з інтересом інших, поступаючись одноособовим затвердженням» [1, с. 117]. Відтепер підтекст злочину криється у тому, що злочинець виступає проти соціуму, інших, як порушник, що порушив власне слово. Це уже не злочинність супроти суверена, це вже злодіянство супроти усієї громади. Злочин стає суто еґоїстичним за своєю природою, влада ж виступає гарантом відновлення справедливості, що парадоксально замикається на її функціонуванні. Влада для збереження влади. Безпрограшний варіант. Відтепер суспільство, держава виступаю своєрідним тілом, а всяка протиправність – його хворобою. Відтепер покарання відбуватимуться суто у ім'я закону.

Злочинець – малий деспот, що старається на своєму рівні нав'язати власний, еґоїстичний інтерес. Тому в часи Великої французької революції відчутною є тематика спорідненості злочинця і тирана (екс-володаря) – «Між двома сторонами описаного договору є своєрідна симетрія: злочинець і деспот являються родичами, ідуть, так би мовити, рука об руку, як два індивіди, що відкидаючи, не визнаючи чи розриваючи фундаментальний договір, перетворюють свій інтерес у свавільний закон, який вони нав'язують іншим» [1, с. 120]. Одночасно, злочинець є ситуативним деспотом, він порушує закон, договір ситуативно, не втримуючись від віяння власних, еґоїстичних спрямувань. Він деспот у моменти «осліплення», коли його природою володіє природа неприродня – як от спалах злочинних міркувань. Натомість «деспот, як такий, навідріну

від злочинця, наказує перевагу свого інтересу та своєї волі, віддає їм постійну перевагу» [1, с. 121]. Деспот являється злочинцем у своєму статусі, а злочинець ситуативним деспотом. Деспот є постійним нелегалом – оскільки його воля повстає проти суспільного договору, проти розумного суспільного укладу і порядку, це одинична людина, життя якої злочин раг excellence, життя якої невідділиво від злочину. Деспот – протиприродне утворення. А природа таки бере своє. Мусить взяти.

Отже, перелом на цьому етапі владних відносин, механізмів влади зумовився неможливістю подальшого співіснування двох протиприродних монстрів – деспота і народу. Народу, який утратив задоволення від втрати владної крові і відчув можливість провести зворотню процедуру. Виникли нові засади усвідомлення суспільно-політичного життя, засади договору, які посприяли якісній зміні специфіки владних механізмів.

Нова економія влади розглядає злочин як протиправну дію цілком раціонального характеру, зумовлену цілком логічними, хоч і егоїстичними інтересами. Саме через необхідність виключення всякого виключення і відбулося створення клінік, тобто інституцій для «аномальної» людини. Відтепер механіка покарань влади ґрунтується на двох засадах. По-перше, на раціональності. Тепер карається безпосередньо злочинець, злочин у вигляді акту. Причому карати можна лише у випадку підтвердження чистої раціональності у діях злочинця. По-друге, окрім раціональності при покаранні слід звертати увагу ще на два важливі моменти: «з одного боку, зрозумілу механіку інтересів, що керують діянням, і, з іншого боку, раціональність здійснюючого діяння суб'єкта» [1, с. 146].

Тепер напрому потрібно засвідчити розумність злочинця. Тут відчутна суттєва зміна у механізмах функціонування влади – відтепер суттєвий акцент поставлено саме на знанні, істиною забарвленому. Раціональність мотивації злочинця вибудовує важливість критеріїв істини/фальші, божевілля/розумності, що ґрунтуються на безпосередньому знанні – як самого злочинця, так і системи нормативного регулювання протиправності.

У зв'язку з посиленням інтересу до кримінального божевілля з боку влади не випадковий – «вона відразу зацікавилась божевіллям, спроможним вбивати, оскільки їй потрібно було сформулювати і відстояти свої права у якості влади і знання в області внутрішнього захисту суспільства» [1, с. 152]. Відповідно створення психіатричних інституцій стерло глухий кут, що вималювався у контексті раціонального тлумачення світу, - з'явилося місце для виведення неумотивованих злодіянь, що цілком логічно увійшло у інституційно-теоретичну специфіку тогочасного співвідношення влади-знання.

М. Фуко серед таких процесів генералізації, як поєднання психіатрії та адміністративного управління, нового сімейного хзапиту до психіатрії, відзначає також у висуненні політичного запиту до психіатрії. – «до психіатрії звернулися із проханням про щось таке, що би можна було б назвати дискримінантом, політико-правовим дискримінантом індивідів, груп, ідеологій і навіть історичних процесів» [1, с. 187]. Він також вважає, що саме традиція теорії суспільного договору і стала таким дискримінантом, що відділив хороші/нехороші, правильні/неправильні політичні режими. При побудові такої теоретичної конструкції відповідна ціль не ставилась, однаке її у подальшому використовували і у такому ракурсі.

Уже після Великої французької революції, у кінці XVIII століття таким фактором дискримінації стала історія загалом. Історія як нитка, що об'єднує минуле і майбутнє, що відкидає усе небажане, що нанизує лиш те, чим повинна бути людина та держава. Та останнім дискримінантом у сфері політичного є психіатрія – «порівнянно із двома її попередниками – політико-юридичним і історичним – цей дискримінант, безсумнівно,

більш слабкий теоретично, однак його перевага хоча б у тому, що він підкріплений діючим знаряддям санкції та ізоляції, бо медицина як влада, психіатрична лікарня як інститут служать якраз для того, щоб ефективно санкціонувати операцію розрізнення» [1, с. 188].

Загалом наголосимо на ще одній важливій тенденції – якщо за часів деспота покарання здійснювалося над тілом, над процесом його руйнування, то у нових механізмах влади воно стає їх елементом. Так народжується «політична анатомія», за висловлюванням Фуко. Основою такої анатомії є дисципліна. Дисципліна ґрунтується на кількох нормативних параметрах:

1. Розподіл індивідів у просторі. «Дисципліна вимагає відмежування, специфікації місця, відмінного від усіх інших і замкненого саме у собі. Відмежованого місця дисциплінарної монотонності» [2]. Однак цей принцип не є достатнім – розмежування передбачає постійне розділення індивідів на свого роду атоми, яким не варто дозволяти масової об'єднаності. Таким чином, через функціональне розміщення індивідів соціальний простір по-трохи кодується, набуває чіткої визначеності і стратифікації. Окрім цього, у зв'язку із потребою взаємодоповнюваності, продовжуваності задля функціонування всього організму, ввадиться певна стратифікаційна мережа, за одиницю відліку у якій взято ранг. «Дисципліна – мистецтво рангу і техніка перетворення розміщень» [2].

2. Контроль над діяльністю. Він передбачає розподіл робочого часу, ритмічність робочого циклу, деталізацію дії у часі, зв'язок між тілом і об'єктом – «дисципліна визначає, які відношення тіло повинно підтримати з об'єктом, яким воно маніпулює» [2]. Ну і звісно повне використання – заборона просто так витратити час, а використовувати кожну секунду. Як бачимо, час украй важливий у врахуванні специфіки влади – її лінійне розгортання забезпечує стабільність функціонування влади. Остання ж також відчуває на собі важливість часу із огляду на зміни у формах знання.

3. Для функціонування ефективної машини важливим є складання сил – одичне тіло стає елементом, який потрібно скласти, докласти для ефективного функціонування усієї машини, «чітко розрахована система сил потребує чіткої системи командування. Вся діяльність дисциплінованого індивіда повинна посилюватися наказами, ефективність яких визначається ясністю і короткістю» [2].

Загалом, вважає М.Фуко, дисципліна створює чотири типи індивідів, чи індивіда із чотирма характеристиками: «він клітинний (у грі просторового розподілення), органічний (кодування діяльностей), генетичний (суммування часу) і комбінований (складання сил)» [2]. Відповідно для того, що добитися таких от наслідків використовуються наступні методи – будування таблиць, прописування часу, примус до вправ, і використання тактики. Тактики – це вже ебзпосередне уміння із виокремлених тіл створювати апарати, у межах яких функціонує влада.

Сучасне суспільство, за М.Фуко, побудоване відповідно до засад паноптизму. Засновок його механізмів влади слід вбачати у ідеї паноптикону. Паноптикон – це конструкт І.Бентама, який розробив таке бачення тюремного закладу, у якому видимість – це пастка. Паноптикон – це така архітектурна сподура, у якій в'язень відчуває спостережуваність за власною персоною, однак немає видимої присутності наглядача, - «звідси – основна ціль паноптикону: привести в'язня у стан свідомої і постійної видимості, яка забезпечує автоматичне функціонування влади» [2]. Це принцип видимості і недосяжності влади, її неможливо виявити, перевірити її споглядання: «паноптикон – машина для розбиття пари «бачити-бути видимим»: людина в колоподібній будівлі повністю видима, але сама ніколи не бачить; із центральної вежі наглядача бачить усе,

однаке сам він невидимий» [2]. Паноптикон забезпечує навіть видимість, контроль за власними механізмами, оскільки можна контролювати навіть обслуговуючий персонал.

Відповідно «паноптикон серйозно відрізняється від першого свого прототипу, - міста, охопленого чумою».

У політичному сенсі місто, охоплене чумою, вимагає сурових меж, непорушності закону, дисциплінарну прописаність усіх аспектів буття людини, ієрархічної стрункості та прив'язання кожного індивіда по параметрів істинності.

У першому випадку основою контролю є надзвичайна ситуація, тоді як паноптикон є засобом контролю в умовах повсякденного життя. Відразу слід відзначити зміну у функціонуванні саме політичного аспекту механізмів влади – підконтрольність уже не описується схемами боротьби проти чогось, відтепер вона ґрунтується на повсякденності, звичності спостереження. Уже відмерла потреба у конкретному аспекті застосування контролю і нагляду – «паноптикон – форма політичної технології, яка може і повинна бути відділена від усякого конкретного застосування» [2].

При цьому невидимий тиск влади діє набагато сильніше ніж її постійне муштрування індивіда – за умов паноптикону вона може проявитись в любу секунду і саме такий психологічний аспект діє набагато ефективніше, ніж тотальне втручання. «В умовах паноптикону сила влади заключається у тому, що вона ніколи не втручається, а діє невимушено і безшумно, вона утворює механізм, чий дії витікають одна із одної» [2].

Модель міста, зараженого чумою, явно програє у цьому плані – абсолютно насильницька, відверта у своєму втручанні, усюдипростежувана. Паноптикон натомість розширює зону свого впливу з метою її економізації та збільшення її ефективності, - «його ціль у тому, щоб зміцнити соціальні сили – підняти виробництво, розвинути економіку, поширити освідченість і повисити рівень суспільної моралі» [2]. Це дійсно так. Саме така, позитивна, а не негативна роль влади, не тиск, а спостереження, становлять ідейну серцевину паноптикону. Тому межі його впливу важко простежити – він усюди і ніде. Така влада не може знайти серйозного опору – бо мовчазна згода громадян на таку підконтрольність випливає із самої мети її функціонування.

Паноптична влада якнайтонше виражає специфіку сучасного суспільства з його страхами та проблемами – тероризм, асоціальність, маргінальність – усе це тільки і долається через таку ненасильницьку видимість. Бо пройшли часи тотального насилля, пройшли часи видимих загроз і кривавих протестів. Відтепер загроза лежить у найбільш сірих шарах суспільства – і вже немає явних характеристик протиправності. І лиш «всевидяче око» здатне уловити та ліквідувати загрозу. По суті паноптикон – це демократичний аналог «Старшого Брата». Видимий контроль – найдосконаліший. Відчуття тотальної простежуваності діє сильніше за організований нагляд, бо жодних гарантій спокою немає усе видимість заспокоює. І виводить із себе. Різниця лиш у розташуванні по відношенню до порядку «правильності».

Загалом відмінність паноптикону від усіх попередніх варіантів дисциплінарної влади полягає у наступних характеристиках:

1. Функціональна інверсія дисциплін. Якщо колись вони носили негативний статус – їх роль полягала у нейтрацізації небезпек, прямому втручанні та обмеженні життя людини, то тепер їх роль чиключно позитивна і полягає у збільшенні корисності індивідів.

2. Розмноження дисциплінарних механізмів. Механізми контролю постійно розмножуються, діляться, спеціалізуються, пролазять у всі всери буття людини. Також зростає інституційне розгалуження спостережень і контролю.

3. Державний контроль над дисциплінарними механізмами. Це зрозуміло - повинна бути центральна інституція, вежа паноптикону, яка би здійснювала контроль за дисциплінарними механізмами. А також держава є центральним елементом спостереження і контролю з боку влади.

Однак, дисципліну не можна ототожнювати ні з інститутом, ні зі статусом людини, ні з апаратом, це тип влади, нове наповнення суті її механізмів, що покладається, засновується на сукупності тактик та стратегічних направленостей, заснованих на ідеї контролю. Як зазначає Фуко, «наше суспільство – суспільство нагляду, а не видовища» [2]. На місце показової величі влади приходить її видима відсутність, невидима усюдисущість. Влада тепер тотальна в силу того, що її неможливо простежувати. І ця мовчазна сила нагляду набагато дієвіша – адже злившись із позитивною необхідністю власного буття у свідомості людини вона фактично позбавляє останнього способів самовидення із контрольованості.

І на завершення доцільно навести специфіку становлення дисциплінарного суспільства з огляду на історичну процесуальність (у єдності юридичних, політичних, наукових факторів), виведених Фуко: 1) Дисципліни є техніками, що покликані впорядковувати людські життя і їх множинності. Однак особливість дисципліни полягає у тому, що «вона намагається ввести тактику влади, яка відповідає трьом критеріям: використання влади повинно бути максимаоьно дешевим економічно); дії цієї соціальної влади повинні бути максимально сильними і розповсюджуватись як можна далі без провалів і пробілів; і нарешті, «економічний» ріст влади повинен бути пов'язаний з виробництвом апаратів (навчальних, військових, випромислових, медичних), всередині яких вона відбувається; короче кажучи, потрібно одночасно збільшувати як послух, так і корисність усіх елементів соціальної системи» [2].

2) Паноптична модальність влади у сукупності усіх її механізмів напряду не залежить, не виводиться із інституційної системи політико-юридичних відносин. Проте, вона не є абсолютно незалежною – «суспільний договір можна розглядати як ідеальну основу права і політичної влади; паноптизм виступає повсюди поширеною технікою примусу» [2].

3) Окремо ці техніки мають власну історію. Однак на сучасному етапі розвитку влади вони перетинаються, взаємодоповнюються і підсилюють одна одну.

Отже, сучасна стратегія влади постає у механізмах дисциплінарності. Саме дисципліна допомагає перетворити людей у об'єктів, на сонові різних сфер її буття – від медицині до політики. Дисциплінарність забезпечує нормалізацію у функціонуванні суспільно-державної системи – через дискурси, що ґрунтуються на співвідношенні влади-знання.

Фуко визначає і деяке зміщення акцентів у сучасній стратегії влади, що свого часу підмітив і Дельоз. На його думку, «і дисциплінарні суспільства, в свою чергу увійшли у стадію кризи, уступаючи повтупово місце новим силам ... тепер ми вже не живемо у дисциплінарному суспільстві, ми не являємося більше такими» [4, с. 26].

На зміну дисциплінарності приходить контроль. Це вже абсолютизація у повній мірі сутності паноптизму – дисциплінарні інституції типу сім'ї, освітніх закладів, в'язниці постійно реформуються, між ними стираються межі у сенсі дисциплінарної замкненості. Більше не потрібно дисциплінувати громадянина – він під постійним контролем, відповідно дисциплінування – виключно його особистий пріоритет. Людині притаманно тепер самій себе дисциплінувати, володію при цьому фікцією свободи – свободи самій обирати як себе дисциплінувати себе.

Контроль – це модус нової дійсності влади, що відзначається небувалою нестатичністю, постійною змінюваністю своєї структурної складової, а також і видозміни внаслідок надчуттєвої реакції на зміни знання. Саме влада як контроль – оце і є результат співвідношення влади та знання на сучасному етапі розвитку суспільства та держави.

У результаті владу слід розуміти як стратегію функціонування специфічних механізмів контролю та організації соціально-політичного виміру буття людини. Саме таке трактування влади розкриває її специфіку у політичному вимірі. Крім цього саме таке означення влади якнайточніше виражає її значення та статус у межах дослідницьких стратегій Мішеля Фуко. Цей статус, специфіка полягає у всюдипроникливості влади, її наповненні практично усіх відносин, у які вступає людина, при цьому самій владі як концепту не слід надавати якого центрального, стержневого статусу – вона всюди і ніде.

Список використаної літератури та джерел:

1. Делёз Ж. Переговори – СПб.: Наука, 2004 – 240 с.
2. Тур М. Г. Некласичні моделі легітимації соціальних інститутів: Монографія. – К.: ПАРАПАН, 2006. – 396 с.
3. Фуко М. Надзирать и наказывать. Рождение тюрьмы// http://ru.philosophy.kiev.ua/library/foucault/03/fuko_oglavlenie.html
4. Фуко М. Ненормальные – С-Пб.: Наука, 2005 – 432 с.
5. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук / Пер з фр. Визгин В., Автономова Н. – СПб.: А-сэд, 1994 – 408 с.

Стаття надійшла до редколегії 22.01.2017

Прийнята до друку 19.02.2017

STRATEGY FUNCTIONING OF POWER IN THE SENSE OF MICHEL FOUCAULT

Andriy Garbadyn

*Ivan Franko National University of Lviv
Lviv, Universytetska St., 1, Faculty of Philosophy,
Department of Theory and History of Political Science
e-mail: garbadin@gmail.com*

The article analyzes the problems of understanding power as a category of its political forms of expression and peculiar to this performance. A understanding of the concept according to research positions Michel Foucault. Also examined the historical dimension of its modifications and variations through the mechanisms of disciplinary practices and factors that led to this. Correlation of power-knowledge, their mutual correlation and determination, while political power is explained through a prism. Outlined the current strategy of functioning mechanisms of political power relations, its basic properties.

Keywords: power, discourse, knowledge, discipline, control, mechanism, strategy, concept.

УДК 316.346.2:659

ОСОБЛИВОСТІ ГЕНДЕРНИХ РОЛЕЙ ЖІНОК КРІЗЬ ПРИЗМУ СТРУКТУРНОГО ФУНКЦІОНАЛІЗМУ

Ірина Харечко

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, 79000,
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки
filos.polit.nauk@ukr.net*

На засадах структурного функціоналізму досліджено основні традиційно сконструйовані гендерні ролі в українському суспільстві. Аргументовано безпідставність асиметрії розподілу соціальних функцій між жінкою та чоловіком. З'ясовано, що в традиційно «чоловічих» сферах життєдіяльності суспільства – державного управління, безпеки й оборони, охорони порядку – значний вплив на суспільну свідомість зберегли гендерно-рольові стереотипи. Обґрунтовано наявність позитивної динаміки у процесі габітуалізації принципів гендерної рівності та недискримінації.

Ключові слова: гендерна роль, структурний функціоналізм, гендерно-рольовий стереотип, українське суспільство.

В українському суспільстві, незважаючи на вплив європейських ідей емансипації, гендерної рівності, недискримінації за статевою ознакою, все-таки сильними залишаються патріархатні уявлення про сім'ю, індивідуальні стосунки між чоловіком і жінкою, місце і роль кожного з них у публічних сферах життя. Узвичаєний розподіл соціальних ролей на «жіночі» й «чоловічі» визначально впливають не лише на самоідентифікацію індивіда, його позиціонування у соціумі, а й на загальний соціально-економічний, духовно-культурний, суспільно-політичний розвиток суспільства. Хоча ця проблематика є предметом дослідження багатьох вітчизняних та іноземних науковців, але існує необхідність розглянути гендерно-рольовий розподіл у вузькометодологічному ракурсі структурного функціоналізму.

Мета статті – проаналізувати особливості гендерних ролей українських жінок на макросоціальному рівні, використовуючи структурно-функціональний підхід.

Від середини ХХ ст. структурний функціоналізм застосовують у дослідженнях гендерної проблематики. Структурно-функціональний підхід дає змогу вивчати соціум у вигляді складної системи, елементи якої спрямовані на досягнення мети, виконання конкретної функції-ролі, що сприяє єдності системи, її стабільності й ефективному функціонуванню. Американський дослідник Т. Парсонс обґрунтував розподіл соціальних ролей на інструментальні («чоловічі») й експресивні («жіночі») біологічним детермінізмом [17]. Відтак загальні очікування вимагали від жінки/чоловіка слідувати наперед визначеному планові дій, своєрідному сценарію, (не)дотримання якого впливає на загальний концепт суспільства. Подальші розвідки критикували такий підхід, заперечивши принцип універсальності поділу соціальних функцій на продуктивні («годувальника, захисника, агресора») та репродуктивні («матері, берегині домашнього вогнища»). Біологічно зумовленими, а отже, унеможливленими до виконання представником протилежної статі є лише кілька ролей: вагітної; матері; жінки, що годує грудьми; дочки; дружини; бабусі та ін. – для жінок, і генетичного батька, чоловіка, сина і под. – для

чоловіків. Усі інші соціальні ролі, котрі мають гендерне маркування, – водити авто, доглядати за дитиною, літати у космос, рибалити, керувати державою чи вишивати бісером, – може будь-хто, незалежно від біологічної статі.

Однак історично від чоловіків та жінок очікували виконання більшою чи меншою мірою різних соціальних ролей в усіх суспільствах відповідно до ціннісно-нормативних уявлень, які формувалися й відтворювалися у процесі соціально-історичного розвитку. Завжди існував певний розподіл праці між статями, специфічні для чоловіків і жінок види діяльності й соціальні функції, що виходили далеко за межі суто біологічних відмінностей між ними [11, с. 158].

Виконувані чоловіками й жінками соціальні ролі, безумовно, змінювалися, але й досі продовжують відтворюватися гендерно-рольові стереотипи – ціннісно-нормативні очікування до жінок та чоловіків стосовно виконання ними соціальних ролей матері-виховательки, домогосподарки та лідера, годувальника, керівника відповідно. Існують стереотипні уявлення і щодо «чоловічих» та «жіночих» професій. Скажімо, в українському суспільстві прийнято вважати «чоловічими» соціально-професійні ролі пілота, автомеханіка, сантехніка, водія автотранспорту (лише за винятком водія трамвая, що відводиться жінці) та ін. Для жінок прийнятні ролі вчительки, медсестри, перукаря, бухгалтера.

Окрім того, в Україні існує понад 500 професій, які офіційно заборонені жінкам через загрозу їхньому здоров'ю [14]. Унаслідок такої заборони транслуються гендерні стереотипи: жінки – слабкі вразливі істоти, першочергова функція котрих – народження нащадків, тому вони потребують особливої турботи й опіки. При цьому нехтується чоловіче репродуктивне здоров'я, яке несправедливо вважається невразливим [9]. Крізь призму структурного функціоналізму ця заборона постає у вигляді елементу патерналістської політики держави, спрямованої в тому числі й на збереження значною мірою патріархального статусу-кво, де жінці відводять роль матері, ігноруючи її право на інші соціально-рольові статуси.

Отже, гендерний розподіл праці постає не лише як диференціація тих чи інших соціальних ролей між чоловіками й жінками, а й їхнє ієрархічне впорядкування, тобто стратифікація різних видів діяльності та категорій людей, котрі їх виконують [11, с. 161]. Це дає змогу стверджувати, що за біологічними відмінностями прикриті владні відносини, коли йдеться про гендерний вимір соціальної взаємодії. У цьому й полягає контроверсійність проблематики. Адже, незважаючи на біологічну дихотомію, «чоловіча» та «жіноча» ролі визнаються рівними, взаємозалежними та взаємодоповнюваними, співвідношення між якими не повинне мати владного забарвлення. Водночас за чоловіками закріплене право контролювати жінок, вимагати від них покорі, визначати їхнє місце та роль у життєдіяльності соціуму. Сучасні жінки, однак, намагаються відходити від гендерно-рольових стереотипів і позиціонувати себе у ролі не лише «дружини», «мами», а й «професіоналки», «громадської активістки» та ін. Навіть останніми десятиріччями простежується тенденція відмови жінок від репродуктивних функцій задля кар'єрних планів – відтак у всьому світі зростає показник середнього віку материнства.

Як зазначають дослідники [2, с. 7], для України (та й для інших пострадянських країн) характерне певне протиріччя, коли висока трудова і професійна мотивація й орієнтація на сумісництво ролі матері та працівника поєднується у жінок і чоловіків з відносно консервативним поглядом на традиційні ролі жінки як виконавачки сімейних обов'язків та матері. Саме виконання сімейних і материнських обов'язків, а також

чоловічий шовінізм і недовіра з боку чоловіків визнаються жінками ключовими перешкодами для реалізації ними інших соціальних ролей, хоча чоловіки дотримуються думки про небажання самих жінок виходити за рамки материнства і домашнього господарства. Така асиметрія сприйняття чоловіками та жінками один одного вкорінює гендерні стереотипи, породжуючи відносно низьку самооцінку жінок і внаслідок цього – негативне сприйняття своїх шансів на самоствердження.

Аналізуючи розподіл гендерних ролей на макросоціальному рівні, очевидно постає проблема з легалізацією жінок у стереотипно «чоловічих» сферах – розробки та прийняття політичних рішень, безпеки, оборони, охорони порядку і, зрештою, у процесі революції.

За соціологічними опитуваннями, близько 44 % учасників акцій протесту в грудні 2013 р. були жінки різного віку, освіти та роду занять [7]. Під час Революції Гідності «жіночими» визнавалися соціальні функції, виконання котрих не прямо, а опосередковано визначало перебіг суспільно-політичних подій: робота на кухні, у пунктах роздачі теплого одягу; прибирання приміщень; догляд за іншими учасниками протесту тощо. Натомість за чоловіками закріплювали роль охоронців, захисників від «Беркута» і «тітушок» [12]. Хоча нерідко такий розподіл ролей порушувався: волонтерами на майданівській кухні пліч-о-пліч працювали чоловіки і жінки, люди різного віку й соціального статусу – бізнес-леді та сирота з дитячого будинку, студентка-першокурсниця і колишній мільйонер [10].

Окрім так званої функції забезпечення тилу, жінкам відводилася роль «символу, берегині нації», що його підносять і захищають. У цій ролі жінки хвилювалися, турбувалися за чоловіків, які були на передовій, і молилися за збереження держави [8; 12]. Роль «матері нації» яскраво виявила себе в акціях активісток, що пройшли під гаслами «Чужих дітей не буває» і «Янукович, відпусти наших дітей». Ще інший приклад, коли жінки виступали в ролі «берегині»: стоячи на колінах, вони просили силовиків приєднатися до мирного протесту, в такий спосіб намагаючись допомогти мітингувальникам та вберегти їхні життя. Це дає змогу стверджувати, що жінки виконували також і миротворчі функції, виступаючи між сторонами конфлікту й оперуючи категоріями людяності та гуманності. Жінки задля підтримання бойового духу та гарного настрою на Майдані влаштовували різноманітні креативні мистецькі й освітні заходи: розмальовування касок; балет на барикадах; музичні виступи гуртів і под. [8]. У цьому, можна припустити, виявлялася ще одна соціальна роль жінок – «натхненниці», покликаної підтримувати дух революції.

Роль «захисника» у патріархатному дискурсі відводиться чоловікам; жінки, відповідно, не сприймаються як «оборонці» країни. Тому на Майдані задіяння жінки в «чоловічій» роботі обмежувалося, аргументуючи це їхньою безпекою. Найяскравіше патерналізм виявив себе у забороні жінкам проходити на вулицю Грушевського під час протистоянь 19–22 січня. Знаковим було те, що жінка у ролі лікарки чи журналістки мала туди доступ. Не допускали тільки тих, хто претендував на роль «захисниці». Цей факт засвідчує патріархатну сутність нинішнього українського суспільства, адже не йшлося про відсторонення жінки від небезпечної території, а про відсторонення її від ролі «героя-бійця» на цій території [12]. Попри такі патріархатні статево-рольові сценарії, жінки на Майдані створили низку альтернативних проєктів – так звані жіночі сотні, що стали «креативною відповіддю» жінок на політику виключення [18]. Ці об'єднання жінок привносили у мілітаризований дискурс Майдану цінності солідарності, сестринства, взаємоповаги, рівності й недискримінації.

Отже, є всі підстави стверджувати: жінки не лише «допомагали» у процесі революції, а й були її творцями та учасниками нарівні з чоловіками.

Із початком військової агресії Російської Федерації проти України жіноча половина українського суспільства намагається здолати гендерно-рольові стереотипи та розширити спектр «жіночих» соціальних функцій. Для підтримки українських військових створено різноманітні волонтерські ініціативи, де більшість становлять жінки. Таким прикладом є «швейна» сотня, яка шиє та ремонтує речі для солдат. Є чимало волонтерок, котрі виробляють обереги для солдат, влаштовують благодійні ярмарки, виготовляють сувенірні речі (наприклад, сумки із національних кольорів), що продають через Інтернет, а зібрані гроші перераховують на потреби Української армії, поранених бійців. Жінки також працюють у таборах для переселенців із Донецької та Луганської областей, надаючи їм моральну і матеріальну підтримку [1].

Окрім функцій підтримки, допомоги та краудсорсингу, жінки безпосередньо беруть участь в активних військових діях у ролі військовослужбовця. Вони обіймають посади, пов'язані переважно з виховною та кадровою роботою, медициною, фінансами, юриспруденцією, тиловим забезпеченням. Хоча серед них є і снайпери, і розвідники, але їхня кількість не становить питомо частку [4]. Такий розподіл сфер діяльності раціонально не виправданий, адже якщо, наприклад, для роботи артилериста об'єктивно потрібна значна фізична підготовка, то у складі диверсійно-розвідувальних груп найефективніше працюють саме жінки [6]. Загалом, у Збройних силах України служать понад 200 тис. військовослужбовців [13], з котрих жінок – лише близько 15 тис. включно із майже 2 тис. жінок-офіцерів. Проте щодо жінок із найвищим військовим статусом, то в Українській армії немає жодної жінки-генерала армії [4]. Проблематичність кар'єрного просування жінок зумовлена значною мірою і забороною для жінок-військовослужбовців обіймати низку штатних посад рядового, сержантського та старшинського складу [14].

У Збройних силах, чи не найконсервативнішому суспільному інституті стосовно питання перебування жінок на військовій службі, утруднений процес суміщення жіночою ролі військовослужбовця із іншими соціальними ролями – «жінки», «дружини». Насамперед йдеться про випадки залучення жінок, котрі мають малолітніх дітей або дітей-інвалідів, до роботи у вихідні, направлення у відрядження без їх згоди, відмови у прийнятті на роботу вагітним жінкам і тим, які мають дітей до трьох років. З-поміж жінок-військовослужбовців, що виконують також і роль матері, 33% зауважують труднощі, пов'язані з необхідністю догляду за дітьми, зокрема дошкільного віку [5].

До речі, чимало військовослужбовців-жінок скептично ставляться до престижу ролі «жінки-військовослужбовця» і до власної військової кар'єри [5]. Це частково можна обґрунтувати недостатньою представленістю жінок-військовослужбовців у публічному дискурсі. Діяльність українських жінок у ролі захисниць держави від зовнішньої агресії залишається для вітчизняних медіа практично невидимою, оскільки це порушуватиме засади редакційної політики і традиційних статево-рольових уявлень українського суспільства. ЗМІ транслиують стереотипні гендерні ролі: жінка – домогосподарка або об'єкт сексуального бажання, а чоловік – переможець, герой, сильна успішна особистість; відтак жінка-воїн не інкорпорується у такий контекст.

Одночасно представництво жінок у сфері оборони, зокрема у військовій службі за контрактом, збільшується, що пов'язано зі зростаючим престижем військової служби в очах цивільних громадян (понад 1,5 тис. жінок-військовослужбовців отримали соціальний статус «учасник бойових дій», понад 600 з них нагороджені відзнаками Міністерства

оборони України, понад 30 – державними нагородами [4]), а також із бажанням жінок виконувати ролі «захисниці», «бійця-героїні», заборонені гендерними стереотипами.

Аналізуючи інші сфери суспільного життя, останнім часом простежуємо тенденцію збільшення кількості жінок різного віку серед працівників органів внутрішніх справ, котрі обіймають посади поліційних-патрульних, і керівників. Стежити за правопорядком традиційно визнавалося «чоловічою» функцією, підкріпленою стереотипними уявленнями про гендерні характеристики чоловіка – сильного, мужнього, здатного захистити не лише самого себе, а й інших людей від, приміром, злочинців або терористів. Відповідно жінка, будучи «слабкою статтю, про яку потрібно піклуватися», у ролі правоохоронця є начебто «профнепридатною». На жаль, дотепер серед чоловіків-охоронців правопорядку спостерігається упереджене ставлення до колег-жінок, що нерідко переростає у сексизм і еджизм [3], хоча жінок налічується понад 22% від загальної чисельності атестованого складу [16].

У всьому світі визнається: представницька участь жінок у розробленні й прийнятті рішень є показником розвитку суспільства. Представники ООН акцентують на важливості підтримки та розвитку жіночого лідерства, оскільки доведено: у тих країнах, де жінки становлять 30-40% у структурах влади, суспільство розвивається стабільно та соціально орієнтовано [2, с. 239]. В Україні ж політика традиційно вважається «чоловічою» ділянкою соціальної відповідальності, «брудною справою, в якій жінці не місце». Відтак загальна патріархальність українського суспільства значно перешкоджає жінкам брати активнішу участь у розробці й прийнятті політичних рішень [6]. Прикладом цього слугує те, що медіа, змальовуючи жінок-політиків та громадських діячів, частіше апелюють до їхніх позитивних рис у традиційних ролях («приваблива жінка», «мати» та ін.), аніж до фахових якостей і здобутків [15].

Де-юре жінки мають рівний з чоловіками статус участі у суспільно-політичному житті країни. Так, політичні партії декларують, з одного боку, рівні умови і відсутність дискримінаційної політики щодо жінок у політичних партіях, але, з іншого, – відсутність жінок на керівних політичних посадах пояснюють тим, що перевага надається професійнішим та конкурентоспроможнішим кандидатам (на їхню думку, чоловікам). Одночасно діяльність із цілеспрямованого залучення, навчання та підсилення ролі жінок у роботі своєї політичної сили не викликає інтересу в більшості партій [15]. Це засвідчує недалекоглядність політичних сил. Адже, за результатами соціологічних опитувань, більшість (близько 70%) респондентів позитивно ставляться до можливості жінки обіймати керівну посаду [6]. Проте існує певна гендерна специфіка цих результатів, бо чоловіки консервативніші в уявленнях про політичну спроможність жінки, її лідерські якості, а жінкам властиві гнучкіші, навіть егалітарні уявлення про управлінські функції [2, с. 244].

Станом на червень 2016 р. в українському парламенті жінкам належать 12% депутатських мандатів, а також місця в керівництві: І. Геращенко – перша заступниця Голови Верховної Ради, О. Сироїд – заступниця Голови Верховної Ради України. До складу Кабінету Міністрів України, сформованому від 14 квітня 2016р., у якому кількість міністрів та віце-прем'єр-міністрів становить 22 особи, увійшли двоє жінок: Міністром освіти і науки України стала Л. Гриневич, Віце-прем'єр-міністром із питань європейської та євроатлантичної інтеграції України призначили І. Климпуш-Цинцадзе. Тобто загалом спостерігалось явище вертикальної гендерної сегрегації великої політики: рівень присутності жінок на найвищих політичних посадах не відповідає заявленим у документах ідеям рівності. Вертикальна гендерна сегрегація простежується і на місцевому рівні.

Низький рівень представництва жінок у місцевих виборних органах влади не пов'язаний із їхнім небажанням займатися політикою [2, с. 242]. Причина – у небажання громадян голосувати за жінок-кандидаток.

Посилену увагу й ажіотаж громадськості спричинили призначення на державні посади жінок, зокрема молодого віку, наприклад, коли йшлося про голову Харківської ОДА, в.о голови Одеської ОДА, заступницю міністра МВС. З одного боку, ці події спровокували хвилю сексизму й еджизму, навіть від публічних осіб. Така реакція кристалізує суспільну думку, яка допускає можливість призначення на посаду державного функціонера жінки, але абсолютно не готова до молодої представниці жіночої статі (віком до 35 років) у ролі «керівника» і «політика». У цьому випадку чітко спрацьовують стереотипні уявлення про гендерні характеристики жінки та чоловіка. Водночас у публічному дискурсі простежувалось і обурення з приводу такого ставлення, що засвідчує позитивні тенденції у зміні суспільної свідомості й політичної культури. Вкорінюється переконання: жінки-політики чи жінки в ролі «державного службовця» здатні покращити стан справ у структурах влади, а держава повинна надавати рівні права та можливості для чоловіків і жінок брати участь у політичному житті [2, с. 245].

Підсумовуючи, доречно навести слова вченої М. Богачевської-Хомяк про: роль жінки в українському громадському житті й історії України – як вишивка білим по білому полотну, тож «треба добре придивитися, щоб розгледіти візерунок» [1]. Дотепер українське суспільство зберігає ознаки патріархатного укладу, зокрема у сферах менеджменту, безпеки і оборони, правопорядку. Сучасна українська жінка все ж намагається ламати стереотипи, виконувати ті ролі, до яких має схильності й задатки, а не наперед визначені традицією соціальні функції.

Список використаної літератури

1. Виртосу І. Чи напишуть про цих жінок у підручниках історії? [Електронний ресурс] / І. Виртосу. – 2014. – Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/chi-napishut-pro-cih-zhinok-u-pidruchnikah-istoriyi> (15.12.2016).
2. Гендерна рівність і розвиток: погляд у контексті європейської стратегії України: дослідження Центру Разумкова. – К.: Заповіт, 2016 – 244 с.
3. Жінки-поліцейські Краматорська заявляють про дискримінацію з боку керівництва. – 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://humanrights.org.ua/material/zhinkipolicejski_kramatorska_zajavlajut_pro_diskriminaciju_z_boku_kerivnictva (11.12.2016).
4. Зягєв С. Жінки в ЗСУ: і медсестри, і снайпери... [Електронний ресурс] / С. Зягєв. – 2016 – Режим доступу: <http://na.mil.gov.ua/30651-i-medsestri-i-snajperi> (17.12.2016).
5. Клименко Н. Г. Роль і місце жінки-військовослужбовця в Україні / Н. Г. Клименко // Економіка та держава. – 2014. – № 5. – С. 116–119.
6. Лазаренко В. Жінки ТА / АБО чоловіки (правильне підкресліть) [Електронний ресурс] / В. Лазаренко. – Режим доступу: https://humanrights.org.ua/material/zhinki_ta_abo_choloviki_pravilne_pidkreslit (17.12.2016).
7. Майдан–2013: хто стоїть, чому і за що? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/article/maydan-2013-khto-stoit-chomu-i-za-shcho> (11.12.2016).

8. Марценюк Т. Гендерна соціологія Майдану: роль жінок у протестах [Електронний ресурс] / Т. Марценюк. – Режим доступу: http://www.ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3511/Martseniuk_Genderna_sotsiolohiia_Maidanu.pdf?sequence=1&isAllowed=y (17.12.2016).
9. Марценюк Т. Жінки за кермом: невже суспільство досі катається на гендерних стереотипах? [Електронний ресурс] / Т. Марценюк. – 2016. – Режим доступу: <http://povaha.org.ua/zhinky-za-kermom-nevzhe-suspilstvo-dosi-katajetsya-na-hendernyh-steretypah/> (17.12.2016).
10. Огаркова Т. Революція. Вид із кухні / Т. Огаркова. – 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://life.pravda.com.ua/society/2014/02/12/151991/> (17.12.2016).
11. Оксамитна С. М. Гендерні ролі та стереотипи / С. М. Оксамитна // Основи теорії гендеру. – К.: “К.І.С.”, 2004. – С. 157–181.
12. Попова Д. Сексизм на Майдані [Електронний ресурс] / Д. Попова. – 2014. – Режим доступу: <http://commons.com.ua/seksizm-na-majdani/> (11.12.2016).
13. Про чисельність Збройних сил України: Закон від 05.03.2015 № 235-VIII // Офіційний вісник України. – 2015. – № 25. – С. 71. – Ст. 724.
14. Тимчасовий перелік штатних посад рядового, сержантського і старшинського складу з урахуванням тих, на які дозволяється призначати військовослужбовців-жінок, та відповідних їм військових звань і тарифних розрядів посад : Наказ Міністерства оборони України від 27.05.2014 №337 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 53. – С. 692. – Ст. 1420.
15. Участь жінок у політиці та процесі прийняття рішень в Україні. Стратегії впливу [Електронний ресурс] / Український жіночий фонд. – К., 2011. – Режим доступу: <http://www.osce.org/uk/odihr/85975?download=true> (15.12.2016).
16. Черноус О. В. Правові основи проходження служби в органах внутрішніх справ особами жіночої статі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.05 / О.В. Черноус. – Луганськ: [б.в.], 2010. – 20 с.
17. Parsons T. Family, socialization and interaction process / T. Parsons, F.R. Bales. – Routledge: Taylor & Francis Group, 1956. – 422 p.
18. Phillips S. D. The Women’s Squad in Ukraine’s protests: feminism, nationalism, and militarism on the Maidan / S.D. Phillips // American ethnologist. – 2014. – Vol. 41. – № 3. – P. 414–426.

Стаття надійшла до редколегії 18.01.2017

Прийнята до друку 19.02.2017

FEATURES OF GENDER ROLES OF WOMEN VIEWED THROUGH STRUCTURAL FUNCTIONALISM

Iryna Harechko

Ivan Franko National University of Lviv

Lviv, Universytetska St., 1, filos_polit_nauk@ukr.net

Faculty of Philosophy, Department of Theory and History of Political Science

On the basis of structural functionalism the author has researched the basic traditionally constructed gender roles in the Ukrainian society. It has been founded the ungrounded asymmetric distribution of social responsibilities between women and men. There were discovered that in the traditionally «male» spheres of society - government, security and defense, public order - gender-role stereotypes have still kept a significant impact on public consciousness. There has been proved the presence of positive dynamics in the habitualization of gender equality and non-discrimination.

Keywords: gender role, structural functionalism, gender-role stereotypes, Ukrainian society.

УДК 327(477)

**УКРАЇНЬСЬКА МІЖНАРОДНА ПРОБЛЕМАТИКА
У СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ, СОЦІОЛОГІЧНИХ І КУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ
ДОСЛІДЖЕННЯХ**

Олеся Ярошко

*Львівський національний університет імені Івана Франка
філософський факультет, кафедра політології
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна
e-mail: yaroo@ukr.net*

Розглянуто та систематизовано науковий доробок соціально-психологічної науки у дослідженні української міжнародної проблематики. Висвітлено у цьому контексті наукові досягнення представників соціології. Проаналізовано науковий внесок у вивчення дотичних питань дослідників культурології.

Ключові слова: українська міжнародна проблематика, соціально-психологічні дослідження, соціологічні дослідження, культурологічні дослідження.

Політика держави у сфері міжнародних відносин визначається низкою чинників, що впливають на процес її формування і реалізації. Для України після Революції Гідності, анексії Криму й окупації частини Донбасу та фактичної українсько-російської війни міжнародна проблематика набула особливої актуальності й важливості, у жодному випадку не применшуючи значення інших проблем становлення держави, суспільства і людини. Актуальність, складність і практична вагомість окресленої царини спонукають до творчих пошуків у багатьох наукових галузях, позаяк, окрім практичного виміру ця проблематика новаторська та має теоретичне значення.

У дослідженні використовуватимемо наукові результати дисертаційних праць із вказаної тематики. У галузі соціальної психології йдеться про науковий доробок у докторській та кандидатських дисертаціях за період 2011 – 2015 рр. С. П. Белавіна, О. Є. Блинової, А. С. Голоти, Х. К. Солодовнікової і К. В. Терещенко [1; 3; 8; 20; 22]. У сфері соціологічних наук висвітлюватимемо наукові досягнення, оформлені у докторській та кандидатських дисертаціях 2011–2015рр. авторства Б. Г. Гвоздецької, М. Я. Єлейко, О. В. Іванова, М. В. Кльов, Н. О. Кондратьєвої, І. В. Мариніч, Г. М. Падалки, С. І. Устича, О. С. Химович і О. П. Шестаковського [7; 9 – 12; 17; 19; 24 – 25; 27]. У культурології науковий внесок подано у результатах докторських і кандидатських дисертацій 2011 – 2015 роки Є. В. Більченко, О. Ю. Бучковської, Е. І. Веліулаєвої, Т. М. Галицької, О. В. Кравченка, О. З. Кузьо, В. М. Лісничої, С. А. Магальяш де Соуза Остапенко, Ю. О. Матвеїчевої, Ю. Ю. Сугробої, М. О. Тимошенко і М. О. Черниш [2; 4 – 6; 13 – 16; 18; 21; 23; 26]. Загалом крізь призму конкретних наукових проблем у соціально-психологічній, соціологічній та культурологічній науках автори розробляють українську міжнародну проблематику [1 – 27].

Для початку зауважимо, що під українською міжнародною проблематикою мається на увазі проблема формування і здійснення політики України на міжнародній арені, її суб'єкти, інтереси, цілі, цінності, напрями, функції, чинники впливу, зокрема внутрішнього характеру, виклики двосторонніх, регіональних та багатосторонніх

відносин, а також дослідження міжнародних проблем у порівняльному ракурсі, що стосуються і України.

Як вже стверджувалося, українську міжнародну проблематику розробляють представники багатьох галузей наукового знання, зокрема соціально-психологічної, соціологічної та культурологічної науки. На загал, внесок дисертантів-психологів у розроблення складної та різноманітної української міжнародної проблематики пов'язаний із поглибленням вивчення і новими науковими результатами щодо трактування таких соціальних феноменів як: тероризм, трудова міграція та національна ідентичність крізь призму соціально-психологічних механізмів індивідуальної та соціальної ідентичності [1; 3; 8; 20; 22]. Під час аналізу поняття тероризму розкрито: його генезу, роль у сучасному світі; основні соціально-психологічні механізми активізації тероризму; головні мотиви терористичної діяльності; загрозу тероризму для молоді; підходи до побудови соціально-психологічної моделі сучасного терориста [20, с.13-16]. У ракурсі розгляду феномену трудової міграції України визначено її сутність, типи ідентичності трудових мігрантів, суть і зміст важливих соціально-психологічних механізмів міграційної поведінки на всіх етапах її реалізації та закономірності етапів трудової міграції з притаманними їм соціально-психологічними процесами. Обґрунтовано стратегії акультурації трудових мігрантів України в іноетнічному та інокультурному середовищі, а роль соціально-психологічної компоненти у профілактиці й подоланні негативних наслідків трудової міграції [3, с. 20-23]. У сенсі вивчення соціальної ідентичності за національною та етнічною ознаками (національна / етнонаціональна ідентичність) виокремимо досягнення дисертантів соціально-психологічного профілю. Отже, вони визначили національну ідентичність як вид соціальної ідентичності; особливості прояву національної ідентичної в українців та росіян в Україні; взаємозв'язки між їхньою національною ідентичністю та низкою соціально-психологічних чинників. Аналіз виявив відмінності у складі факторних змінних між українцями та росіянами, взаємозв'язок між національною ідентичністю українців і росіян в Україні за віковими, освітньо-професійними, регіональними чинниками. Розроблено і впроваджено у життя тренінгову програму «Розвиток національної ідентичності студентської молоді» [22, с. 13-15]. Крізь призму мовного чинника етнонаціональної ідентичності охарактеризовано політику білінгвізму, психологічні й соціокультурні обставини цього явища, роль української ідентичності у системі соціальної категоризації українсько-російських білінгвів, здійснено порівняльний аналіз ідентичності білінгвів та монолінгвів [8, с. 11-13]. У контексті етнолінгвістичних спільнот та формування міжетнічної взаємодії визначено роль образів «свій – чужий», їх прояв у когнітивних, афективних і поведінкових компонентах соціальної ідентичності та соціальної перцепції. Показано специфічні механізми формування цих образів у представників етнолінгвістичних спільнот, відмінності між позитивними і негативними самооцінками, оцінками своєї та інших груп в етнолінгвістичних спільнотах, а також провідні механізми процесів формування образів «свій – чужий». Доведено, що оптимізація виявлених механізмів сприяє міжетнічним стосункам, взаєморозумінню та толерантності [1, с. 11-13].

Серед досягнень української соціологічної науки у розробленні української міжнародної проблематики на дисертаційному рівні виокремимо дослідження таких феноменів: глобалізації, її впливу на соціальні структури, відносини і дійсність (глобалізаційні тенденції вищої освіти в сучасній Україні); ідентичності (громадянська і етнічна ідентичність, вплив трудової міграції на формування етнічних та національних стереотипів, погранична ідентичність, міжетнічні упередження); транскордонного

співробітництва; соціального самопочуття населення трансформаційного періоду; політичної участі (громадянська компетентність); зовнішньої політики (репрезентації зовнішньополітичних орієнтацій населення України); специфіки моделювання соціальної реальності [7; 9 – 12; 17; 19; 24 – 25; 27]. Під час вивчення глобалізаційних тенденцій вищої освіти в Україні визначено зміст і особливості вияву економізму і комерціалізації як згаданих тенденцій, встановлено характер впливу процесу глобалізації на економізм і комерціалізацію в різних освітніх системах, здійснено порівняльний аналіз американської, західноєвропейської та української систем вищої освіти у руслі цих тенденцій. Обґрунтовано також соціальні передумови їх виникнення і розвитку в системі вищої освіти України, уточнено зміст понять «академічний капіталізм», «підприємницький університет», «університет ринкового типу» як форм прояву цих тенденцій в сучасній вищій освіті. Запропоновано низку рекомендацій щодо комерціалізації й економізації вищої освіти в Україні як із врахуванням світового досвіду й національних традицій, так і на рівні університетів, студентства [11, с. 12-14]. З-поміж доробку соціологів-дисертантів – питання природи громадянської та етнічної ідентичності, виявлення негативних тенденцій у цій сфері в Україні, суб'єктивних і об'єктивних чинників громадянської та етнічної ідентичності в Україні [12, с. 15-17]. У сенсі вивчення ролі трудової міграції у формуванні етнічних та національних стереотипів у сучасних заробітчан запропоновано авторське визначення термінів «інший», «чужий», «свій», «Я-образ», «трудова міграція» та «трудова мігрант»; операционалізовано поняття «стереотип», «національний стереотип», «етнічний стереотип» [25, с. 11]. Розглянуто функції, основні характеристики стереотипів, особливості етнічних і національних стереотипів серед заробітчан та запропоновано відповідну авторську методiku дослідження авторських і національних стереотипів серед сучасних українських трудових мігрантів [25, с. 12]. До напрацювань дисертантів соціологічного профілю також зарахуємо визначення поняття «міжетнічні упередження». Їх формування виокремлено за об'єктом, запропоновано концепцію макросоціальних чинників міжетнічних упереджень в українському суспільстві [27, с. 12-13]. Установлено особливості функціонування національно-етнічної, регіональної та пограничної (подвійної) ідентичності у мешканців пограничного простору Карпатського регіону залежно від області пограниччя, віку, статі й освітнього рівня, а також проаналізовано систему чинників, які обумовлюють пограничну ідентичність [7, с. 12-14]. У руслі вивчення феномену транскордонності запропоновано методологію системного дослідження транскордонних процесів, обґрунтовано необхідність введення у науковий обіг поняття «транскордонна система» і подано імплементацію цієї методології у контексті підвищення ефективності аналізу й управління соціальними процесами, що відбуваються на новому Східному кордоні ЄС [24, с. 20-23]. У процесі дослідження сучасного суспільства трансформаційного типу визначено поняття «соціальне самопочуття», розкрито його структурно-функціональну характеристику та просторово-часовий підхід до розгляду соціального самопочуття у координатах соціального простору та часу людини [9, с. 11-12]. Досліджено феномен громадянської компетентності, проблеми ставлення до громадянських прав та реалізації громадянського обов'язку в Україні [19, с. 10-12]. У сенсі розроблення природи зовнішньої політики визначено поняття репрезентації та комунікації як інструменту забезпечення реальності репрезентації, запропоновано елементи моделювання комунікації у зовнішньополітичній сфері й функціональну модель репрезентації у зовнішньополітичному вимірі [10, с. 9-12]. Розкрито роль моделювання у вивченні соціальної реальності й обґрунтовано застосування цієї методології для комплексних міждисциплінарних досліджень [17, с. 12].

Доробок дисертантів-культурологів у вивченні української міжнародної проблематики містить розробку таких феноменів: національна й етнічна культура – (образ світу українського етносу в контексті соціокультурних цінностей, етнокультурні традиції як основа самоідентифікації кримських татар (кінець XX – початок XXI ст., культуротворчість у вигляді чинника консолідації поліетнічного суспільства Криму в сучасних умовах); культурна політика України (соціокультурні потреби громадян: реалізація та задоволення в умовах плюралістичної сегментації українського суспільства, культура політика України, культурологічні виміри державної культурної політики України кінця XX – початку XXI ст., регіональна культурна політика Української держави доби незалежності (на прикладі Донецького регіону), міжнародні гуманітарні стратегії в сучасній Україні як системний культурологічний феномен); діалог і міжкультурна взаємодія у добу глобалізації (культурологічний дискурс філософського діалогу: «чужий», «інший», «ближній», «третій», діалог як детермінанта міжкультурної взаємодії, збереження культурного розмаїття в добу глобалізації (середина XX – початок XXI ст.), сучасні трансформації мультикультурної стратегії) [2; 4-6; 13-16; 18; 21; 23; 26]. У сфері дослідження української культури визначено основні параметри образу світу того чи іншого народу, головні чинники генези світу українського етносу. Доведено, що вітальний вимір образу світу українців пов'язаний з екологічною парадигмою соціокультурних цінностей від давнього анімізму. Аргументовано вплив фізико-географічного середовища на формування національного образу світу. Як стверджується, культурно-семіотичний характер моделювання образу світу українців ґрунтується на мовній картині світу й мові мистецтв [6, с. 12-13]. Дослідники етнокультури розробляють створені в минулому і поширені у повсякденному житті етнокультурні традиції кримських татар, визначають особливості формування культури кримськотатарського народу, фази етнокультурної самоідентифікації кримських татар, генезу етнокультурних традицій цього народу, вагомі напрями відродження кримськотатарської самобутності на засадах етнокультурних традицій та вплив на них глобалізації, потребу розробки способів і ритму доручення до глобальних процесів [5, с. 12-15]. Розкрито також особливості феномену культуротворчості, обґрунтовано культуротворчий потенціал нації та етносу в полікультурному суспільстві, роль культурної ідентичності в сучасному інтеркультурному діалозі, вплив на формування української культурної ідентичності інформаційних технологій та низки цивілізаційних чинників. Досліджено значення традиції та новаторства в умовах поліетнічності у форматі діалогічної єдності, традицій і новацій у створенні полікультурності Криму. Акцентовано на ролі народної творчості у вигляді механізму спадкоємності у відтворенні й трансляції традицій та механізму соціокультурних відносин. Проаналізовано реалізацію міжкультурного діалогу як чинника соціальної динаміки, значення форми та функції сучасних інформаційних технологій, обґрунтовано культуротворчу роль освіти в умовах поліетнічного суспільства Криму [21, с. 23-28].

З-поміж досягнень учених, спрямованих на розгляд феномену культурної політики України, виокремимо визначення роль культурно-історичних традицій у розвитку соціокультурних потреб; функції соціокультурних потреб; особливостей застосування зарубіжного досвіду у сфері задоволення соціокультурних потреб громадян; ключові засади задоволення потреб за сутнісними внутрішніми характеристиками; значення недержавного сектора у виробленні й реалізації системи задоволення соціокультурних потреб; основні напрями політики держави щодо забезпечення соціокультурних потреб, зокрема на регіональному рівні та стосовно національних

меншин, труднощі із забезпечення останніх; потребу удосконалення механізму задоволення соціокультурних потреб закордонних українців [15, с. 11-14]. Досліджено культурну політику України, розмаїття культурних трансформацій в Україні, теоретичне підґрунтя інтегральної моделі культурної політики. Виявлено методологічну специфіку вітчизняної культурно-політичної практики та сформульовано принципи засади подальшої модернізації державної культурної політики [13, с. 18-26]. О. Кузьо визначила поняття культури та культурної політики, їх складові, охарактеризувала особливості становлення національної культури та культурної політики наприкінці ХХ – початку ХХІ ст., довела її еволюцію у контексті збільшення кількості суб'єктів, важливість діалогічно-комунікаційних засад взаємодії між владою та суспільством у створенні нормативно-правової бази у сфері культури України. Вона обґрунтувала також роль філософії діалогу в запровадженні новітніх діалогічних технологій у сфері культури, виокремила й обґрунтувала функції держави та її культурної політики у процесі вироблення сучасних форм і механізмів міжкультурного діалогу, запропонувала підхід щодо формування нової стратегії міжкультурного діалогу України [14, с. 14-17]. У сфері регіональної культурної політики визначено процеси, котрі впливають на ефективність її створення, реалізації та функціонування, здійснено ретроспективний аналіз розвитку культурної політики Донецького регіону, аргументовано необхідність розроблення нових стратегій державної регіональної політики, гостроту проблеми міжкультурного діалогу, значення соціокультурних інститутів у її розв'язанні та врахуванні у формуванні культурної політики в регіоні і культурно-стимулюючих, і антикультурно-гальмуючих сил [18, с. 13-15]. Визначено поняття та важливу рису гуманітарної стратегії, потребу в диференційованому підході до гуманітарних стратегій як культуротворчого феномену, значення музики як необхідного компонента успішної реалізації гуманітарної стратегії, значення хорової творчості у національно-стильовому просторі української культури, роль мистецтва у «діалозі культур» [23, с. 12-15].

У процесі дослідження феномену діалогу та міжкультурної взаємодії в умовах глобалізації визначено ключові концепти філософії діалогу: «чужий», «інший», «ближній» та феномен «третього» як чинника гуманізації діалогу за тріадою «чужий – інший – ближній», поняття «діалогічна культурологія», специфіку творчого суб'єкта, типологію його ідентичності та типи культурних «героїв» відповідно до різних моделей ідентичності» [2, с. 17-19]. Розглянуто також поняття «міжкультурний діалог» як детермінанти міжкультурної взаємодії у процесі глобалізації, особливості українсько-польського, українсько-французького, українсько-німецького, українсько-британського, українсько-американського та українсько-канадського міжкультурного діалогу [4, с. 12-14]. У контексті вивчення проблеми культурного розмаїття в добу глобалізації визначено: її виклики, можливості щодо збереження культурного багатства; роль культури у цю добу – закономірності функціонування феномену етнічної культури, її відмінності від локальної, групової та національної культур. Культурне розмаїття охарактеризоване у вигляді цінності та ефективної передумови культурної політики у галузі його збереження, особливості міжнародного досвіду в цій сфері. Виявлено тенденції до змін у комунікаційній архітектоніці в добу глобалізації, їхній зв'язок зі структурою культурних практик, своєрідність впливу глобалізації на ціннісне ядро культури, формування нових типів ідентичності, особливості вестернізації та особливості ціннісного ядра української культури, потенціал її залучення до глобалізаційних процесів [26, с. 12-15]. Показано: особливості становлення мультикультуралізму як концепції, що реалізується у вигляді культурної стратегії; взаємозв'язок між поняттями «мультикультуралізм» та «діалог

культур»; негативні наслідки та їхні причини стосовно втілення стратегії мультикультуралізму; її продуктивність для сучасних полікультурних суспільств; необхідність удосконалення цієї стратегії з насиченням її компонентами діалогу культур. Її концептуальну модель подано у формі міжкультурного діалогу, визначено її мету для європейського, зокрема українського, культурного простору задля розвитку практичних форм міжкультурного діалогу. Розглянуто практичні рекомендації щодо втілення цієї моделі [16, с. 14-16].

Підсумовуючи матеріал, добігаємо висновку: дисертаційні праці у галузях соціально-психологічної, соціологічної та культурологічної наук, серед іншого, присвячені вивченню української міжнародної проблематики, збагачуючи останню оригінальними важливими й актуальними теоретичними і практичними науковими результатами. Автори соціально-психологічного профілю поглиблюють і розкривають сутність соціально-психологічних механізмів і процесів формування національної ідентичної кризи призму індивідуальної та соціальної ідентичності, феноменів трудової міграції, тероризму. Дисертанти соціологічного профілю вивчають феномен національної ідентичності кризи призму соціальних відносин, інститутів та структур, впливу глобалізації на соціальні системи й соціальну дійсність, особливості суспільств трансформаційного періоду, транскордонне співробітництво та зовнішню політику як соціальні процеси, розвиваючи специфіку моделювання соціальної реальності. До наукових досягнень дисертантів культурологічного профілю належить розроблення низки феноменів у сфері національної та етнічної культури в Україні, її культурної політики, особливостей і закономірностей діалогу та міжкультурної взаємодії у добу глобалізації. Подальші розвідки на ниві української міжнародної проблематики, з нашого погляду, важливі і в теоретичному, і в практичному розрізі.

Список використаної літератури

1. Белавін С. П. Соціально-психологічні механізми формування образів «свій – чужий» у представників етнолінгвістичних спільнот : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.05 «Соціальна психологія; психологія соціальної роботи» / С. П. Белавін. – К. : [б. в.], 2014. – 16 с.
2. Більченко Є. В. Культурологічний дискурс філософії діалогу : чужий, інший, ближній, третій : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра культурології : спец. 26.00.01 «Теорія та історія культури» / Є. В. Більченко. – К. : НАКККіМ, 2011. – 28 с.
3. Блинова О. Є. Трудова міграція населення України : соціально-психологічні механізми : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра психол. наук : спец. 19.00.05 «Соціальна психологія; психологія соціальної роботи» / О. Є. Блинова. – К. : [б. в.], 2011. – 30 с.
4. Бучковська О. Ю. Діалог як домінанта міжкультурної взаємодії : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. культурології : спец. 26.00.01 «Теорія та історія культури» / О. Ю. Бучковська. – К. : [б. в.], 2015. – 20 с.
5. Веліулаєва Е. І. Етнокультурні традиції як основа самоідентифікації кримських татар (кін. XX – поч. XXI ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. культурології : спец. 26.00.04 «Українська культура» / Е. І. Веліулаєва. – Х. : [б. в.], 2012. – 20 с.

6. Галицька Т. М. Образ світу українського етносу в контексті соціокультурних цінностей : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 26.00.01 «Теорія та історія культури» / Т. М. Галицька. – К. : [б. в.], 2011. – 16 с.
7. Гвоздецька Б. Г. Структурування та функціонування ідентичностей у пограничному просторі Карпатського регіону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціол. наук : спец. 22.00.04 «Спеціальні та галузеві соціології» / Б. Г. Гвоздецька. – Х. : [б. в.], 2012. – 18 с.
8. Голота А. С. Соціально-психологічні особливості етнонаціональної ідентичності українсько-російських білінгвів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.05 «Соціальна психологія; психологія соціальної роботи» / А. С. Голота. – К. : [б. в.], 2012. – 16 с.
9. Єлейко М. Я. Соціальне самопочуття населення у суспільстві періоду трансформації : методологія та методи дослідження : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціол. наук : спец. 22.00.02 «Методологія та методи соціологічних досліджень» / М. Я. Єлейко. – К. : [б. в.], 2013. – 16 с.
10. Іванов О. В. Репрезентація зовнішньополітичних орієнтацій населення в публічній комунікації владних еліт : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціол. наук : спец. 22.00.04 «Спеціальні та галузеві соціології» / О. В. Іванов. – К. : [б. в.], 2012. – 15 с.
11. Кльов М. В. Економізм і комерціалізація як глобалізаційні тенденції вищої освіти в сучасній Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціол. наук : спец. 22.00.04 «Спеціальні та галузеві соціології» / М. В. Кльов. – Запоріжжя : [б. в.], 2015. – 20 с.
12. Кондратьєва Н. О. Громадянська та етнічна ідентичності в сучасному українському суспільстві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціол. наук : спец. 22.00.03 «Соціальні структури та соціальні відносини» / Н. О. Кондратьєва. – Х. : [б. в.], 2015. – 20, [1] с.
13. Кравченко О. В. Культурна політика України : культурологічні аспекти концептуалізації та репрезентації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра культурології : спец. 26.00.04 «Українська культура» / О. В. Кравченко. – Х. : [б. в.], 2012. – 33 с.
14. Кузьо О. З. Культурологічні виміри державної культурної політики України кін. XX – поч. XXI ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. культурології : спец. 26.00.01 «Теорія та історія культури» / О. З. Кузьо. – К. : [б. в.], 2012. – 20 с.
15. Лісничка В. М. Соціокультурні потреби громадян : реалізація та задоволення в умовах плюралістичної сегментації українського суспільства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. культурології : спец. 26.00.01 «Теорія та історія культури» / В. М. Лісничка. – К. : [б. в.], 2014. – 19 с.
16. Магалайш де Соуза-Остапенко С. А. Сучасні трансформації мультикультурної стратегії : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. культурології : спец. 26.00.02 «Світова культура і міжнародні культурні зв'язки» / С. А. Остапенко-Магалайш де Соуза. – Сімферополь : [б. в.], 2012. – 20 с.
17. Мариніч І. В. Методологія моделювання у дослідженні соціальної реальності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціол. наук : спец. 22.00.02 «Методологія та методи соціологічних досліджень» / І. В. Мариніч. – К. : [б. в.], 2013. – 16 с.

18. Матвеїчева Ю. О. Регіональна культурна політика української держави доби незалежності : (на прикладі Донецького регіону) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. культурології : спец. 26.00.01 «Теорія та історія культури» / Ю. О. Матвеїчева. – К. : [б. в.], 2014. – 20 с.
19. Падалка Г. М. Громадянська компетентність як чинник демократизації державної влади : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціол. наук : спец. 22.00.04 «Спеціальні та галузеві соціології» / Г. М. Падалка. – Донецьк : [б. в.], 2011. – 15 с.
20. Солодовнікова Х. К. Соціально-психологічні основи аналізу історичного розвитку тероризму : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.05 «Соціальна психологія; психологія соціальної роботи» / Х. К. Солодовнікова. – К. : [б. в.], 2015. – 20 с.
21. Сугрובה Ю. Ю. Культуротворчість як фактор консолідації поліетнічного суспільства Криму в сучасних умовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра культурології : спец. 26.00.01 «Теорія та історія культури» / Ю. Ю. Сугрובה. – К. : [б. в.], 2014. – 36 с.
22. Терещенко К. В. Соціально-психологічні чинники розвитку національної ідентичності українців і росіян в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.05 «Соціальна психологія; психологія соціальної роботи» / К. В. Терещенко. – К. : [б. в.], 2012. – 19 с.
23. Тимошенко М. О. Міжнародні гуманітарні стратегії в сучасній Україні як системний культуротворчий феномен : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. культурології : спец. 26.00.01 «Теорія та історія культури» / М. О. Тимошенко. – К.: НАКККиМ, 2012. – 20 с.
24. Устич С. І. Методологія системного дослідження транскордонних процесів та її соціальна імплементація : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора соціол. наук : спец. 22.00.02 «Методологія та методи соціологічних досліджень» / С. І. Устич. – К. : [б. в.], 2015. – 31 с.
25. Химович О. С. Роль трудової міграції у формуванні етнічних та національних стереотипів сучасних заробітчан : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціол. наук : спец. 22.00.04 «Спеціальні та галузеві соціології» / О. С. Химович. – Х.: [б. в.], 2015. – 19 с.
26. Черниш М. О. Збереження культурного розмаїття в добу глобалізації (сер. XX – поч. XXI ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. культурології : спец. 26.00.01 «Теорія та історія культури» / М. О. Черниш. – К. : [б. в.], 2014. – 19 с.
27. Шестаковський О. П. Міжетнічні упередження в українському суспільстві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціол. наук : спец. 22.00.04 «Спеціальні та галузеві соціології» / О. П. Шестаковський. – К. : [б. в.], 2011. – 16 с.

Стаття надійшла до редколегії 10.01.2017

Прийнята до друку 19.02.2017

UKRAINE'S INTERNATIONAL ISSUES IN SOCIAL PSYCHOLOGY, SOCIAL AND CULTURAL STUDIES

Olesya Yaroshko

*Ivan Franko National University of Lviv,
Faculty of Philosophy, Department of Political Science,
Universytetska str, 1, 79000, Lviv, Ukraine,
e-mail: yaroo@ukr.net*

Scientific achievements of researchers in the field of social psychological science on Ukraine's international issues have been generalized and systemized. Outcomes concerning these issues of the representatives of social science have been highlighted. Cultural science` researchers` proposals on these issues have been represented as well.

Key words: Ukraine's international issues, social psychological science, social studies, cultural studies.

УДК 327(477)

ЕКОНОМІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МІЖНАРОДНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ: ІНТЕГРАЦІЙНИЙ І БЕЗПЕКОВИЙ НАПРЯМИ

Олеся Ярошко

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра політології,
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна,
e-mail: yaroo@ukr.net*

Узагальнено і систематизовано наукові досягнення представників інтеграційного напрямку економічних досліджень української міжнародної проблематики. Висвітлено також науковий доробок дослідників безпекового напрямку економічних досліджень української міжнародної проблематики.

Ключові слова: українська міжнародна проблематика, економічна наука, інтеграційний напрям економічних досліджень, безпековий напрям економічних досліджень.

Політика держави на міжнародній арені, особливості її формування та реалізації, чинники й завдання важливі в контексті забезпечення інтересів і цінностей держави, суспільства та людини й існування системи міжнародних відносин. Для України складна, багатоаспектна і різноманітна міжнародна проблематика актуалізується, набуваючи нового та важливого звучання з огляду на російську агресію на Донбасі і незаконну анексію Криму та фактичною війною з Російською Федерацією на частині території Донбасу. Актуальність, важливість і практичне значення цієї проблематики, її принципово нове тло зумовлюють науковий інтерес до неї та її практичну цінність. Тому вона і вивчається представниками різних наукових галузей.

У цьому дослідженні джерельну базу становлять докторські й кандидатські дисертації у галузі економічних наук (наукові спеціальності 08.00.01 «Економічна теорія та історія економічної думки», 08.00.02 «Світове господарство і міжнародні економічні зв'язки», 08.00.03 – «Економіка та управління національним господарством», 08.00.07 – «Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика») за 2009–2015 рр. (одна праця датується 2016), авторами яких є: Барановська І. В., Вассіліу Д., Волочко А. С., Головаш Б. Е., Григорова-Беренда Л. І., Губарева І. О., Гуслев А. П., Енверов Р. Р., Ільєнко О. В., Калмикова Н. М., Коваленко О. О., Корнєв М. М., Маргасова В. Г., Марченко Т. В., Мекшун П. В., Мовчан О. П., Нікітіна М. Г., Палагусинець Р. В., Пойте І. О., Приходько І. В., Пугачов В. М., Резніков В. В., Савицька С. О., Усенко О. О., Федяєва М. С., Хаустова В. В., Цапко-Піддубна О. І. та Цвігун І. А. [1-28]. Загалом йдеться про дослідження економічного профілю української міжнародної проблематики в інтеграційному та безпековому зрізах.

Як уже зазначалось, дисертаційні праці економічного профілю української міжнародної проблематики за їхнім інтеграційним і безпековим спрямуванням зорієнтовані на вирішення конкретних наукових проблем, що з огляду на їх теоретичне і практичне значення варті бути представлені широкому науковому загалу як вагомий науковий доробок.

Під дослідженнями української міжнародної проблематики розуміємо студії особливостей і закономірностей, суб'єктів, процесів, чинників, цілей, цінностей, напрямів,

функцій, формування та реалізації політики України на міжнародній арені, специфіки її двосторонньої, регіональної та багатосторонньої дипломатії, а також порівняльні міжнародні дослідження, що стосуються й України. Економічні дослідження української міжнародної проблематики охоплюють такі напрями: інтеграційний (міжнародний і регіональний), безпековий, теоретичний (вивчення парадигм, засад і проблем розвитку соціально-економічних систем сучасності), конкурентний (розгляд національної конкурентоспроможності й транзитивного потенціалу України), міжнародно-середовищний (дослідження впливу міжнародних чинників на розвиток національної економіки, прямих іноземних інвестицій, міжнародної міграції робочої сили, торгівлі туристичними послугами та міжнародного іміджу держави) й зовнішньоекономічний (характеристика міжнародних економічних відносин України та її транскордонного співробітництва). Зупинимось на перших двох – інтеграційному й безпековому.

Серед наукових досягнень дисертантів інтеграційного напрямку економічних досліджень української міжнародної проблематики – розкриття змісту і поглиблення вивчення складного та багатоаспектного феномену міжнародної інтеграції України, зокрема чинників інтеграції, її стратегії, механізму державного регулювання процесів інтеграції, туристичної та промислової складових інтеграції України у глобальний простір [7; 12; 22; 23; 26]. Під час аналізу факторів інтеграції України у світове господарство, визначено об'єктивні засади процесу транснаціоналізації світового господарства, роль і оцінку діяльності ТНК, ступінь залучення України у процеси транснаціоналізації економіки, позитивні й негативні наслідки взаємодії ТНК і національних компаній, пріоритетні напрями залучення іноземних інвестицій для розв'язання проблем національної економіки, необхідність розроблення державної інвестиційної політики з виваженим урахуванням світового досвіду. Встановлено напрями підвищення національної конкурентоспроможності й принципи формування стратегії виходу українських компаній на зовнішній ринок [23, с. 12–14]. У контексті вивчення стратегії інтеграції економіки України в глобальний простір запропоновано теоретико-методологічні концептуальні положення щодо системоутворюючих та системозабезпечуючих відтворювальних структур у стратегії інтеграційного розвитку, розкрито зміст економічної системи як категорії й об'єкта інтеграційного розвитку. Обґрунтовано й оптимальний інтеграційний розвиток національної економіки, рекомендовано концепції багатовекторної стратегії інтеграції України в світову економіку та ефективної конвергенції як основний інструмент інтеграційного розвитку в умовах відкритості України до світової економіки, розглянуто вектори розвитку національної економіки. Розроблено також класифікацію основних закономірностей формування ринкового механізму стратегії інтеграційного розвитку національної економіки, методологічні положення дослідження стратегії інтеграційного поступу економічної системи на основі порівняльного аналізу ендогенних та екзогенних змінних показників ефективності національної економіки. Аргументовано зміст і особливості застосування таргетування як методу програмно-цільового управління економікою України та методологічно обґрунтовано пропозиції щодо вдосконалення стратегій програмно-цільового управління національною економікою. Ми мали змогу також ознайомитися з моделлю багатовекторної стратегії інтеграційного розвитку національної економіки й ефективністю макроекономічних наслідків експериментальної реалізації розробленої стратегії вибору оптимальних векторів розвитку [12, с. 25–30].

У руслі дослідження складових державного механізму регулювання інтеграційних процесів подано авторське розуміння економічної інтеграції, уточнено визначальні

передумови економічної інтеграції України. Проаналізовано також внутрішню організаційну структуру управління інтеграційними процесами та розроблено комплекс рекомендацій стосовно її удосконалення, обґрунтовано найсприятливішу модель інтеграції України. Розглянуто чинники, котрі перешкоджають економічній інтеграції України, особливості сучасної моделі організаційного механізму управління інтеграцією України, доведено важливість міста як окремого рівня державного управління інтеграційними процесами. Запропоновано концептуальну модель організаційного забезпечення процесів міжнародної економічної інтеграції України та сформовано авторський методичний апарат оцінки організаційних передумов державного управління міжнародною економічною інтеграцією [22, с. 14–16]. Під час вивчення туристичної складової інтеграційного розвитку України запропоновано авторське розуміння туристичної індустрії, аргументовано специфіку глобального ринку туристичних послуг, запропоновано організаційно-економічні засади дослідження внутрішнього ринку туристичних послуг, оцінено природу та соціально-економічні передумови функціонування туристичної індустрії України. Охарактеризовано місце України в світовому туристичному просторі й подано оцінку перспективних ринків зростання туристичної індустрії України, а також розроблено механізм інтеграції туристичної індустрії України до умов глобального туристичного ринку. Виявлено специфіку інституційної структури туристичної діяльності та заходи, необхідні для залучення туристичної індустрії України до глобального ринку [7, с. 15–17]. У контексті інтеграційних процесів національної промисловості запропоновано систему оцінювання її рівня розвитку, ефективності й моделювання їх впливу на соціально-економічний розвиток та інтегральний показник оцінки рівня розвитку промисловості. Обґрунтовано науково-методичні положення з ідентифікації моделі промислової політики в країні, подано науково-методичне забезпечення з установами критеріїв та інструментарію ідентифікації пріоритетних галузей промисловості країни, а також здійснено інтегральну оцінку рівня розвитку промисловості в Україні. Ідентифіковано модель промислової політики України в 1995–2011 рр. і розроблено її сценарій до 2030 р. та відповідний інструментарій [26, с. 26–27].

Серед творчо-наукового доробку дисертантів-економістів з української міжнародної проблематики інтеграційно-регіонального напрямку дослідження: 1. регіонально-інтеграційних пріоритетів країн, у тому числі України, феномену її євроінтеграції, зокрема європейського вектора гео економічної стратегії України; 2. інтеграції України (міжнародні інноваційні програми), процесів інтеграції (в європейських ринку праці); 3. механізмів інтеграції (інвестиційний механізм); 4. стратегії (регіональної торговельно-економічної інтеграції); 5. бар'єрів на шляху інтеграції України до ЄС; 6. специфіку впливу євроінтеграції на національні економіки (механізми досягнення енергоефективності економіки країн Центрально-Східної Європи, активізація інноваційного розвитку сфери зв'язку й інформатизації, формування та розвиток ринку послуг, розвиток регуляторної політики держави, регулювання ринку праці України); 7. особливостей чорноморського вектора регіональної інтеграції України, в тому числі українсько-турецьких відносин у регіональному інтеграційному контексті [2–4; 8; 10–11; 14; 16–17; 19–20; 24–25; 27]. У процесі вивчення регіонально-інтеграційних пріоритетів країн подано визначення інтеграції, з'ясовано причини утворення регіональних інтеграційних блоків, їх роль у міжнародному поділі праці й світовій економіці. Обґрунтовано, що розвиток міжнародної інтеграційної політики має відбуватися на засадах інтеграційної парадигми, визначено пріоритетні напрями інтеграційної взаємодії за участю України й основні напрями диверсифікації зовнішньоторговельних відносин

України, потребу розбудови національного транспорту, роль у цьому машинобудування. Аргументовано потребу формування регіональних кластерів, зокрема запропоновано структуру машинобудівного кластера [11].

Під час дослідження європейського вектора гео економічної стратегії України визначено зміст поняття «гео економічна стратегія держави», значення і важливість європейського вектора гео економічної стратегії України, роль ЄС у зовнішній торгівлі України. Встановлено активізацію міжнародних інвестиційних процесів за участю України, потребу вдосконалення організаційно-економічного механізму розвитку європейського вектора гео економічної стратегії України та стратегічні цілі її зовнішньоекономічної політики, пріоритети розвитку європейського напрямку гео економічної стратегії [10, с. 15–16]. У контексті виокремлення ролі знань у сучасному економічному розвитку й інноваційної діяльності в сучасних глобалізаційних та інтернаціоналізаційних процесах виявлено потенційні можливості активізації наукового, науково-технічної й інноваційної діяльності України на основі аналізу її участі в міжнародних інноваційних програмах, а також проблеми у цій сфері. Запропоновано форми інноваційної інфраструктури, які застосовуються в ЄС для української економіки, напрямки науково-технічної та інноваційної політики України, в тому числі інституційні заходи і заходи з врахуванням інтернаціоналізаційних та інтеграційних чинників. Розглянуто можливості імплементації європейського досвіду стимулювання інноваційної діяльності в Україні, виокремлено широкий спектр організаційно-економічних заходів на засадах аналізу зарубіжного досвіду на глобальному, регіональному й локальному рівнях з метою активізації інноваційних процесів в економіці України [14, с. 13–16]. У руслі інтеграції України в європейський ринок праці крізь призму аналізу спільних ознак функціонування ринків праці країн та специфіки ринку праці ЄС і України з метою підвищення ефективності використання її трудового потенціалу знічено вирішення низки проблемних питань на шляху поглиблення інтеграції та заходи щодо інтеграції українського ринку праці у європейський трудовий простір [2, с. 14–17].

Крізь призму ролі інвестиційної діяльності в національному економічному розвитку, формуванні єдиного інвестиційного простору ЄС визначено заходи на шляху реформування системи управління інвестиційної діяльності України, проблеми взаємодії України з ЄС у інвестиційній сфері, принципи побудови інвестиційної діяльності України, інструменти міжнародної інвестиційної стратегії України, негативні чинники на шляху активізації інвестиційного співробітництва в межах запропонованого інвестиційного механізму інтеграції України в європейський простір. Окреслено шляхи та напрями формування спільної з ЄС інвестиційної стратегії [4]. У процесі аналізу економічної інтеграції розкрито суть торговельної інтеграції під час міжнародної економічної інтеграції й особливості зовнішньої торгівлі України у контексті її прискореного входження до економічного простору ЄС [24]. Вивчаючи міжнародну економічну інтеграцію та її ефективність, запропоновано дослідження політико-економічних бар'єрів на шляху міжнародної інтеграції України, їх класифікацію за значущістю впливу, розглянуто чинники економічного зростання на підставі участі в міжнародно-інтеграційних процесах, зокрема інституції, торгівля, інвестиції, міжнародні програми допомоги та співпраці, можливість існування синергетичних ефектів від їх комплексного застосування. Сформовано рекомендації щодо вдосконалення механізмів інтеграції України до ЄС та її основні завдання [20, с. 14–16]. Визначаючи механізм досягнення енергоефективності економіки та структурного впливу на енергоефективність економіки, інституційного середовища показано структурний вплив на українську економіку,

ефективний шлях розвитку енергоємних галузей економіки України, роль євроінтеграції у контексті активізації процесів підвищення енергоефективності економіки країни. Наголошено на імперативах формування оптимальних механізмів досягнення енергоефективності економіки та розробленні рекомендацій щодо доцільності й необхідності застосування механізму інвестиційного стимулювання в Україні [27, с. 14–17].

Розглядаючи вплив на економічний розвиток країн інноваційного розвитку сфери зв'язку й інформатизації, визначено роль відповідної сфери у прискоренні інтеграційних процесів і входження України до європейського інформаційного простору, особливості стану цієї сфери та напрями її інноваційного поступу. Розроблено концепцію активізації її інноваційного розвитку, заходи з активізації її інноваційного розвитку в контексті євроінтеграційних процесів України, а також здійснено інтегральну оцінку і прогноз розвитку сфери зв'язку й інформатизації України. Обґрунтовано ключові критерії оцінки сфери зв'язку та інформатизації [17, с. 14–16]. У євроінтеграційному контексті охарактеризовано сучасний соціально-економічний стан України та ринку послуг, тенденції його формування, ступінь розвитку та проблеми. Установлено основні чинники впливу на вдосконалення ринку послуг, побудовано модель прогнозування, організаційно-економічний механізм його розвитку та комплексний підхід до поліпшення механізму управління розвитком ринку послуг та відповідні пропозиції [19, с. 13–15]. Визначивши принципи регулятивної політики держави та нормативно-правове забезпечення її форм, роль органів місцевого самоврядування в її здійсненні, запропоновано імплементацію європейського досвіду в Україні, а також пріоритетні напрями розвитку регулятивної політики держави в контексті євроінтеграційних процесів [25, с. 14–15]. З позицій євроінтеграції подано визначення регулювання ринку праці у цьому процесі, аргументовано напрями формування активної політики держави на ринку праці в умовах євроінтеграції. Розроблено концептуальні основи регулювання вітчизняного ринку праці на засадах поглиблення євроінтеграційних процесів та зростання ризику відтоку висококваліфікованих кадрів. Розвинуто методичне забезпечення виявлення загроз, проблем, їхніх наслідків та потенційних можливостей у системі регулювання ринку праці в процесі євроінтеграції, розглянуто модель взаємодії суб'єктів регулювання ринку праці у зазначених умовах, а також удосконалено науково-методичні підходи до моніторингу процесу розвитку регіональних ринків праці з урахуванням тенденцій євроінтеграційного поступу [3, с. 15–17].

У процесі дослідження чорноморського вектора регіональної інтеграції крізь призму геоекономічної стратегії та моделі ефективної міжнародної економічної інтеграції визначено концептуальні засади розвитку інтеграційних процесів у регіоні та найефективніші напрями розвитку співпраці між країнами регіону з погляду отримання мультиплікативного ефекту для їхніх економік. Проаналізовано основні напрями концептуальних засад формування геоекономічної моделі Причорномор'я, найважливіші завдання державної політики України у напрямі інтенсифікації інтеграції, підґрунтя для розвитку внутрішньогалузевої кооперації та інвестиційного співробітництва, транспортну сферу як стратегічний напрям співпраці. Охарактеризовано особливості розроблення пріоритетів національної стратегії торговельно-економічного співробітництва з країнами Причорномор'я, роль регіональної кластерної стратегії в інтеграції, механізми інституційно-організаційного й інформаційного забезпечення міжнародного співробітництва у Чорноморському регіоні [17, с. 26–30]. Розглянуто роль цього регіону й українсько-турецьких відносин у регіональних інтеграційних процесах, визначено

об'єктивні передумови українсько-турецького стратегічного партнерства, перспективи та інтенсифікацію українсько-турецьких економічних відносин, їхні проблеми, специфіку співпраці у Чорноморському регіоні. Запропоновано двосторонню стратегію економічного розвитку у вигляді моделі структурної інтеграції для інтенсифікації процесу економічної взаємодії [8, с. 14–17].

Серед наукових здобутків дисертантів з української міжнародної проблематики економічної науки за безпековим напрямом - розроблення таких наукових феноменів, як оборонна промисловість, стратегія розвитку, економічна безпека та загрози їй, енергетична безпека, міжнародна економічна безпека, зовнішньоекономічна безпека, демографічна безпека і продовольча безпека [1; 5–6; 13; 15; 18; 21; 28]. У контексті вивчення феномену оборонної промисловості запропоновано основи удосконалення механізму державного регулювання діяльності оборонної промисловості, створено методичний інструментарій розвитку оборонної промисловості й оцінки можливостей її реалізації, етапи стратегії, підхід до прогнозу оцінки. На засадах аналізу міжнародного досвіду визначено основні обов'язкові й можливі способи і методи впливу на формування оборонних підприємств та напрями впливу зовнішніх чинників на розвиток оборонної промисловості в контексті посилення інтеграційних процесів. Здійснено прогнозну оцінку можливостей реалізації стратегії оборонної промисловості зі застосуванням сценарного підходу та розроблено напрями удосконалення механізму державного регулювання процесів розвитку оборонної промисловості [1]. У контексті дослідження економічної безпеки України подано концепцію її формування і систему оцінювання рівня розвитку економічної безпеки країни. Визначено вплив корупції та неефективного державного регулювання на її рівень, запропоновано науково-методичне забезпечення у встановленні пріоритетних сфер і загроз економічній безпеці країни, організаційного забезпечення стратегічного планування економічної безпеки України. Розроблено науково-методичне положення формування економічної безпеки України, здійснено інтегральну оцінку рівня розвитку економічної безпеки України та країн ЄС, здійснено кластеризацію України та країн-членів ЄС за рівнем сформованості економічної безпеки. Рекомендовано сценарії убезпечення економіки України в умовах активізації інтеграційних процесів, виконано сценарне моделювання впливу корупції та неефективного державного регулювання на економічну безпеку країни, впливу першої, в тому числі на регіональному рівні; оцінено якість діючих регіональних програм запобігання корупції [6, с. 24–25].

Вивчаючи питання економічної безпеки вагоме значення надається ролі транснаціоналізації в її забезпеченні, стану економічної безпеки України в контексті процесів транснаціоналізації. З'ясовано загрози та виклики економічної безпеки в умовах транснаціоналізації, побудовано й обґрунтовано структурно-логічну модель забезпечення економічної безпеки з урахуванням загроз від діяльності зарубіжних і вітчизняних ТНК, і визначено шлях підвищення ефективності взаємодії держави з ТНК [15, с. 14–16]. У процесі розкриття загроз економічній безпеці визначено поняття стійкості національної економіки, систему стратегічного гарантування стійкості економіки до загроз економічній безпеці, запропоновано коридор розвитку національної економіки від нестійкого до стійкого стану. Проаналізовано чинники становлення, функціонування та розвитку економіки України у контексті її стійкості й протидії системи зовнішнім загрозам; обґрунтовано складові алгоритму моніторингу стану економіки. Розроблено стратегію забезпечення стійкості економіки до загроз економічній безпеці та її структуру, а також теоретико-методологічні засади вимірювання й оцінювання стійкості економіки до загроз економічній безпеці. Побудовані можливі сценарії реалізації стратегії гарантування

стійкості економіки до загроз економічній безпеці [13, с. 25–29]. Під час дослідження розвитку глобалізаційних процесів сформовано визначення економічної й енергетичної безпеки, визначено принципи останньої та роль країн-членів ЧЕС у контексті гарантування енергетичної безпеки, складові енергетичної безпеки країни за формування комплексного підходу щодо її регулювання. Визначено пріоритетні напрями енергетичного співробітництва країн-членів ЧЕС, запропоновано напрями удосконалення енергетичної політики України для гарантування енергетичної безпеки. Визначено необхідність розробки і пріоритетні напрями державної стратегії гарантування енергетичної безпеки держави, розроблено концептуальну схему її забезпечення, що визначає комплекс заходів із підтримки енергетичної безпеки держави на міжнародному, національному та регіональному рівнях [18, с. 18–20]. У контексті новітніх тенденцій глобалізації світової економіки доведено роль ефективної стратегії зміцнення міжнародної підприємницької економічної безпеки. Подано теоретико-методологічні підходи до розвитку системи гарантування економічної безпеки міжнародної підприємницької діяльності на основі принципів міжнародного маркетингу, розроблено концептуальний підхід до формування системи маркетингової міжнародної підприємницької безпеки та запропоновано комплексний підхід до її зміцнення [9, с. 27–32]. У процесі вивчення феномену зовнішньоекономічної безпеки уточнено сутність цього поняття, здійснено оцінку зовнішньоекономічної безпеки України та змістовне дослідження поняття «діагностика у сфері зовнішньоекономічної безпеки» і застосовано цей підхід (діагностичний) до оцінки зовнішньоекономічної безпеки України [5, с. 14–15]. У демографічно-безпековому сенсі визначено сутність демографічної безпеки, національні демографічні інтереси та загрози, які впливають на демографічну безпеку. Створено модель системи формування демографічної безпеки, системи показників до оцінки рівня демографічної безпеки – небезпеки, побудовано концептуальну модель системи гарантування демографічної безпеки. Проведено стратегічне планування демографічної безпеки та розроблено напрями її державного регулювання [28, с. 28–30]. У продовольчо-безпековому зрізі сформовано сутність економічного механізму гарантування продовольчої безпеки країни й авторський підхід щодо визначення ключових детермінант удосконалення механізму продовольчої безпеки [21, с. 13–15].

Отже, представники економічного профілю досліджень української міжнародної проблематики зробили вагомий внесок у вивчення цієї складної, багатоаспектної та різноманітної проблематики, в тому числі інтеграційного (міжнародного та регіонального) і безпекового напрямів.

Серед наукового доробку міжнародно-інтеграційного напрямку економічних досліджень української міжнародної проблематики - розроблення феномену міжнародної інтеграції України, зокрема її чинників, стратегії, механізму державного регулювання процесів інтеграції та галузевих складових інтеграції України у глобальний простір. Автори регіонально-інтеграційного напрямку досліджень української міжнародної проблематики розробляють феномен регіональної інтеграції, зокрема у контексті її пріоритетів, євроінтеграційного та чорноморського інтеграційного напрямів. До наукових досягнень представників безпекового напрямку економічних досліджень української міжнародної проблематики належить розробка феноменів оборонної промисловості, економічної безпеки і загроз, енергетичної безпеки, міжнародної економічної безпеки, зовнішньоекономічної безпеки, демографічної та продовольчої безпеки.

Перспективними на наш погляд, є подальші студії української міжнародної проблематики, що сприятимуть не лише науковому прогресу у цій сфері, а й політиці

України на міжнародній арені.

Список використаної літератури

1. Барановська І. В. Формування стратегії розвитку оборонної промисловості в контексті державного регулювання національної економіки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» [Електронний ресурс]. / І. В. Барановська – К. : [б. в.], 2009. – Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=DOC/2009/09bivrne.zip [Дата перегляду – 1 квітня 2016 р.]
2. Вассіліу Д. Інтеграція східноєвропейських країн до європейського ринку праці (на прикладі України і Росії) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.02 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» / Д. Вассіліу. – К. : [б. в.], 2010. – 20 с.
3. Волочко А. С. Регулювання ринку праці України в умовах євроінтеграції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.07 «Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика» / А. С. Волочко. – Кіровоград : [б. в.], 2015. – 20 с.
4. Головаш Б. Е. Інвестиційний механізм інтеграції України в європейський простір : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.02 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» [Електронний ресурс]. / Б. Е. Головаш – Тернопіль : [б. в.], 2010. – Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=DOC/2010/10kbeuep.zip [Дата перегляду – 1 квітня 2016 р.]
5. Григорова-Беренда Л. І. Оцінка та діагностика зовнішньоекономічної безпеки України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / Л. І. Григорова-Беренда. – Х. : [б. в.], 2013. – 20 с.
6. Губарева І. О. Формування економічної безпеки України в умовах активізації інтеграційних процесів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора екон. наук : спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / І. О. Губарева. – Харків : [б. в.], 2015. – 36 с.
7. Гуслев А. П. Інтеграція туристичної індустрії України до глобального ринку туристичних послуг : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.02 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» / А. П. Гуслев. – Харків : [б. в.], 2015. – 21 с.
8. Енверов Р. Р. Розвиток українсько-турецьких економічних відносин в процесі регіональної інтеграції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.02 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» / Р. Р. Енверов. – Львів : [б. в.], 2014. – 21 с.
9. Ільєнко О. В. Методологія маркетингового забезпечення міжнародної економічної безпеки України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук : спец. 08.00.02 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» / О. В. Ільєнко. – К. : [б. в.], 2015. – 40 с.
10. Калмикова Н. М. Розвиток європейського вектору гео економічної стратегії

- України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.02 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» / Н. М. Калмикова. – Донецьк : [б. в.], 2011. – 20 с.
11. Коваленко О. О. Регіонально-інтеграційні пріоритети країн в процесі глобалізації економіки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.02 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» [Електронний ресурс]. / О. О. Коваленко – Донецьк : [б. в.], 2009. – Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=DOC/2009/09koorge.zip [Дата перегляду – 1 квітня 2016 р.]
 12. Корнєв М. М. Стратегія інтеграційного розвитку національної економіки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора екон. наук : спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / М. М. Корнєв. – Донецьк : [б. в.], 2012. – 36 с.
 13. Маргасова В. Г. Стратегія забезпечення стійкості економіки України до загроз економічній безпеці : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук : спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / В. Г. Маргасова. – К. : [б. в.], 2015. – 40 с.
 14. Марченко Т. В. Міжнародні інноваційні програми як фактор інтеграції України до ЄС : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.02 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» / Т. В. Марченко. – Тернопіль : [б. в.], 2015. – 20 с.
 15. Мекшун П. В. Забезпечення економічної безпеки в контексті транснаціоналізації національної економіки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / П. В. Мекшун. – Чернігів : [б. в.], 2013. – 20 с.
 16. Мовчан О. П. Активізація інноваційного розвитку сфери зв'язку та інформатизації України в контексті євроінтеграції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / О. П. Мовчан. – Чернігів : [б. в.], 2015. – 20 с.
 17. Нікітіна М. Г. Чорноморський вектор геоекономічної стратегії України в контексті розвитку глобальної регіоналізації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук : спец. 08.00.02 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» / М. Г. Нікітіна. – Донецьк : [б. в.], 2012. – 42 с.
 18. Палагусинець Р. В. Енергетична безпека країн-членів ЧЕС в умовах інтеграції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.02 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» / Р. В. Палагусинець. – Донецьк : [б. в.], 2012. – 23 с.
 19. Пойте І. О. Формування та розвиток ринку послуг в умовах євроінтеграції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / І. О. Пойте. – К. : [б. в.], 2015. – 20 с.
 20. Приходько І. В. Політико-економічні бар'єри на шляху інтеграції України до ЄС : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.02 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» / І. В. Приходько. – Львів : [б. в.], 2015. – 20 с.
 21. Пугачов В. М. Економічний механізм забезпечення продовольчої безпеки в

- умовах міжнародної інтеграції України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / В. М. Пугачов. – К. : [б. в.], 2015. – 20 с.
22. Резніков В. В. Організація та структурні складові механізму державного регулювання процесів міжнародної інтеграції України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / В. В. Резніков. – Х. : [б. в.], 2012. – 19 с.
23. Савицька С. О. Транснаціоналізаційні фактори інтеграції України у світове господарство : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.01 «Економічна теорія та історія економічної думки» / С. О. Савицька. – К. : [б. в.], 2010. – 18 с.
24. Усенко О. О. Стратегія регіональної торговельно-економічної інтеграції України та ЄС : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.02 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» [Електронний ресурс]. / О. О. Усенко – К. : [б. в.], 2010. – Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=DOC/2010/10uooiue.zip [Дата перегляду – 1 квітня 2016 р.]
25. Федяєва М. С. Розвиток регуляторної політики держави в контексті євроінтеграційних процесів у національній економіці : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / М. С. Федяєва. – Запоріжжя : [б. в.], 2015. – 20 с.
26. Хаустова В. Є. Промислова політика України в умовах інтеграції та глобалізації економіки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук : спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / В. Є. Хаустова. – К. : [б. в.], 2015. – 40 с.
27. Цапко-Піддубна О. І. Механізми досягнення енергоефективної економіки країн Центральної та Східної Європи в умовах європейської інтеграції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.02 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» / О. І. Цапко-Піддубна. – Львів : [б. в.], 2015. – 20 с.
28. Цвігун І. А. Формування демографічної безпеки України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук : спец. 08.00.07 «Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика» / І. А. Цвігун. – Хмельницький : [б. в.], 2016. – 40 с.

Стаття надійшла до редколегії 18.01.2017

Прийнята до друку 19.02.2017

ECONOMIC STUDIES ON UKRAINE'S INTERNATIONAL ISSUES: INTEGRATION AND SECURITY DIRECTIONS

Olesya Yaroshko

*Ivan Franko National University of Lviv,
Faculty of Philosophy, Department of Political Science,
Universytetska str, 1, 79000, Lviv, Ukraine,
e-mail: yaroo@ukr.net*

At this article have been generalized and systemized scientific achievements of the representatives

of integration direction of economic studies on Ukraine's international issues. Scientific achievements of the researchers of security direction of economic studies on Ukraine's international issues have been also under review.

Key words: Ukraine's international issues, economic science, integration direction of economic studies, security direction of economic studies.

УДК 321.015 + 321.727 + 321.728 + 328.131 + 328.181 + 328.187

**ІНСТИТУЦІЙНО-ПРОЦЕСУАЛЬНА ДЕТЕРМІНАЦІЯ РІЗНИХ ТИПІВ
ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ДЕМОКРАТІЙ ТА АПРОБОВАНИХ У НИХ СИСТЕМ
ДЕРЖАВНОГО ПРАВЛІННЯ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД**

Надія Панчак-Бялоблоцька

*Вища школа регіональної економіки в м. Кутно (Республіка Польща),
Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра політології
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна,
e-mail: nadia.panczak@gmail.com*

Розглянуто феномен парламентської та президентської демократії, а також теоретико-методологічні й емпіричні детермінанти їхньої диференціації на прикладі країн Європи. Наголошено, що парламентські демократії за інституційно-процесуальними параметрами імплементуються у різних типах демократії, зокрема у вестмінстерській і консенсусній, у різних системах правління, у тому числі парламентській, а також у напівпрезидентській. А тому на прикладі європейських країн аргументовано, що в мінімально-інституційному трактуванні парламентська демократія не ідентична парламентській системі правління, адже остання, зокрема в країнах Європи, спроможна проявлятися у парламентській і напівпрезидентській системах правління.

Ключові слова: демократія, парламентська демократія, система правління, парламентаризм, президенталізм, напівпрезиденталізм, країни Європи.

Як засвідчує політичний та інституційний досвід кінця ХХ – початку ХХІ століть, а також як влучно зауважують А. Лейпхарт [15], А. Пшеворські, М. Альварез, Х. А. Чейбуб і Ф. Лімонгі [24], феномен демократії апробовано на усіх континентах світу, хоча й реалізовано по-різному. І це не дивно, адже з початку ХХ ст. і до сьогодні проблема детермінації сутності демократії, її різновидів і процесуально-інституційних атрибутів повністю не набула уніфікованого характеру. Однак попри це ціла низка науковців, зокрема побіжно А. Лейпхарт [14; 15], Дж. Коломер [5], Б. Манін [18], Д. Мюллер [20], Б. Пауелл [23], Б. Раш [25], Дж. Сарторі [28] і більш спеціалізовано Д. Барон [4], Т. Бергман, В. Мюллер і К. Стром [21; 31–33], Р. Елгі [8], А. Кайзер [11], К. Клюксен [13], Р. Кьюїет і М. МакКуббінс [12], Т. Мое та М. Колдвелл [19], С. Скач і А. Степан [30], В. Стеффані [29], К. вон Бейме [39] та інші, зауважують, що залежно від форми (зокрема, монархічної, республіканської) та системи (президентської, напівпрезидентської або парламентської) й правління та особливостей делегування повноважень і відповідальності виконавчої влади перед всенародно обраними установами (наприклад, лише перед главою держави, перед главою держави і парламентом чи лише перед парламентом), тобто на основі різної процесуально-інституційної детермінації, всі демократичні політичні режими (або демократії) доцільно поділяти на парламентські й президентські.

У перших парламентський спосіб формування та відповідальності виконавчої влади (урядів) є легітимним інструментом і механізмом народного представництва, а в других цим механізмом та інструментом є президентський спосіб формування і відповідальності виконавчої влади (урядів або адміністрацій президентів). З огляду на це, цілком очевидно, що у парламентських та президентських демократіях різні атрибути процесуальних і міжінституційних відносин і різні патерни/ознаки легітимності державної влади. Тому для

них притаманне неідентичне сприйняття процесуальної суті й принципів демократії як такої. Це, напевно, по-різному впливає на трактування сутності й призначення різних політичних (владних) інститутів і їхніх взаємовідносин у політичних системах, і саме тому по-різному відображено у розвідках, які присвячених інституційно-процесуальній детермінації, сутності й типам президентських та парламентських демократій, зокрема в країнах Європи. З'ясування окреслених детермінант міжінституційних відносин, а також особливостей кореляції типів демократії, зокрема парламентської, та типів систем державного правління є ключовою метою і завданням нашого дослідження, що має бути вирішене в теоретико-методологічній та емпіричній площині.

Аби наглядно здійснити це, апелюємо до досвіду європейських демократій. Екстраполюючи парламентські й президентські демократії на країни Європи, а також враховуючи окреслені Р. Елгі [8] процесуально-інституційні атрибути форм і систем державного правління у регіоні, розуміємо, що практично всі (за винятком Кіпру і Швейцарії; не аналізуємо окремі мікродержави, Андорру, Ватикан, Ліхтенштейн, Монако, Сан-Марино та Суверенний Мальтійський орден) демократії у Європі є парламентськими (при чому вони можуть становити як парламентські, так і напівпрезидентські системи республіканського чи монархічного правління)¹. Їх об'єднує те, що домінуючий вплив на формування та/чи дострокове припинення повноважень вищих органів виконавчої влади мають парламенти або глави держав та парламенти. З огляду на це, простежується своєрідний «ланцюг делегування» повноважень і відповідальності, який через різних «вето-акторів» спрямовується на підпорядкування органів виконавчої влади/урядів передусім й обов'язково органам законодавчої влади/парламентам (хоча інколи і парламентам, і главам держав). Це загалом дає змогу дійти висновку, що парламентська демократія – в ідеально-типовій формі, «ланцюг» делегування повноважень або обов'язків та відповідальності від виборців до кінцевих політиків та державних службовців, у якому можна виявити принаймні чотири дискретних кроки або частини делегування: 1) від виборців до обраних ними представників (законодавців); 2) від законодавців (парламенту) до ядра виконавчої влади, зокрема до глави уряду (прем'єр-міністра); 3) від прем'єр-міністра до глав різних міністерств та відомств виконавчої влади; 4) від глав різних міністерств і відомств виконавчої влади до їхніх відповідних держслужбовців. І так само у зворотному порядку [32, с. 64].

Оскільки, як уже згадувалось вище, європейські парламентські демократії детерміновані «павутиною» відносин делегування повноважень і відповідальності, ми не можемо лиш однозначно підходити до окреслення феномену парламентської демократії в регіоні. Вчені зазначають, що парламентські демократії не є типовою, уніфікованою та універсальною категорією, а, натомість, розрізняють їх на підставі параметрів й особливостей відповідальності урядів і урядових кабінетів, а також інституційно-процесуальних атрибутів структурування політичних систем. Для прикладу, К. Вівер та Б. Рокман [40] розділяють парламентські демократії на три групи, зважаючи передусім на партійну композицію парламентів, яка значно залежить від відмінностей виборчих систем

¹ Беручи за основу методологію проекту «Свобода у світі» організації «Freedom House», демократіями ми називаємо винятково так звані «вільні країни». Станом на грудень 2015 р. парламентськими демократіями («вільними країнами») були: Австрія, Бельгія, Болгарія, Естонія, Данія, Греція, Ірландія, Ісландія, Іспанія, Італія, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Німеччина, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Сербія, Словаччина, Словенія, Сполучене Королівство, Угорщина, Фінляндія, Франція, Хорватія, Чехія, Чорногорія і Швеція, тобто винятково країни ЄС, а також окремі країни Європи, які асоціюються з ЄС і «зоною вільної торгівлі». Ці країни культурно, цивілізаційно, геополітично і географічно становлять Західну та Центрально-Східну Європу. (Детально див.: [10]).

та реалізації політичного процесу. Це обмежений, кардинальний та вестмінстерський варіанти парламентської демократії. Натомість, Дж. Цебеліс [35–37] дотримується висновку про поділ парламентських демократій на двопартійні і коаліційні. Дж. Негел [22] виокремлює мажоритарні, плюральні і супермажоритарні демократії. А. Лейпхарт, на основі таких індикаторів, як виборча система і кількість партій, вирізняє вестмінстерську та консенсусну парламентські демократії [14; 15]. Схожу дихотомію запропонували й інші вчені, у тому числі Г. Форд, В. Баджхот, Л. Лоуелл та В. Вільсон. Модифіковану класифікацію парламентських демократій реалізував Ф. Хендрікс, який поєднав мажоритарну (чи вестмінстерську) та континентальну (або консенсусну) моделі демократії за А. Лейпхартом і прямою (самоврядну) й непрямою (представницьку) демократію у чотири моделі: 1 "маятникову" ("вестмінстерську"), 2 "консенсусну" ("консоціальну"), 3 "виборчу" (поєднання "прямої" і "мажоритарної" демократії), 4 "учасницьку" (поєднання "прямої" та "консенсусної" демократії). Відомі й інші спроби комбінування і модифікації моделі А. Лейпхарта. Приміром, С. Хаг і Дж. Цебеліс поєднали мажоритарну та консенсусну демократію з прямою демократією, унаслідок чого очевидно, що демократичні інститути прямих виборів регламентують наявність додаткового «вето-актора» у політичній системі, а зокрема середнього виборця.

Однак навіть попри те, коли ми розглядаємо про теоретичні й емпіричні різновиди парламентських демократій, зокрема в Європі, то вже звикло застосовуємо схему А. Лейпхарта, запропоновану і верифіковану в розвідці "Патерни демократії: форми й ефективність державного правління в 36 країнах" [15], за якою всі парламентські демократії, про що вже згадувалось, доречно поділяти на вестмінстерські та консенсусні.

За цією класифікацією, вестмінстерська (мажоритарна) демократія – це модель парламентської демократії, ґрунтована на таких принципах: як наявність суверена чи глави держави, що має лише церемоніальні/номінальні й представницькі функції глави виконавчої влади; наявність глави уряду (глави виконавчої влади) – зазвичай прем'єр-міністра, якого формально (на основі консенсусу в парламенті/провідній палаті парламенту) призначає глава держави, але підтверджує більшість депутатів парламенту/провідної палати парламенту (окрім того, прем'єр-міністр зазвичай є лідером політичної партії, яка має більшість у парламенті); наявність виконавчої влади у формі урядового кабінету, що фактично складається із членів парламенту або його провідної палати, в складі старших членів кабінету на чолі з главою уряду; наявність незалежної громадянської чи державної служби на постійній основі, яка консулює й імплементує рішення міністрів урядового кабінету та уряду в цілому; існування опозиції та багатопартійної системи; наявність переважно двопалатної структури парламенту, за якої нижня палата парламенту обирається всенародно (хоч не усунуто можливості застосування однопалатних парламентів); формування парламентів/провідних палат парламентів зазвичай за результатами використання мажоритарних систем відносної більшості; можливість парламенту висловлювати вотум недовіри і відмовляти у вотумі довіри уряду, а також спричиняти дострокове припинення повноважень уряду через неприйняття бюджету; змога розпуску парламенту/провідної палати парламенту, а також оголошення його/її позачергових виборів урядом (виконавчою владою); присутність парламентських привілеїв, котрі регламентують можливість розгляду в парламенті або його провідній палаті будь-якого питання, незалежно

від того, які наслідки це матиме на політичний процес².

Натомість консенсусна (континентальна чи плюралістична) демократія – це модель парламентської демократії, властива для плюральних суспільств з великою кількістю соціополітичних поділів, що значно обтяжує можливість мажоритарного правління. Плюральні суспільства частіше застосовують консенсус замість опозиції, намагаючись розширити масштаби більшості. Магістральні ознаки консенсусної демократії: внутрішній поділ виконавчої влади та формальний і неформальний поділ влади загалом; однапалатність або збалансована двопалатність та представництво меншості; багатопартійність, багатовимірність і фракціоналізованість (через велику кількість малих партій) партійної системи; пропорційна виборча система; наявність територіального та нетериторіального федералізму і децентралізації; право меншості на вето. Це чітко передбачає, що в консенсусній моделі демократії (на відміну від вестмінстерської) передбачено множинність «вето-акторів» і максимальну кількість політичних перспектив на протидію прийняттю рішень вузькою більшістю. Тому консенсусність парламентських демократій окреслено керованим політичними елітами «багаторівневим урядуванням» у системі вертикальної підзвітності та «інтерактивним урядуванням» у системі горизонтальної підзвітності.

Очевидно, що більшість європейських парламентських демократій становлять не їхні вестмінстерські, а консенсусні моделі. Перші, приміром, властиві для таких країн, як Сполучене Королівство, Ірландія і Мальта, а другі – для решти європейських парламентських демократій. Отже, беззаперечно, що в зрізі країн Європи апробація моделі А. Лейпхарта сьогодні є не доволі ефективною, оскільки не дає змоги більш детально і всеосяжно вирізнити й диверсифікувати парламентські демократії. З метою вирішення проблеми та більш далекоглядної інституційно-процесуальної детермінації парламентських демократій апелюємо до окресленого вище феномену форми та системи державного правління, які, як очевидно із низки досліджень, не є категоріями одного порядку, а лише доповнюють одна одну.

Це можна зрозуміти на підставі дистинкції таких категорій, як «парламентська демократія» (з англ. *parliamentary democracy*) і «парламентська система правління» чи «парламентське правління/парламентаризм» (з англ. *parliamentary government* та *parliamentarism*). Вони етимологічно є подібні, але семантично відмінними, бо термін «парламентська система правління» зазвичай фокусується на інституційно-процесуальних взаємовідносинах між парламентом та вищим органом виконавчої влади (урядовим кабінетом), а термін «парламентська демократія» окреслений як соціологічно, так й інституційно-процесуально, адже передбачає парламентський спосіб формування та відповідальності виконавчої влади як соціально-легітимний інструмент і механізм народного представництва. Головною ознакою парламентської системи правління зазвичай вважають те, що урядовий кабінет обов'язково толерується парламентською більшістю [29; 32, с. 59–61; 34]. Адже це не обов'язково означає, що всі парламентські системи правління є демократіями, а тому й те, що парламентська система правління рівноцінна парламентській демократії.

² Часто синонімом вестмінстерської (мажоритарної) моделі демократії називають «маятникову демократію». Принцип «маятника» у тому, що в таких демократіях відчувається вплив змагальної двопартійної чи дві-з-половиною-партійної системи, а також спостерігаються тенденції до політичної поляризації та концентрації влади. (Детально див.: [3]).

Науково-візуально демонструємо це на прикладі трактування парламентської системи правління/парламентаризму в максималістській та мінімалістській формі. Так, у максималістській традиції [16; 38; 39], парламентська система детермінована такими ознаками, як: розподіл повноважень між главою уряду і главою держави; наявність у парламенту формальних та неформальних повноважень інвеститури, тобто забезпечення вотуму довіри кожному новому уряду; існування інституту урядового кабінету як «колегіального» органу прийняття рішень; спорідненість посад членів урядових кабінетів і членів парламенту; політична підзвітність та відповідальність урядового кабінету перед парламентською більшістю; наділення парламенту можливостями контролю уряду; можливість парламентської більшості достроково відправити уряд у відставку; балансування повноважень парламенту резервами глави уряду розпустити парламент [32, с. 10]. Але не всі парламентські монархії та парламентські республіки обов'язково наділені всіма переліченими атрибутами. Трапляється, що названі ознаки парламентської системи правління характерні й для інших систем правління, зокрема напівпрезидентської. І нарешті, все частіше піддають сумніву (як не обов'язково емпірично-релевантні) інші умови парламентської системи правління в її максималістському трактуванні, утому числі вимогу призначення урядового кабінету парламентом та можливість урядовим кабінетом розпустити парламент [15, с. 117–118; 17, с. 14–15; 27, с. 101; 30, с. 3; 33, с. 30].

Це безпосередньо призвело до кристалізації та конституціоналізації наукової позиції про те, що розмежовувати парламентські та президентські демократії, із однієї сторони, та системи державного правління, із іншої сторони, потрібно на підставі мінімальних визначень як різновидів демократії, так і різновидів форм і систем державного правління. Відповідно, в мінімалістській традиції, парламентська система правління детермінована як: а) форма конституційної демократії, в якій виконавча влада походить від законодавчої і відповідальна перед нею [14, с. 68–69; 27, с. 101]; б) як система залежності, в якій глава виконавчої влади (глава уряду) має бути підтриманий більшістю в органі законодавчої влади (парламенті) і припиняє свої повноваження, якщо отримує від нього вотум недовіри, а теж в якій виконавча влада (як правило, у поєднанні з інститутом глави держави, якщо він не є главою виконавчої влади) має можливість розпустити орган законодавчої влади (парламент) та призначити його дострокові вибори [30, с. 3]; в) як система залежності, в якій глава уряду не є всенародно виборним, а терміни, на які обирають парламент та уряд, не фіксовані [17, с. 14–15]. З огляду на це, зрозуміло, що виділені мінімальні визначення парламентської системи правління не є функціонально однозначними, бо вчені, які використовують одні і ті ж критерії, можуть класифікувати одні і ті ж політичні системи по-різному, при чому деякі емпіричні кейси парламентаризму й досі можуть не відповідати запропонованим визначенням [6; 8; 32, с. 10].

Відповідно, вченими вирішено, що ключовими інституційними маркерами систем державного правління, які деталізують президентські та парламентські типи демократій, є особливості формування та відповідальності урядових кабінетів перед різними політичними інститутами, а також усталені особливості заміщення посад глав держав. Приміром, С. Стронг [34, с. 73–75], В. Стеффані [29, с. 39] і Ф. Рігс [26, с. 252] вказують, що якщо лиш парламент може усувати від повноважень виконавчу владу, політична система чи система правління є парламентською. Що у такому разі характеризує систему парламентаризму, так це те, що урядовий кабінет, незалежно від його типу, має бути толерований з боку парламентської/законодавчої більшості, а не те, що парламентська більшість і загалом парламент відіграють безпосередню роль у виборі урядового кабінету. Це зберігає базову компоненту запропонованих раніше визначень, а саме ідею підзвітності/відповідальності

виконавчої влади перед законодавчою, тобто уряду перед парламентом. Саме на цій підставі К. Стром, В. Мюллер і Т. Бергман парламентаризмом називають таку систему правління, в якій прем'єр-міністр і його урядовий кабінет підзвітні та відповідальні перед будь-якою більшістю депутатів парламенту й можуть бути відсторонені від обов'язків парламентом на підставі процедур вотуму недовіри.

Схожу, однак модифіковану позицію наприкінці 90-х років ХХ ст. апробував Р. Елгі [8], що виділив три типи систем правління – президенталізм, парламентаризм та напівпрезиденталізм. Вони значною мірою похідні від критерію того, перед ким все ж таки відповідальний урядовий кабінет/виконавча влада. Але у підході Р. Елгі додано ще один критерій – усталені особливості заміщення посад глави держави чи спосіб набуття ним своїх повноважень [7–9]. Це зроблено для того, щоби виправити попередні підходи до розмежування систем державного правління і типів демократії чи дистинктивно подати індикатори типів демократії і типів систем правління, чого не зроблено іншими науковцями. Відповідно, вчений визначив (згідно зауваження В. Литвина [1–2]) парламентську систему правління як конституційну модель, де глава держави не є всенародно виборним на фіксований термін, а прем'єр-міністр та урядовий кабінет колективно відповідальні перед парламентом; президентську систему правління як конституційну модель, в якій глава держави (як президент) всенародно (чи безпосередньо) обраний на фіксований термін, а урядовий кабінет (адміністрація президента) не є колективно відповідальним перед парламентом; а також напівпрезидентську систему правління як конституційну модель, в якій глава держави (як президент) всенародно (або безпосередньо) обраний на фіксований термін, а прем'єр-міністр і урядовий кабінет колективно відповідальні хоча б перед парламентом (але можливо і перед парламентом, і перед главою держави).

Подана класифікація систем державного правління значною мірою повторює класифікацію типів демократії на президентську та парламентську. Але між ними є суттєва різниця у форматі чіткого окреслення індикаторів кожної з класифікацій, яка полягає у тому, що: у випадку президентської і парламентської демократії йдеться винятково про критерій делегування повноважень та відповідальності у тих політичних системах, політичні режими котрих демократичні; у випадку типів систем державного правління (президентської, напівпрезидентської і парламентської) мова йде про суму або сумування як критеріїв відповідальності урядів, так і варіантів чи способів набуття главою держави своїх повноважень. А це означає, що концепти парламентської та президентської демократії більш конфігуративні, аніж концепти конституційних систем державного правління, адже останні не завжди апробуються як демократичні політичні режими. Наприклад, парламентські системи правління можуть бути або не бути парламентськими демократіями, президентські системи правління можуть бути/не бути президентськими демократіями. Напівпрезидентські системи правління, якщо вони є демократичними політичними режимами, майже завжди є парламентськими демократіями, хоча інколи (вкрай зрідка) вони поведінково та механічно можуть нагадувати президентські демократії. Це означає, що в ідеальному зрізі парламентські й напівпрезидентські системи демократичного правління є парламентськими демократіями, президентські системи демократичного правління – президентськими демократіями.

Таблиця 1

Кореляція інституційно-процесуальних типів парламентських демократій і апробованих у них систем державного правління в країнах Європи (станом на грудень 2015 р.)

Інституційно-процесуальні атрибути парламентської демократії та систем державного правління	Вестмінстерська модель парламентської демократії	Консенсусна модель парламентської демократії
Президентська система правління (республіки)	–	–
Напівпрезидентська система правління (республіки)	–	Австрія, Болгарія, Ісландія, Литва, Польща, Португалія, Румунія, Сербія, Словаччина, Словенія, Фінляндія, Франція, Хорватія, Чехія, Чорногорія
Парламентська система правління (республіки)	Ірландія, Мальта	Естонія, Греція, Італія, Латвія, Німеччина, Угорщина,
Парламентська система правління (монархії)	Сполучене Королівство	Бельгія, Данія, Іспанія, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Швеція

Емпірично, зокрема на прикладі країн Європи, це виглядає так, що у майже всіх «вільних країнах» Європи апробовано різні варіанти парламентської демократії (зокрема, вестмінстерської та консенсусної її моделей), які по-різному реалізовано в системах парламентаризму (монархії та республіки) й у системах напівпрезиденталізму (республіки). Наприклад, парламентськими монархіями, які є прикладами парламентської демократії, є такі держави, як Бельгія, Данія, Іспанія, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Сполучене Королівство та Швеція. Натомість, прикладами парламентських республік, які стали парламентськими демократіями, станом на 2015 р. були Греція, Німеччина, Естонія, Латвія, Угорщина, Мальта та Італія. Найцікавіше, що з-поміж прикладів «вільних країн» за типом парламентської демократії у Європі найбільше представлено напівпрезидентських республік, з яких станом на 2015 р. були Австрія, Ірландія, Ісландія, Португалія, Фінляндія, Франція, Болгарія, Польща, Румунія, Словаччина, Словенія, Сербія, Литва, Чехія, Чорногорія та Хорватія (див. табл. 1).

Європейські парламентські демократії поєднують те, що у них домінуючий вплив на формування та дострокове припинення повноважень вищих органів виконавчої влади/урядів мають парламенти (у системах парламентаризму і більшості систем напівпрезиденталізму) або глави держав та парламенти (тільки у деяких системах напівпрезиденталізму). Примітно, що вестмінстерські парламентські демократії властиві винятково для парламентських систем правління (і монархічних, і республіканських), а консенсусні парламентські демократії – для парламентських (монархічних і республіканських) і напівпрезидентських (республіканських) систем правління. Загалом, як показано, феномен парламентської демократії, зокрема в її європейській емпіричній інтерпретації, не є «порожнім» концептом, оскільки він підтверджений теоретично й орієнтується на значну практично

базу. Це зрозуміло з огляду на те, що майже всі європейські демократії є парламентськими. Окрім того, у них ключовими політичними інститутами є партії, партійні парламенти та, відповідно, партійні уряди, котрі перебувають між собою у безпосередніх відносинах делегування повноважень та відповідальності. Проте самі процеси делегування влади (повноважень) і відповідальності між парламентами (органами законодавчої влади) та урядами (органами виконавчої влади), а також їхні параметри та особливості, потребують детальнішого (в інших дослідженнях) розгляду, бо вони суплементарно свідчать про різні інституційно-процесуальні атрибути модифікацій парламентських демократій, апробованих у різних системах державного правління.

Список використаної літератури

1. Литвин В. До проблеми розрізнення напівпрезиденталізму та парламентаризму : напівпрезидентські системи з номінальними президентами у Центральній Європі (на прикладі Болгарії, Словаччини, Словенії та Чехії) / Віталій Литвин // *Rozwój polityczny i społeczny państw Europy Środkowej i Wschodniej / Praca zbiorowa pod red. Zbigniewa Białoblockiego i Anatoliya Romanyuka.* – Kutno, 2013. – С. 149–171.
2. Литвин В. Напівпрезидентські системи в країнах Центральної Європи : детермінанти дефініювання / Віталій Литвин // *Transformacje ustrojowe w Europie Środkowej i Wschodniej / Praca zbiorowa pod red. Zbigniewa Białoblockiego i Anatoliya Romanyuka.* – Kutno, 2012. – С. 207–225.
3. Литвин В. Політичні режими сучасності : інституційні та процесуальні виміри аналізу : навч. посібник / Віталій Литвин. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2014. – 632 с.
4. Baron D. Comparative Dynamics of Parliamentary Governments / David P. Baron // *American Political Science Review.* – 1998. – Vol. 92. – No. 3. – P. 593–609.
5. Colomer J. Political Institutions : Democracy and Social Choice / Josep M. Colomer. – Oxford : Oxford University Press, 2001. – 256 p.
6. Elgie R. From Linz to Tsebelis : three waves of presidential/parliamentary studies? / Robert Elgie // *Democratization.* – 2005. – Vol. 12. – No. 1. – P. 106–122.
7. Elgie R. Semi-Presidentialism in Europe / Robert Elgie. – Oxford : Oxford University Press, 1999. – 320 p.
8. Elgie R. The Classification of Democratic Regime Types : Conceptual Ambiguity and Contestable Assumptions / Robert Elgie // *European Journal of Political Research.* – 1998. – Vol. 33. – No. 2. – P. 219–238.
9. Elgie R. Variations on a theme : a fresh look at semi-presidentialism / Robert Elgie // *Journal of Democracy.* – 2005. – Vol. 16. – No. 3. – P. 1–21.
10. Freedom in The World 2015 [Електронний ресурс]. – Washington & New York : Freedom House, 2015. – 30 p. – Доступ : https://freedomhouse.org/sites/default/files/01152015_FIW_2015_final.pdf
11. Kaiser A. Types of Democracy? / André Kaiser // *Journal of Theoretical Politics.* – 1997. – Vol. 9. – No. 4. – P. 419–444.
12. Kiewiet D. The Logic of Delegation / Roderick Kiewiet, Mathew McCubbins. – Chicago : University of Chicago Press, 1991. – 286 p.
13. Kluxen K. Geschichte und Problematik des Parlamentarismus / Kurt Kluxen. – Frankfurt am Main, 1983. – 301 p.

14. Lijphart A. Democracies : Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries / Arend Lijphart. – New Haven : Yale University Press, 1984. – 229 p.
15. Lijphart A. Patterns of Democracy : Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries / Arend Lijphart. – Yale University Press, 1999. – 368 p.
16. Loewenstein K. Verfassungslehre : 3rd edn. / Karl Loewenstein. – Tübingen : Mohr, 1975. – 498 p.
17. Mainwaring S. Presidentialism and Democracy in Latin America / Scott Mainwaring, Matthew S. Shugart. – Cambridge : Cambridge University Press, 1997. – 493 p.
18. Manin B. The Principles of Representative Government / Bernard Manin. – Cambridge University Press, 1997. – 243 p.
19. Moe T. The Institutional Foundations of Democratic Government : A Comparison of Presidential and Parliamentary Systems / Terry M. Moe, Michael Caldwell // Journal of Institutional and Theoretical Economics. – 1994. – Vol. 150. – No. 1. – P. 171–195.
20. Mueller D. Constitutional Democracy / Dennis C. Mueller. – Oxford : Oxford University Press, 1996. – 400 p.
21. Müller W. Political Parties in Parliamentary Democracies : Making Delegation and Accountability Work / Wolfgang C. Müller // European Journal of Political Research. – 2000. – Vol. 37. – No. 3. – P. 309–333.
22. Nagel J. Expanding the Spectrum of Democracies : Reflections on Proportional Representation in New Zealand / Jack H. Nagel // Crepaz M. Democracy and Institutions : The Life Work of Arend Lijphart / Markus M. L. Crepaz, Thomas A. Koelble, David Wilsford. – University of Michigan Press, 2000. – P. 113–128.
23. Powell B. Contemporary Democracies : Participation, Stability, and Violence / Bingham G. Powell. – Cambridge, MA : Harvard University Press, 1982. – 279 p.
24. Przeworski A. Democracy and Development / Adam Przeworski, Michael E. Alvarez, José Antonio Cheibub, Fernando Limongi. – Cambridge : Cambridge University Press, 2000. – 321 p.
25. Rasch B. Demokrati : Ideer og Organisering / Bjørn Erik Rasch. – Bergen : Fagbokforlaget, 2000. – 173 p.
26. Riggs F. The Survival of Presidentialism in America : Para-constitutional Practices / Fred W. Riggs // International Political Science Review. – 1988. – Vol. 9. – No. 4. – P. 247–278.
27. Sartori G. Comparative Constitutional Engineering : An Inquiry Into Structures, Incentives, and Outcomes / Giovanni Sartori. – Houndmills : Macmillan, 1997. – 217 p.
28. Sartori G. The Theory of Democracy Revisited : The Contemporary Debate / Giovanni Sartori. – Chatham : Chatham House, 1987. – 253 p.
29. Steffani W. Parlamentarische und präsidiale Demokratie / Winfried Steffani. – Westdeutscher Verlag, 1979. – 358 p.
30. Stepan A. Constitutional Frameworks and Democratic Consolidation : Parliamentarism versus Presidentialism / Alfred Stepan, Skach, Cindy // World Politics. – 1993. – Vol. 46. – No. 1. – P. 1–22.
31. Strøm K. Delegation and Accountability in Parliamentary Democracies / Kaare Strøm // European Journal of Political Research. – 2000. – Vol. 37. – No. 3. – P. 261–289.

32. Strøm K. Delegation and Accountability in Parliamentary Democracies / Kaare Strøm, Wolfgang Müller, Torbjörn Bergman. – Oxford : Oxford University Press, 2003. – 764 p.
33. Strøm K. The (moral) hazards of parliamentary democracy / Kaare Strøm, Wolfgang C. Müller, Torbjörn Bergman // Gilardi F. Delegation in Contemporary Democracies / Fabrizio Gilardi, Dietmar Braun. – Routledge, 2006. – P. 27–51.
34. Strong C. A History of Modern Political Constitutions : an Introduction to the Comparative Study of Their History and Existing Form / Charles F. Strong. – New York : Capricorn Books, 1963. – 389 p.
35. Tsebelis G. Decision Making in Political Systems : Veto Players in Presidential, Parliamentarism, Multicameralism and Multipartisan / George Tsebelis // British Journal of Political Science. – 1995. – Vol. 25. – No. 3. – P. 289–325.
36. Tsebelis G. Veto Players and Institutional Analysis / George Tsebelis // Governance. – 2000. – Vol. 13. – No. 4. – P. 441–474.
37. Tsebelis G. Veto Players : How Political Institutions Work / George Tsebelis. – New York : Princeton University Press, 2002. – 317 p.
38. Verney D. The Analysis of Political Systems / Douglas Verney. – Routledge, 2013. – 248 p.
39. von Beyme K. Die parlamentarischen Regierungssysteme in Europa / Klaus von Beyme. – Munich : Piper, 1970. – 1024 p.
40. Weaver K. Do Institutions Matter? Government Capabilities in the United States and Abroad / Kent Weaver, Bert A. Rockman. – Washington, D.C. : Brookings Institution, 1993. – 498 p.

Стаття надійшла до редколегії 18.01.2017

Прийнята до друку 19.02.2017

INSTITUTIONAL AND PROCEDURAL DETERMINATION OF VARIOUS TYPES OF PARLIAMENTARY DEMOCRACIES AND THEIR TESTED SYSTEMS OF GOVERNMENT: THE EUROPEAN EXPERIENCE

Nadia Panchak-Bialoblotska

The author considers the phenomenon of presidential and parliamentary democracies as well as theoretical, methodological and empirical determinants of their differentiation on the example of European countries. The key attention is paid to the comparison and distinction of the concepts and types of democratic political regimes and the concepts and types of system of government, including the phenomena of parliamentary democracy and parliamentary system of government. For this reason, the scientific analysis was carried out on the example of European countries. Constitutional systems of government and their implementation in different types of European parliamentary democracies are the subject of the present scientific research.

The purpose and objectives of the article are to prove the fact that the parliamentary system of government and parliamentary democracy are not identical concepts, because they are incorporated in divergent systems of relationships: the parliamentary system of government is an institutional and procedural category and parliamentary democracy is a constitutional, procedural and sociological one. The research methodology is based on the approach of the classification of all democracies into presidential and parliamentary ones and of all systems of government into the presidential, semi-presidential and parliamentary ones. The author emphasized that parliamentary democracy, in particular in its institutional and procedural parameters, is being

implemented in different types, mainly in Westminster and Consensus ones, as well as in different systems of government, mainly in parliamentary and semi-presidential ones. On the example of European countries, the research reasons that parliamentary democracy, primarily in its minimal and institutional treatment, is not identical to the parliamentary system of government, because the latter one, in particular in Europe, is able to manifest itself in parliamentary and semi-presidential systems of government.

The author made it clear that the Westminster parliamentary democracies in Europe are peculiar exclusively for the parliamentary system of government and consensus ones for parliamentary and semi-presidential systems of government.

Key words: European countries, democracy, parliamentary democracy, system of government, parliamentarism, presidentialism, semi-presidentialism.

УДК 32.01:165.212

ДО МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ СИМВОЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ ДІЙСНОСТІ

Сергій Орлов

*Львівський державний університет внутрішніх справ,
кафедра філософії, політології та юридичної логіки
вул. Городоцька, 26, 79007, Львів, Україна,
e-mail: filosof@lvduvs.edu.ua*

Розглянуто політичні форми буття, що потребують змістовного аналізу трьох складових: субстанціональної основи – об'єкта, політичної діяльності й найскладнішої для пояснення та розуміння підстави – символічної складової. Опрацьовано основні методологічні напрями визначення функцій, норм і змісту символізації політики через сучасні методологічні концепти.

Ключові слова: політика, політична діяльність, символ, політичний символ, символізація політичної дійсності.

У конструюванні групової та міжгрупової взаємодії, створенні політичного іміджу лідера та групи вирішальну роль відіграють символи. Це чітко простежуємо на формуванні групи як політичної одиниці, що постає суб'єктом зокрема через символічні акції, які визначають певний розвиток подій і спрямовують широкий загал на підтримку політичного курсу. З-поміж наймасовіших символічних акцій в новітній історії України найбільш примітна – «живий ланцюг», який у січні 1990 року з'єднав Київ і Львів, засвідчуючи єдність українських земель і демократичних суспільних сил по обидві сторони Дніпра. Згадаймо також студентське голодування, акції «Це ще не свобода», «Хочемо правди», «Пора» увійшли в історію суспільних рухів України – виразні форми активного протестного реагування на складні проблеми взаємодії громадянського суспільства і владних інституцій.

Відомі стратегії символічного асоціювання та дисоціювання допомагають у створенні необхідного образу іншого політичного лідера. Політичний проект може бути орієнтований на досягнення позитивного результату через символічне відмежування від негативних практик. Важливі проекти програмують свій результат за допомогою символічних номінацій («Чисті руки», «Дороговказ»). До речі, в процесі вибору назви, яка має на меті спричинити універсально позитивні асоціації, іноді залучають додатковий ресурс етимологічного кодування та декодування. «Автори текстів, – зазначає А. Павлюк, – часто вдаються до своєрідного квазіетимологічного дешифрування власних назв, виявлення внутрішньої символіки ситуацій. Не дивно, що назви засобів масової інформації створюються за принципом закодування в імені принципів, механізмів і завдань їх діяльності. Названі «експресами», «дзеркалами», «екранами», «кур'єрами», «панорамами», мас-медіа і їх окремі рубрики та програми зобов'язують себе до наповнення цих символів відповідним змістом» [5, с. 53].

Зауважимо, що використання різноманітних символічних форм дозволяє партії, руху чи іншому політичному актору досягти певної мети: розшифрувати значення своєї назви, ідеологічно ідентифікувати себе, нагадати про суть своїх програмних завдань,

заявити про фінальну ціль поточної кампанії. При цьому відтворення колективних уявлень відбувається одночасно з усвідомленням самоідентичності, порівняння себе з іншими.

З цього погляду, одночасність соціального існування завжди символічна, конструюється культурою, щоб надати процесу тривалості інтерпретації історичного змісту. Так, засновник феноменологічної соціології А. Шюц інтерпретував проблему людського взаєморозуміння як проблему сучасності людей: зрозуміти один одного – означає установити між потоками свідомостей відношення одночасності [6]. На думку П. Бергера, «Усі суспільства – фабрики змістів» [1]. У цьому сенсі артикулювання – це конструювання одних відносин з іншими; найчастіше призводить до розриву або нечіткості певних зв'язків з метою з'ясування чи виокремлення інших. Артикуляція – це безупинна боротьба, спрямована на зміну композиції дій у межах мінливого балансу сил заради переосмислення можливостей за допомогою зміни контексту, тобто самого визначення сфери відносин, в основу якої покладена практика» [1].

Феноменологічний підхід розуміє соціальний світ у вигляді значеннєвого світу, де люди діють, виходячи із соціально-суб'єктивної значущості, специфіки «визначеного світу значень». Феноменологічний підхід дотримується того, що соціальна реальність конструюється суб'єктом на основі змісту і значень, заданих суспільством чи середовищем, у якому формувалася свідомість суб'єкта. А. Шюц пропонує «переборювати» розбіжності індивідуальних перспектив двома способами: по-перше, внаслідок взаємообміну поглядами, коли я вважаю, що моя думка така ж, як і в іншого; по-друге через збіг системи релевантностей. Так виникає об'єктивований конструктор інтерсуб'єктивної соціальної реальності.

З позиції «теорії обміну» Дж. Хоманса, взаємодія між людьми – це обмін цінностями – і матеріальними, і нематеріальними. Кожна людина, демонструючи ту чи іншу поведінку, може понести витрати, і в кожній людині є більш, ніж один доступний йому спосіб поведінки. Соціальна поведінка становить обмін цінностями – матеріальними і нематеріальними, наприклад, знаками схвалення або престижу. Такий процес впливу має тенденцію до забезпечення рівноваги чи балансу між обмінами. Те, що віддає людина, учасник обміну, може бути для неї вартістю, як і те, що вона отримує, може бути для неї винагородою, і її поведінка змінюється менше, коли вигода, тобто винагорода за відрахуванням вартості, зберігає максимальне значення. Особа не лише прагне досягнути це максимальне значення, але й намагається стежити, аби ніхто з її групи не отримував більшої вигоди. Вартість і цінність того, що людина віддає й одержує, змінюються залежно від кількості того, що вона віддає і що приймає [3].

Теорія обміну Дж. Хоманса пояснює соціальну взаємодію на засадах вільного вибору, під час якого обмін постає універсальною основою інтеракції. Він має свою структуру і принципи, і теоретично відбувається на еквівалентній основі. Однак на практиці спостерігаємо постійні відхилення, що і створюють найскладніший візерунок людської взаємодії.

На думку багатьох дослідників (і ми підтримуємо її), поведінка людей складніше, ніж допускає теорія обміну, і, очевидно, вони реагують не тільки на вчинки інших людей, але й на їхні наміри. Сутність символічного інтеракціонізму полягає в тому, що взаємодія між людьми трактується як безупинний діалог, в процесі якого вони спостерігають, осмислюють наміри один одного і реагують на них.

Отже, символічний інтеракціонізм дає реалістичніше уявлення про взаємодію між людьми, ніж теорія обміну. Проте зауважимо: він зосереджений лише на суб'єктивних аспектах взаємодії, унікальних для індивідів, котрі вступають у комунікацію.

Досить часто відбувається просте отождивлення спілкування і взаємодії з інтерпретуванням й того, й іншого як комунікації у вузькому розумінні слова (тобто як обміну інформацією); інші розглядають відносини між взаємодією і спілкуванням як відношення форми певного процесу та його змісту. Скажімо, комунікативний процес ґрунтується на основі певної спільної діяльності. Натомість обмін знаннями й ідеями з приводу цієї діяльності неминуче припускає, що досягнуте взаєморозуміння реалізується у нових спільних спробах розвивати подальшу діяльність, організувати її. Це дає змогу звернутися до конструктивістських парадигм у сучасному соціальному й політичному пізнанні з метою визначення інтеракції як процесу не лише спілкування, а й взаємодії. Насправді під час взаємодії для учасників надзвичайно важливо і обмінятися інформацією, і організувати «обмін діями», спланувати загальну діяльність. Отже, на питання про те, який аспект спілкування розкривається поняттям «взаємодія», можна відповісти: це – та сторона, що фіксує не лише обмін інформацією, а й організацію спільних дій, що дають змогу партнерам реалізувати певну спільну для них діяльність. Такий підхід, заперечуючи розуміння соціальних проблем як статичних обставин, пропонує розглядати їх як послідовність певних подій, котрі становлять діяльність щодо подання вимог змінити сформовану ситуацію. Унаслідок цього конструкціоністський підхід допомагає вписати соціальні проблеми у контекст суспільства, що трансформується. З цього погляду, соціальні й політичні проблеми українського суспільства останніх двох десятиліть виникли унаслідок таких трансформаційних зрушень, як відкриття каналів взаємодії, за допомогою чого можливе висунування вимог різних акторів із приводу тих чи інших обставин.

Інтеракціоністи, на відміну від прихильників класичних підходів до вивчення особистості, виводять характеристики особистості з її стійких і повторюваних зв'язків з оточенням і типологізують паттерни таких зв'язків.

У контексті взаємодії особистості й ситуації пропонують розрізняти два типи: «реактивний», який передбачає, що особистість автоматично відповідає на вплив середовища; «діалогічний», за якого сторони обмінюються взаємними діями. Перший вид окремі дослідники називають інтеракцією, а другий – трансакцією.

Однак загалом здатність брати участь у процесі міжособистісного спілкування і розуміти один одного становить частину нашої комунікативної компетенції.

Відомий учений І. Гофман запропонував своєрідний синтез концепцій символічного інтеракціонізму й теорії ролей, тобто «драматургічну модель» соціальної взаємодії. Завдяки його розвідкам у науковий обіг запроваджено метафору «сцени» (і розуміння громадського життя як «інсценування») і такі поняття, як «презентація» і «рольова дистанція». Під останньою дослідник розуміє здатність індивіда до рефлексії на власні соціальні ролі, до самоспостереження, отже, до дистанціювання від тих ролей, які він виконує [4]. У цій концепції, названій драматургічним підходом, І. Гофман характеризує соціальні ситуації як драматичні спектаклі в мініатюрі: люди діють подібно до акторів на сцені, застосовуючи «декорації» і «навколишнє оточення» для створення визначених вражень. За І. Гофманом, «порядки інтеракції», вибудовані у певний континуум, з'єднують індивідуальну дію зі соціальною структурою й інститутами суспільства. Дослідник акцентує на важливій ролі керування враженнями (і власними, і інших акторів) у соціальній взаємодії. Згідно з його твердженням, люди самі створюють ситуації, щоб передати символічні значення, за допомогою яких вони створюють позитивну думку про себе.

У своїй теорії І. Гофман розвиває аналіз безпосередньої соціальної інтеракції. Він вважає, що особистість – соціальне (точніше – інтерактивне) явище. Один зі способів такого трактування особистості полягає у використанні поняття «особа». Учений її визначає як щось, що дифузно присутнє у потоці мовної взаємодії та виявляється лише тоді, коли фрагменти мовної взаємодії прочитуються й інтерпретуються для встановлення цінностей, що містяться у них. Збереження й особистості, й особи ґрунтується на засадах соціальної взаємодії (причому збереження особи є не метою, а умовою взаємодії) та на комплементарних потребах особистостей. До способів збереження особи (презентації особистості) належить матеріальний зміст тих соціальних установ та інститутів, де відбуваються взаємодія і розподіл ролей між учасниками спілкування [4].

Окремо зупинимося на поглядах засновника «теорії структуризації» Е. Гіденса стосовно співвідношення структури і дії, індивіда та соціальної тотальності. Вони різняться і від уявлень про індивіда як «вільного діяча», що володіє всіма ресурсами та можливостями для конституювання соціальних відносин, і від концепцій, які приписують домінуючу роль у визначенні взаємодії індивідів надіндивідуальним властивостям соціального цілого [2, 98].

Вводячи термін «структурація», Е. Гіденс наголошував: структурні властивості соціальних систем існують лише у процесуальному вимірі, вони постійно відтворюваною модальністю очевидного інституційного порядку в суспільстві; соціальні взаємини людей характерні низкою властивостей, які не можна вивести безпосередньо ані з інтенційності акторів, ані з інституційного профілю конкретного суспільства. Тобто суспільство сформоване за допомогою активної діяльності суб'єктів, рефлексивної за своєю природою: «Виробництво суспільства – це уміле конструювання, забезпечуване і реалізоване людськими істотами, – стверджує учений. – Воно можливо лише тому, що кожен член суспільства є практикуючим соціальним теоретиком: здійснюючи будь-які взаємодії, він переважно звертається до своїх знань і теорій; і саме використання цих практичних ресурсів становить умову здійснення взаємодії взагалі» [2, с. 112].

За теорією структурації, предметом соціальних наук є не досвід індивідуального актора і не існування тієї чи іншої форми соціальної тотальності, а соціальні практики, упорядковані в просторі й часі. Уміння індивіда виявляти та пояснювати самому собі причини і цілі дій Е. Гіденс називає раціоналізацією. Раціоналізація дії – це здатність індивіда рутинно підтримувати постійне «теоретичне розуміння» основ власних учинків. Така здатність не тотожна дискурсивному осмисленню й оформленню своєї поведінки. Це – уміння осмислити наміри і причини дії. Раціоналізація дії, за Е. Гіденсом, – стійка характеристика повсякденної практики, оскільки становить невід'ємну рису поведінки компетентних соціальних суб'єктів і головну підставу, за якою люди, котрі оточують індивіда, створюють думку про нього [2, 113].

Структуру Е. Гіденс визначає як генеративні (породжувальні) правила та засоби (ресурси), організовані у вигляді іманентних властивостей соціальних систем. Вони допомагають забезпечувати зв'язаність часу і простору. Відповідно до такого підходу соціальні структури існують винятково як «структуруючі властивості», котрими визначаються головні особливості соціальних систем або колективних утворень; вони становлять собою віртуальний порядок елементів і характеризуються відсутністю суб'єкта. Структуруючий вплив цих властивостей має два аспекти: 1) оформлення зразків, правил взаємодії агентів («патерни інтеракцій»); 2) конституювання тяглості взаємодії. Отже, структуруючі властивості обумовлюють існування дещо однакових соціальних практик у часі й просторі та додають їм «систематичної» форми. Дуальність структури

виникає з особливостей соціального життя, яке принципово самовідтворюється та виражається у взаємній залежності структури і суб'єкта дії.

Правила і ресурси, якими індивіди керуються під час взаємодії, відповідно до концепції дуальності, водночас є не лише засобами відтворення соціальної дії та соціальної системи, а й самі реконститууються за допомогою цієї взаємодії. Відтак, структура – це спосіб дії, за допомогою якого через установлення відносин, зв'язків між конкретним контекстом і певною тоталітарністю соціальне відтворюється у всій цілісності. Е. Гіденс визначає поняття «структурації» у вигляді процесу організації та відтворення системи суспільних відносин, що супроводжує соціальну взаємодію і відбувається унаслідок застосування агентами правил, що породжують систему, та ресурсів. Структура і обмежує дію, і створює можливості для її здійснення.

Отже, питання символізації політичної дійсності особливо актуальні на сучасному етапі розвитку суспільства і, безперечно, потребують подальших досліджень.

Список використаної літератури

1. Бергер П. Религия и проблема убедительности [Электронный ресурс] / П. Бергер // Журнальный зал. Неприкосновенный запас. — 2003. — № 6 (32). — Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nz/2003/6/berger.html>
2. Гидденс Э. Последствия модернити / Э. Гидденс // Новая постиндустриальная волна на Западе: антология / под ред. В. Л. Иноземцева. — Academia, 1999. — С. 101–122.
3. Гіденс Е. Соціологія / Е. Гіденс. — К.: Основи, 1999. — 726 с.
4. Гофман И. Представление себя другим в повседневной жизни / И. Гофман; пер. С. англ. А. Д. Ковалева. — М.: Канон-Пресс-Ц-Кучково Поле, 2000.
5. Павлюк Л. Символ та ідентифікація в політичному дискурсі мас-медіа / Л. Павлюк // Журналістика. — К., 2006. — Вип. 5(30). — С. 48–57.
6. Шюц, А. Формирование понятия и теории в общественных науках [Электронный ресурс] / А. Шюц // Американская социологическая мысль: тексты / под. ред. В. И. Добренькова. — М.: Изд-во Моск. университета, 1994. — С. 481–496. — Режим доступа: <http://www.nsu.ru/psych/internet>

Стаття надійшла до редколегії 18.01.2017

Прийнята до друку 19.02.2017

THE RESEARCH METHODOLOGY PROBLEMS OF SYMBOLIZATION OF POLITICAL REALITY

Sergey Orlov

*Lviv State University of Internal Affairs
Department of philosophy, politology and juridical logic,
Gorodotska str. 26, 79007, Lviv, Ukraine
e-mail filosof@lvduvs.edu.ua*

The problem of investigation the political forms of life requires the meaningful analysis of the three components: the substantial foundations – an object, political activity, and the most

difficult to be explained and understood – a symbolic component. The basic methodological directions of the definitions of functions, standards, and the content policies belt symbolizing modern methodological concepts are examined.

Keywords: politics, political activity, symbol, political symbol, symbols of the political reality.

УДК 321.7:[316.422:327]

СТАНОВЛЕННЯ СМИСЛОВИХ ІМПЛІКАЦІЙ ДЕМОКРАТІЇ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Святослав Мотрен

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки,
вул. Університетська 1, 79000, Львів, Україна
e-mail: s.motren@gmail.com*

Розкрито значення поняття «демократія» з огляду на новітні тенденції глобалізаційних перетворень, що уніфікують ціннісно-ідейний образ світового простору. Простежено еволюцію явища демократії від витоків започаткування до нинішнього етапу політичного розвитку. Особливу увагу присвячено прогнозуванню майбутніх зрушень на шляху до якнаймасштабнішого втілення мети демократичного поступу.

Ключові слова: демократія, глобальна демократія, транснаціональна, космополітична концепції, науково-дослідницька програма, операціональні та смислотворчі процеси.

Грецьке слово «демократія» (*dèmos* – народ, *kratos* – влада) стало засадничим для сучасної політичної науки. Є воно частиною цілісного політично-філософського та етичного дискурсу, а також важливою складовою складного й багатовимірного процесу глобалізації, який охоплює всі найістотніші аспекти новітнього суспільного буття. Як відомо, історичним прецедентом виникнення демократії були античні грецькі поліси, а часи від Солона до Перікла – її золотою добою. Поняття «демократія» вперше прозвучало з уст грецького історика Фукідида в описаній ним надгробній промові Перікла, коли той характеризує не схожий на спосіб життя сусідів державний устрій: «... Називається він демократія через те, що основа його не меншість, а більшість громадян; вона, згідно із нашими законами, дає всім громадянам рівні права... Необмежені примусом у приватному житті, ми не порушуємо законів у житті громадському, найбільше через повагу до них...» [13, с. 216]. Саме у цей часовий проміжок в колісці західної цивілізації, на думку Р. Далла, уперше в історії була втілена ідея правління більшості, про яку людство здавна мріяло, вишукуючи «таку форму суспільного устрою, за якого всі учасники ставилися б одне до одного як до рівних у політичному сенсі, скоординовано здійснювали б політичну владу і володіли б усіма ресурсами, необхідними для самоуправління» [3, с. 7]. Сьогодні ідея демократії, вважає він, отримала загальне визнання: більшість режимів претендують на право називатися демократичними; навіть диктатори наполягають, що їхній різновид правління – необхідна ланка на шляху до повної демократії [3, с. 8].

Безпрецедентному висловленню у світі підтримки демократичним ідеям передувала певна історична тривалість: успішно реалізована у межах держав-полісів демократична модель слугувала взірцем для Римської республіки. Невдовзі, знищена Цезарем і Августом в Римі, вона відновилася аж за тисячу років в умовах італійських міст-держав доби Середньовіччя й Відродження. На цих ранніх етапах демократія найбільше відповідала своєму первинному задумові – здійснення самоуправління переважно у прямих формах – і практикувалася лише у відповідних політичних спільнотах полісного формату незначною частиною народів.

Другий етап демократичних перетворень позначило утворення націй-держав, з поступовим перенесенням демократичної ідеї на політичний ґрунт системи вищого рівня. З сукупності інститутів цього складного утворення й сформувалася демократія у теперішньому розумінні. Нині ж, у контексті глобалізації, відбувається третє демократичне перетворення. Його характеризують вдосконалення існуючих демократичних інститутів і практик, переосмислення наявних теоретичних напрацювань. Від послідовної динаміки перетворювального процесу залежатиме майбутнє глобальної демократії.

Рефлексуєючи над змістом явища, Р. Далл наголошує: «Те, що ми розуміємо під демократією, зовсім не рівнозначне тому, що під нею розуміли Перікл і афіняни» [3, с. 9]. Давньогрецькі, римські, середньовічні і ренесансні трактування змішалися із пізнішими поглядами, утворивши цікаву суміш суперечливих теорій з їх практичними додатками. Окрім того, прискіпливий погляд на демократичні устремління виявляє значну кількість проблем, для яких не знаходиться однозначного вирішення. Не всі визнають універсальну цінність демократії, як і її благотворний вплив на суспільство, зокрема й особистість. Адже вона вимагає від людини найвищого ступеня самосвідомості, спонукає її до активної творчої самореалізації, водночас з усвідомленням необхідності прислужитися спільному добру. Людині надається підтримка у формі різноманітних суспільних об'єднань, проте свій стрижень вона має створити сама. Основне, що потрібно, – докласти зусиль, і не лише для себе, але й для сторонніх людей. Така перспектива далеко не всім повинна сподобатися, так як завжди відрадно розраховувати на зовнішню турботу, зобов'язати когось, аби про тебе подбав, усім забезпечив. Та й мотивів працювати задля когось, служити якомусь химерному спільному благу окремих індивід може просто не мати достатньо – чом не спрямувати всі прибутки виключно на себе, своє приватне становище? Егоїстичні устремління у всі часи були притаманні людським індивідам, як по одинці, так і в сукупності. Мабуть саме ця дихотомія розуміння явища «демократія» і відобразилася у відомій тезі В. Черчіля: «Демократія – найгірша форма із правлень, проте кращого людство поки що нічого не винайшло».

Все ж, попри усі свої недоліки, демократична модель суспільного устрою залишається бажаною. Л. Костенко в інавгураційній лекції, прочитаній студентам Національного університету «Кієво-Могилянська академія», так пояснила цю обставину: демократія добра тим, що за неї не держава руйнує людину, а людина будує державу, і саму себе, і своє гідне життя, і гуманітарну ауру своєї нації [11, с. 14]. За жодної іншої форми правління людина не отримує стільки творчих можливостей, скільки за демократії. В її межах вона здатна найповніше проявити себе, найбільше посприяти благу інших. Обумовлено це тим, що демократія розглядає людину як суверенну істоту, не заперечує її самодостатності, індивідуальної самотності. Власне, межі демократичного простору є умовними, їх позначають раціонально встановлені норми в дусі Просвітництва. Особливо плідно креативність кожного може актуалізуватись у різних формах громадської діяльності. Це спонукає людей прагнути до демократичних цінностей, виборювати свободу з демократичними гаслами, з ними йти на вибори, сподіваючись на краще життя. Ймовірно, саме тому навіть авторитарні за своєю суттю режими намагаються прищепити собі ярлик «демократичності».

Тривають пошуки форм глобальної демократії. Вже оформився цілісний ідейний конструкт, який змальовує ідеальні критерії демократичних форм глобального співжиття. Безперечно, достеменно втілити їх у життя не вдасться, але можливо якнайближче просунути в напрямку до їхнього виконання. До того ж, на цьому шляху успішно

реалізовано чималий обсяг роботи. Наразі глобальної демократії не існує, це – концепт, який потребує тривалих і послідовних зусиль для втілення. Проте умови як ніколи сприятливі – політичний процес щедро постачає матеріал для наукової рефлексії. Демократія немов вихор увірвалася в політико-управлінський простір сучасного світу; її ідеї на хвилях глобалізації проникли в суспільну свідомість, запалили ентузіазмом серця і додали снаги змагатися за їхнє звершення. Цьому, як можемо бачити, передувала тривала традиція усталення демократії в умах, як найбільш відповідного гуманістичним критеріям типу політичного режиму, та на практиці, як найбільш дієвої і перспективної програми суспільного розвитку, про що свідчить демократична спрямованість навіть авторитарного і тоталітарного офіційного дискурсу. Окрім крайніх правих та фундаменталістських ідеологій, котрі чи не єдині пропагують відверто дискримінаційні та ексклюзивістські політичні концепції, основоположні засади теорії демократії скрізь визнано ідеалом, належним до наслідування. Розбіжність у поглядах виникає лише щодо розуміння далекосяжних стратегічних цілей поступу держави, суспільства, а відтак – трактування точок доторку тих чи інших аспектів урядової політики із демократичними істинами.

Пошук оптимальних моделей глобального управління, сформованих за демократичним взірцем, пов'язаний з операціональним та смислотворчим процесом, що генерується у ніші транснаціональних і космополітичних напрацювань. Космополітична складова проекту глобальної демократії оперує поняттями у сфері ідей, надає філософсько-аксіологічні рекомендації, натхненні міркуваннями морального характеру, стосовно організаційних форм міжсуб'єктної взаємодії, ставлення учасників політичної комунікації одне до одного. Транснаціональна ж дошукується передусім шляхів утілення космополітичних ідей, конвертує теоретико-методологічні пропозиції у предметно-практичне русло, зокрема конструює моделі для імплементації на інституційному рівні. Питання про співвідношення практики і теорії, перевагу однієї ланки над іншою – вельми дискусійне, почасти неможливо встановити однозначно достовірних пропорцій корисності. Зазвичай пропорційний еквівалент є ситуативним, але існує принципова особливість. Теорія, з одного боку, ніколи не може повноцінно прислужитися виконанню усіх вимог, коли маєш справу з конкретною емпіричною реальією: чи стосується вона пояснення актуального стану політичної дійсності, чи пов'язана з реалізацією політичного проекту. Однак, з іншого боку, теорія володіє винятковою преференцією – займає простір, завжди ширший, ніж практика, оскільки ґрунтується на історичному аналізі, котрий охоплює ледь чи не усі практичні комбінації взаємовпливу факторів і балансу сил поміж суб'єктами. Кардинально нового майже нічого не відбувається, тож на тлі місткого теоретично-історичного багажу практика виступає лише біль чи менш чудернацьким поєднанням компонентів теорії у різній пропорції. Наразі немає нестачі ні в теорії, ні у практиці; наукова рефлексія виробляє потужний ресурс для осмислення поточних звершень демократизації та заохочує до подальших зрушень довкола творення проекту глобальної демократії.

Аналізуючи каузальні підстави зрушень, М. Гоше звертає увагу на «ансамбль одночасних перетворень» у науково-технічній, економічній, політичній, соціокультурній сферах, який виник в останній чверті ХХ ст. і з усією очевидністю засвідчив «глобальне» існування планети [2, с. 7]. На думку вченого, глобалізація стала основною тенденцією, що трансформувала світові цінності, проникла в чи не кожне суспільство, істотно вплинула на різні його частини. Вона ж значно інтенсифікувала світові зв'язки, перетворила світ на єдиний економічний та інформаційний простір, відкрила перспективи розгортання мережі глобальних демократичних взаємин. Такого ж погляду дотримується Ж.-Ф. Ревель,

наголошуючи, що після цієї глобальної трансформації демократія вступила у новий етап свого розвитку, суттєво розширилася одночасно в умах як норматив і в реальності як різновид політичного режиму [14, с. 15]. Саме глобалізація забезпечила можливість розвитку форм глобальної демократії, оскільки запозичення культурних та інституційних зразків, що активізувалися внаслідок глобалізаційних процесів, поживили зміну соціально-економічних устоїв, повсюдно спонукали до суспільно-політичного реформування в напрямку демократизації [14, с. 18]. Міркування розвиває далі Ф. Закарія, погоджуючись, що, як і у випадках всіх масштабних соціальних явищ, зростанню процесу демократизації сприяло багато факторів, зокрема науково-технічна революція, підвищення добробуту середнього класу, а також поразка альтернативних капіталізму систем та ідеологій організації суспільства. Проте до основних підстав він зараховує ще одну – роль світових промоутерів демократії, особливо виокремлюючи постать Сполучених Штатів Америки: «Домінування Америки – країни з глибоко демократичними політикою і культурою – призвело до того, що демократизація всюди стала здаватися неминучою» [7, с. 3]. У наданні США цієї ексклюзивної ознаки його підтримує С. Гантінгтон: серед чинників, які зробили значний внесок для поширення та врегулювання переходів «третьої хвилі», вирізняє «сноубоулінг» – демонстраційний ефект стимулювання та впровадження моделей для подальших зусиль на шляху демократизації. Головним же натхненником цього ефекту вважає Сполучені Штати Америки: їхній внесок у демократизацію поєднував свідоме і відкрите застосування (жорсткої) сили та (м'якого) впливу, а демократичні рухи у всьому світі надихалися та запозичували як приклад демократичної моделі саме Америку [1, с. 44 – 47].

Однак «історія рухається від сюрпризу до сюрпризу», – вносить лепту скепсису М. Гоше, розглядаючи приголомшливий тріумф демократичних принципів лише поверхневим проявом значно глибшого та ширшого процесу: «Хвиля демократизації приносить нас до антиподів соціального обмеження тоталітарної держави, але зовсім не звільняє від проблем в цілому»; тож надто рано стверджувати про надходження ери примирення за добою трагедій [2, с. 11]. Демократичний порив містить у собі багато непевностей, що відкриваються у новому тисячолітті. До висновків про нешвидке настання глобальної демократії, піддаючись меланхолії, додає А. Ковлер, наштотують абстрактні перспективи демократизації Китаю (однієї з найдинамічніших світових потуг), песимістичні оцінки з приводу швидкого переходу недемократичних режимів, котрі досі функціонують у Африці, Південно-Східній Азії, на Близькому Сході, в межах простору колишнього Радянського Союзу. Навіть у країнах, що вже здійснили перехід, спостерігають чимало викликів, які ставлять під сумнів збереження демократії протягом тривалого часу [10, с. 13 – 15].

Над питанням, звідки походять загрози демократії, зокрема як глобальному явищу, задумувався Р. Далл. За його словами, найбільшу небезпеку демократичному майбутньому, як в масштабі однієї країни, так і усього світу, створює відсутність низки першочергових умов, а саме: здійснення контролю над армією і поліцією демократично обраними посадовцями (що є особливо актуальним для країн Латинської Америки, де традиційно зберігається висока ймовірність військових переворотів – С.М.); демократичних переконань і належної політичної культури, котрі підтримуються відповідними світоглядними орієнтирами і спираються на глибоку вкоріненість в суспільній традиції; позбавлення від іноземної залежності, яка перешкоджає демократичним ініціативам (наслідком означеного зовнішнього втручання стало чимало невизнаних територій, таких собі «сірих/закритих зон», у яких здійснюються різноманітні

кримінально-корупційні обуродки; нині небезпека утворення такої зони у своєму складі загрожує Україні – С.М.) [4, с. 140]. З-поміж супутніх умов дослідник виокремив сучасну ринкову економіку і сучасний образ суспільства. Їхнє виконання – пріоритетне завдання переважно для усіх країн «третього світу», а остання умова особливо нагальна для країн культурного ореолу ісламу (перспективу порозуміння між демократією та ісламом ми розглянемо згодом).

Перелік умов, що сьогодні слугують конститутивними основами демократії та забезпечуватимуть її життєвість в майбутньому, систематизував Н. Загладін. Учений визначив три групи характеристик, наявність котрих гарантуватиме сприятливий ефект демократичній стабільності (і зокрема консолідуватиме інституціональну систему світового політичного порядку – С.М.). Це:

- існування інститутів представництва інтересів, вираження на вільних виборах політичної волі більшості, її реалізація;
- ретельне виконання усього комплексу загально визнаних прав і індивідуальних свобод людини;
- дотримання прав і врахування інтересів меншості, навіть якщо вони частково суперечать волі більшості [6, с. 173].

Справді, аналіз світового досвіду виявляє найбільшу ефективність цих механізмів та практик західної моделі управління. Порівняно з іншими системами, країни Заходу продемонстрували гнучкість внутрішньої структурної організації суспільства, еластичність у взаємодії між учасниками політичного процесу. Проте для приведення в дію цієї системи не достатньо лише законодавчих розпоряджень та офіційних документів, суспільство має засвоїти в неписаних нормах відповідні цінності, зразки поведінки. Як виробити ці зразки? Не всі країни мають належну політичну культуру, що сприяла б збереженню та примноженню підвалин демократії. Власне, лише західні суспільства успішно виплекати її, переважно, завдяки самій же демократії. А як бути тим суспільствам, які досі не мали сталого досвіду функціонування демократії і не спромоглися засвоїти культуру? Існує своєрідна кругова порука – демократія забезпечується певними чинниками, однак їх же сама проводить у життя. Як висловився Р. Далл, щасливі ті країни, де історично склалася така взаємообумовлена традиція. Де ж її нема, потрібно заглиблюватись і аналізувати внутрішні закономірності історичного розвитку [4, с. 151].

Демократія як ідеал продовжує володіти умами, проте чинна політична практика, навіть у країнах «старої» демократії, викликає шквал критики з приводу незадоволення очікувань. Стає дедалі поширенішим феномен такого поєднання як віра в ідеали демократії і заперечення ефективності її інститутів. Теза Дж. Ная про кризу демократії набуває актуальності в світлі нездатності влади протидіяти спробам «закулісного маніпулювання» [12]. Причини скептицизму стосовно стану демократичної дійсності виходять за рамки лише невдоволення певними аспектами діяльності інститутів. Н. Загладін вважає, що парадигма демократії вичерпала себе, і це характерно для всіх високорозвинених демократичних країн [6, с. 177].

О. Швирков у песимістичних розмислах заглиблюється ще більше, розвиваючи тезу про занепад демократії як науково-дослідницької програми. Аргументацію будує на основі аналізу структури демократичної теорії (за методологічною методикою І. Лакатоса – С.М.), зауважуючи, що йдеться не стільки про програму дослідження, скільки про перетворення реальності [15, с. 41]. Один з ключових висновків, яких добігає теоретик у своїй експертизі, – це практична виснаженість науково-дослідницької програми теорії

демократії, про що свідчить відсутність оновлення нормативної її частини (представленої первинною моделлю, котра ґрунтується на певних абстрактних принципах і змальовує ідеальний стан демократичного суспільства – С.М.), або, принаймні, модернізації старих нормативних моделей за минуле століття. Думку пояснює так: розвиток нормативної частини теорії демократії найчастіше покладався на політологів та філософів; вимірювання і спостереження емпіричної частини – на соціологів. Проте за останні 50-60 років питома частка фундаментальних досліджень у царині демократії припала саме на соціологів. Зростаюча кількість фактів змушує дедалі більш філігранно пристосувати базову нормативну теорію до реальності, або, швидше, реальність до теорії. В зв'язку з цим, з великою впевненістю можна прогнозувати «кінець демократії». Втім, наголошує, що йдеться про демократію саме як про науково-дослідницьку програму, а не політичну систему. Остання, ймовірно, проіснує ще кілька сотень років, та з часом і її спіткає криза, оскільки демократичні режими, не будучи теоретично підживленими, почнуть руйнуватися та занепадати. Суть полягає в тому, що базова нормативна модель сучасної теорії демократії сформувалася у XVIII ст. на основі праць мислителів Просвітництва. Зважаючи на ознаки стагнації, очевидний початок якої помітив учений, час «життя» цього проекту склав приблизно 200 років. Відтепер варто очікувати зростання кількості «контрприкладів», дедалі більшого добутку гіпотез ad hoc (покликаних пояснити невідповідність наявних фактів, зібраних шляхом дослідів та спостережень, задекларованим нормативним параметрам – С.М.), що призводитиме до з'явлення нових конкуруючих програм, або відродження давніх, наприклад елітизму, які, зрештою, остаточно витіснять теорію демократії на периферію [15, с. 40 – 41].

Ми вважаємо, що припущення О. Швіркової не зовсім точне, оскільки не враховує динамічної зміни в соціетальному середовищі, залишає поза увагою закономірності й принципи розвитку інтерсуб'єктивних чинників, наприклад, уже згаданої нами політичної культури, яка, на переконання А. Зуйковської, є саме тим механізмом, котрий формує альтернативи політичного розвитку, позначає алгоритм впровадження тих чи інших елементів політичного устрою, сприятливих для саморозвитку суспільств [8, с. 71]. У цьому розрізі дослідниця пропонує цікавий аналіз співвідношення впливу політичних змін і соціокультурного розвитку – виявлення зон взаємопроникнення соціальності, культури та політики. В основу аналізу покладає поняття «соціетальності», яке відображає зв'язок макро- і мікрорівнів суспільного життя: з одного боку, демонструє введення індивіда в соціальний контекст, з іншого – містить ознаки і критерії визначення точок збігу індивідуального та колективного інтересу. На мікрорівні виявляється здатність індивіда до співжиття з іншими, на макрорівні поєднання приватного і суспільного уособлює своєрідну суспільну солідарність – механізм, який забезпечує інтеграцію суспільної системи. Власне соціетальність зображає той інтегративний механізм, що плекає відчуття лояльності, наповнюючи індивідів готовністю відгукнутися в ім'я суспільного інтересу або потреби.

Задля відстеження зміни в часі соціетальних цілей і потреб спільноти авторка наводить модель, зведену Р. Інглхартом, котра розкриває взаємопов'язаність соціальної, політичної, культурної та економічної сфер суспільного буття. Модель ґрунтується на трьох китах, це – економічне зростання, культура і демократія. Ось як дослідник пояснює їхнє призначення: матеріальні ресурси необхідні для підтримання життєдіяльності індивіда; культурні значення й цінності стимулюють розвиток особистості; демократичні інституційні умови надають права і створюють обов'язок управляти своїм життям, сприяючи втіленню фундаментальних потреб людини [8, с. 67]. Це дає змогу А.

Зуйковській дійти важливого висновку: в контексті соціокультурних і політичних змін ключове значення мають механізми, що «задають» соціетальні цілі – внутрішні причини інтеграції спільноти. Ключовими цілями є розвиток людини, становлення її особистості, а політичною моделлю, здатною найповніше забезпечити їхнє виконання, слугує демократія. Вона дає змогу спільноті вишукати власну соціокультурну реальність, де означені культурні цінності постають своєрідними індикаторами удосконалення суспільства, дозволяють йому підтримувати свою самобутність. На цьому ґрунті виникає солідарність, специфіка якої породжує соціетальні імпульси.

В основу більшості моделей сучасних демократій покладено таку логіку перетворення соціетального імпульсу на функціональну вимогу макрорівня: форми громадянської активності і політичної участі виступають елементами агрегації індивідуальних потреб у груповий інтерес; інтереси багатьох соціальних груп починають конкурувати, що відображається у формуванні кількох ключових цілей, які стають альтернативами у прийнятті політичного рішення; одна з них перемагає та реалізується у державній політиці [8, с. 68 – 69].

Багатогранність громадянського суспільства, конкурентноспроможна система політичного представництва, відкритість і прозорість процесу ухвалення політичних рішень забезпечують інтенсивний діалог між суспільством та державними органами влади, якісну мобілізацію соціокультурних потреб спільноти. Відтак саме ця модель політичного ладу найбільш відповідає потребам спільноти і навряд чи буде винайдено прийнятний, дієвий аналог.

Одночасно завжди існує пересторога, що демократія постане як мета сама собою, і саме це не забарилося статися в умовах потужного трансформаційного процесу «третьої хвилі», котрий покликав до життя широку плеяду новоявлених перехідних суспільств та завдав струсу розвиненим демократіям. Унаслідок соціокультурних трансформацій західних країн, спрямованих на розширення сфери особистої свободи індивіда за рахунок послаблення залежності від соціальних норм та відчуття групової ідентичності, гетерогенність, фрагментація, плюралізм були проголошені цільовими принципами. У зв'язку з цим демократичний порядок на Заході спіткала безпрецедентна за глибиною криза, позначена розпадом соціальних зв'язків, скороченням асоціативної діяльності, політичним відчуженням, прогресуючим соціальним розшаруванням, падінням духу громадянськості, індивідуалізацією та масовою самотністю. Виникла небезпека заміни структурованого громадянського суспільства, що є стрижнем демократії, на витвір натовпу споживання. Усе це призвело до спалаху неоконсерватизму, почалися розмови навіть щодо «присмерку цивілізації» [10, с. 11].

На цьому тлі вимальовується ще й втрата довіри громадян демократичних країн до виконавчих структур своєї влади, пов'язана з посиленням залежності сфери національного політичного життя від міждержавних, міжнародних, наднаціональних організацій, діяльність яких не підпадає під вплив демократичного контролю громадськості. Захисту інтересів шукають на місцевому і регіональному рівнях, а також у межах корпоративних інститутів, що підриває принцип рівності, оскільки силовий потенціал корпоративних структур розподілений нерівномірно [6, с. 179]. Отже, констатує А. Ковлер, криза демократії тягнеться від трьох коренів: кризи державності, кризи форм участі і політичної активності, кризи громадянськості [10, с. 63]. До цього долучається моральна зношеність політичних перегородок і традиційної політичної гри: принцип «воля більшості» – центральна жилка демократично організованого суспільства – спричиняє щораз гучніше невдоволення з боку груп меншості, котрі відчувають утиски своїх свобод.

Поступки ж меншості дають зворотній ефект – дискримінованою себе почуває більшість. Так зростає внутрішня суспільна напруга.

Помітні й інші виклики сучасності, зокрема на основі: технологічних рішень, що ухвалюються із врахуванням економічної доцільності та не беруть до уваги побічної дії на суспільство (ядерна енергетика, гена інженерія); технічної еволюції, коли прагнення властей запобігти ризикам тероризму чи комп'ютерних злочинів призводять до порушень прав особистості, оскільки кожен громадянин розглядається потенційним злочинцем, що тягне за собою застосування відповідних засобів стеження. Однак кризь морок цієї прикрої ситуації проступає й просвітлення. Стан невдоволеності в західних суспільствах рівнем і характером функціонування демократії, розраджує Г. Дилігенський, не є наслідком повного розчарування демократією *per se*, а виявляється радше у прагненні налаштувати демократичну практику відповідно до реалій нинішнього життя і потреб сучасної людини. Відтак припускає, що демократія XXI ст. відрізнятиметься від сучасної не менше, ніж та – від демократії середини XIX ст. [5, с. 28]. Самі ж труднощі, з якими стикнулася демократія нині, додає А. Ковлер, не вирізняються кардинально з-поміж тих, котрі здавна осмислювали філософи. З цього приводу наводить найбільш значимі, на його думку, критичні тези, що виявляють особливо повчальний смисл в наш час:

- демократичний лад провадить не до ясного і прямого шляху, а до бездоріжжя; замість того, аби справлятися з завданнями, демократія сама стає завданням до розв'язання;
- у європейських соціумах простежується фатальне виснаження всіх політичних форм; замість випрацювання нових, по-новому повторюються і комбінуються старі, добре відомі начала;
- основа кризи демократії пролягає не у політичній, а в духовній площині; надто полонена благами земного життя, демократія перестала вірити у те, що суспільство має й позаземну мету; лише «жах життя і розпад усіх надій» можуть настановити самовдоволену демократію на пошук виходу в духовному житті [10, с. 65 – 67].

До них А. Ковлер долучає зауваження марксистського штибу, здатні суттєво посприяти переосмисленню демократії, справедливо зазначивши її слабкі сторони:

- ліберальна демократія часто перетворюється на формальну демократію, дає спільноті цінні права і свободи, але не засоби для їхнього досягнення;
- ліберальна демократія, функціонуючи власне як буржуазна демократія, під прикриттям риторики про народний суверенітет забезпечує панування власників засобів виробництва;
- ліберальна демократія «сповзає» до суто представницької демократії, призводить до пасивності й деполітизації «демосу», а водночас – і до безвідповідальності обранців [10, с. 80-82].

Разом з тим, нагадує учений, слід пам'ятати: демократія – зовсім не універсальна форма організації суспільства в цілому. Просто дотримання певних прав і свобод громадян робить її більш ефективною у довгостроковій перспективі. Коли ж того вимагають виняткові обставини економічного чи соціального порядку, демократичне правління може вдаватися й до недемократичних методів. Ця істина, підкреслює він, проливає світло на специфіку відливів і приливів демократичної хвилі. Ключовим залишається питання: чи це – звичайна гра історії, чи ж ми споглядаємо останній спалах світової цивілізації, перш, ніж вона відійде у небуття [10, с. 94].

Г. Дилігенський поділяє думку У. Бека про необхідність перетворення демократії на рефлектуючу, що передбачає перехід від простого відтворення її основ до їхнього критичного аналізу та постійне експериментування в усіх сферах соціальної дії. Нові форми соціальності, які виникатимуть у зв'язку з цим, характеризуватимуться більшою жвавістю, динамічністю, флуктуацією, добровільною вмотивованістю з огляду на змінюваність проблем і ситуацій, стимулюватимуть пошук нових форм демократії. Втім учений не береться передбачити інституційні зміни, до яких це може призвести [5, с. 30].

Визначаючи орієнтири для подальшої розбудови демократії, А. Зуйковська розцінює конструювання політичних механізмів та інституційний дизайн виключно як інструмент закріплення цінностей і стандартів, вкотре застерігає проти їхнього перетворення на самоціль. Ефективність політичної системи і конструктивність державної політики, на її думку, залежать від того, наскільки формат системи дозволяє оперативної й адекватно реагувати на суспільні запити. Принципового значення набуває розуміння: призначення тієї чи іншої інституційної моделі полягає у виплеканні політичної культури, через яку з урахуванням ціннісних підстав здійснюється мотивування на консолідовану політичну дію – засіб мобілізації і реалізації соціокультурного потенціалу спільноти. Відтак, природно, політичні інститути і цінності мають якнайповніше сприяти реалізації її соціокультурного потенціалу [8, с. 65].

Висловлені застереження так само актуальні для обґрунтування налагодження взаємодії в умовах глобального середовища – побудови світової політичної системи, обрання інституційних механізмів скріплення й управління глобальним суспільством. Враховуючи логіку плинності соціетальних імпульсів, можна констатувати: демократична модель видається найбільш придатною. Потрібно лише відібрати у цьому контексті належні форми концептуального наповнення та інституційного обрамлення глобальної демократії.

Список використаної літератури

1. Гантінгтон С. Третя хвиля демократизації / Семюел Гантінгтон // Глобальне відродження демократії / за ред. М. Ф. Платнера і Л. Даймонда; пер. з англ., наук. ред., передмова, коментарі та покажчик імен Є. Виноградова. – Львів: Ахілл, 2004. – С. 43 – 69
2. Гоше М. Демократія проти себе самої / Марсель Гоше; пер. з франц., післямова та примітки О. Йосипенко, С. Йосипенка – К.: Український центр духовної культури, 2006. – 376 с.
3. Даль Р. Демократия и ее критики / Роберт Даль; пер. с англ. под ред. М. В. Ильина. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2003. – 576 с.
4. Даль Р. О демократии / Роберт Даль; пер. с англ. А. С. Богдановского; под. ред. О. Я. Алякринского. – М.: Аспект Пресс, 2000. – 208 с.
5. Дилигенский Г. Г. Демократия на рубеже тысячелетий / Г. Г. Дилигенский // Политические институты на рубеже тысячелетий. – Изд. 2-е, стереотип. – Дубна: ООО «Феникс+», 2005. – 480 с.
6. Загладин Н. В. Проблемы демократии в современной политической мысли США / Н. В. Загладин // Политические институты на рубеже тысячелетий. – Изд. 2-е, стереотип. – Дубна: ООО «Феникс+», 2005. – 480 с.

7. Закария Ф. Будущее свободы: нелиберальная демократия в США и за их пределами / Фарид Закария; пер. с англ.; под ред. В. Л. Иноземцева. – М.: Ладомир, 2004. – 383 с.
8. Зуйковська А. Соціокультурні засади розвитку політичної культури / Алина Зуйковська // Політичний менеджмент. – 2010. – №4. – С. 65 – 72
9. Ковлер А. И. Исторические формы демократии: проблемы политико-правовой теории / А. И. Ковлер; отв. ред. В. Е. Гулиев. – М.: Наука, 1990. – 256 с.
10. Ковлер А. И. Кризис демократии? Демократии на рубеже XXI века / А. И. Ковлер; отв. ред. серии акад. Б. Н. Топорнин. – М.: ИГиП РАН, 1997. – 101 с.
11. Костенко Л. Гуманітарна аура нації або дефект головного дзеркала / Ліна Костенко. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 1999. – 32 с.
12. Най Дж. Будущее американской власти [Электронный ресурс] / Джозеф Най. – Режим доступа: <http://gtmarket.ru/laboratory/expertize/2011/2745>
13. Перікл. Афіньська демократія / Перікл // Демократія: антологія / упорядник О. Проценко; Інститут європейських досліджень. – К.: Смолоскип, 2005. – С. 215 - 219
14. Ревель Ж.-Ф. Відживлення демократії / Жан-Франсуа Ревель. – К.: Критика, 2004. – 588 с.
15. Швирков О. Кінець демократії, або Демократія як науково-дослідницька програма / О. Швирков // Політичний менеджмент. – 2010. – №4. – С. 35 – 41

Стаття надійшла до редколегії 18.01.2017

Прийнята до друку 19.02.2017

FORMATION OF THE MEANINGFUL IMPLICATIONS OF DEMOCRACY IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION'S TRANSFORMATIONS

Sviatoslav Motren

assistant of the department of theory and history of political science,
Lviv National University of Ivan Franko
Universytets`ka str. 1, 79 000, Lviv, Ukraine
e-mail s.motren@gmail.com

In this article the author treats the meaning of the notion of “democracy” in relation to the modern tendencies to transformation caused by globalization that unifies the axiological-ideal image of the world’s space. He follows the tracks of evolution of the phenomenon of democracy – from the sources of appearance to the present stage of political development. Special attention is dedicated to the prognosis of the future shifts on the way toward large scaled implementation of the purpose of democratic progress.

The key-words: democracy, global democracy, transnational, cosmopolitan concepts, scientific-research programme, operational, semantic-constructive processes.

УДК 32.019.5:[316.621:004]

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СИМУЛЯТИВНОЇ МАСОВОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ПОВЕДІНКИ

Ольга Свідерська

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки,
вул. Університетська 1, 79000, Львів, Україна
e-mail: sviderska.olja@gmail.com*

Досліджено вплив кіберпростору на формування і прояви масової симулятивної поведінки у сучасному суспільстві. На основі теоретико-методологічного аналізу співвідношення інституційних і психологічних детермінант у формуванні масової симулятивної поведінки з'ясовано взаємозв'язок між формуванням масової свідомості громадян, маніпулятивними технологіями та симулятивною поведінкою. Визначено, що віртуалізація сучасного суспільства дає змогу використовувати інтернет-технології як потужний засіб створення симулякрів та симулятивної поведінки.

Розглянуто питання про симулювання інституційного впливу на формування та прояви масової політичної поведінки.

Теоретично обґрунтовано інституційний вплив на масову свідомість індивіда з боку держави, політиків, релігії, ЗМІ через використання новітніх інтернет-технологій як засобу формування бажаної поведінки у соціумі. Поставлено питання про необхідність досліджень нових форм масової політичної поведінки, в основі яких є сучасні інтернет-технології, хоча такі дослідження є надзвичайно складними.

Ключові слова: симулякр, симулятивна поведінка, масова політична поведінка, кіберпростір, віртуалізація.

Потужна динаміка трансформації сучасного життя у вигляді впровадження новітніх технологій, напрацювання нових методів психологічного маніпулювання і тиску на свідомість індивідів призводить не тільки до реструктуризації політичної культури, політичних переконань, цінностей та стереотипів, а й сприяє розвитку нового, симулятивного, виду політичної поведінки. Термін «симуляція» (від лат. *simulatio* – удавання чогось, створення хибної уяви про будь-що з метою ввести в оману), зазвичай інтерпретується імітацією, удаванням, створенням фіктивності певної дії, або хибним зображенням. Подібного значення набуває і поняття «симулякр», виступаючи структурною одиницею, будівельним матеріалом, результатом процесу симуляції: підробка, фіктивність зображення без оригіналу, значимого без значущого. Ж. Бодріяр метафорично визначив, що «симулювати означає робити вигляд, що маєш те, чого немає насправді». [2, с. 6].

Розвиток сучасного суспільства в багатьох аспектах залежить від вдалих взаємозв'язків реального та віртуального простору. Ми переживаємо той час, коли межі реального та віртуального перестають бути видимими. Попри постійні наукові внески у вивчення масової політичної поведінки, сучасні науковці зіштовхуються із проблемами формування, детермінації та проявів цієї ж поведінки, але вже у віртуальному середовищі, де сучасний індивід проводить більшість свого часу. Така поведінка дедалі

частіше починає носити характер симулятивної, що значним чином ускладнює та розширює поле її дослідження.

Вивчення детермінант розвитку та впливу кіберпростору на стан суспільного життя є предметом дослідження всіх соціально-політичних наук, не виключенням є політологія. Адже використання сучасних інформаційно-комунікативних технологій є потужним інструментом зменшення затрат для проведення політичних кампаній, реалізація політичних проєктів, організації мітингів, протестів, бунтів, терористичних дій, інформаційних війн, тощо. Наприклад, для того щоб викликати та поширити, серед користувачів соціальних мереж, недовіру до органів державного правління достатньо створити відповідний «мем», «фейкову» новину чи просто поширити «медіавірус». Цього може бути достатньо для формування самих справжніх соціальних заворушень, масових дій, акцій та протестів громадян.

Використовуючи ресурси соціальних мереж політики створюють видимість власної зацікавленості в житті свого електорату, країни, чи навіть цілого світу, тим самим зумовлюючи симулювання інституційного впливу на формування та прояви масової політичної поведінки. Основним чинником поширення симулятивної поведінки є обмежена можливість об'єктивно осмислити та провести відповідний аналіз актуальної політичної інформації, яку поширюють політики, політичні партії, організації, чи органи державного правління на офіційних чи приватних сторінках у соціальних мережах. Можна назвати, як мінімум дві причини цього явища. По-перше індивід не здатен об'єктивно визначити щирість політичних переконань та суджень, які поширюються у соціальних мережах. Йому важко, в силу своєї суб'єктивності та психологічних можливостей, адекватно оцінити та визначити реальні думки, переконання та ціннісно-мотиваційні особливості свого політичного лідера, він просто має змогу ознайомитись із його офіційною позицією щодо певної події. По-друге, та величезна кількість інформації, котру кожного дня переглядає індивід у стрічці новин, та постійно зростаюча кількість електронних інформаційних ресурсів створюють ефект інформаційного перенасичення. Жодна людина не здатна об'єктивно оцінити ту кількість інформації, котру вона отримує протягом дня перебування у кіберпросторі. Оскільки постійний розвиток кіберпростору породжує нові форми масової політичної поведінки, стає зрозумілим, що цей процес впливатиме на якісну зміну інституційних норм, порядків та сформованих механізмів політичного процесу і потребує не лише щоденного моніторингу, а й теоретичного осмислення та концептуалізації.

Аналіз актуальних досліджень. Вивчення та теоретичне осмислення симулятивної поведінки відображено працях з політичної філософії Ж. Бодріяра, М. Фуко, Ж. Дельоза, Б. Бімбера У. Ліпмана, тощо. Особливо впливовою є концепція Ж. Бодріяра, який дослідив історичний та політичний вимір явища симуляції, описавши в його контексті принципів і методів взаємодії влади і мас у процесі політичної комунікації. В Україні і загалом на пострадянському просторі дослідження симулятивної поведінки набирають обертів лише останні роки, передовсім в межах вивчення політичних технологій. Серед таких дослідників можна назвати С. Стросва, С. Куваєва, С. Кочерова, В. Малкіна, С. Кара-Мурзу, М. Литвиновича, О. Малінову, В. Нілова, С. Пшизова. Серед українських дослідників варто згадати роботи С. Топалової, Ю. Дмитришин, М. Комову, Т. Кремень.

Проте концептуалізація явища політичної симуляції, його виявів у масовій поведінці в конкретному соціально-політичному середовищі, зокрема транзитному, є недостатньою і не відповідає потребам сучасних політичних практик.

Відповідно метою статті є теоретико-методологічний аналіз масової симулятивної поведінки сучасних суспільств, з'ясування співвідношення інституційних та психологічних чинників впливу на неї.

Інтенсивність комп'ютеризації повсякденного життя зумовлює використання віртуальної реальності як комп'ютерної симуляції реальних речей і вчинків. За допомогою технологій віртуальної реальності відтворюється видимість інституційного обміну, який здійснюється як симуляція – віртуальний аналог реальної соціальної взаємодії. Віртуалізація інституційних форм є характерною особливістю й інших видів віртуальної взаємодії – віртуальних спільнот, організацій, розваг, злочинів, тощо.

Можливість доступу до інформації активістами, не залежно від фінансових та інституційних можливостей, знижує залежність політичної активності від стабільних публічних інститутів. Така ситуація може сприяти зростанню нестабільності та непередбачуваності політичного процесу. Очевидно також, що нові можливості і проблеми, породжені інформаційно-комунікативною революцією і сучасними технологіями Інтернету будуть привертати увагу і цікавість наукової, політичної та економічної спільноти, а також широкої громадськості.

Активне використання інтернет-технологій передовсім має соціальний зміст – заміщення соціальної і політичної реальності її комп'ютерними симуляціями. Цей соціальний аспект розвитку комп'ютерних технологій явно домінує над технічним. Виявлення соціального змісту розвитку технологій віртуальної реальності породжує ідеї використання поняття віртуальності у поясненні суспільно-політичних змін. Активне використання соціальних мереж у повсякденному житті, симулює не тільки реальне життя кожного індивіда, воно змінює поняття ідентичності особи. З. Бауман в одному зі своїх інтерв'ю зазначив: «Питання ідентичності трансформувалося з того, що є схожим на завдання: ти мусиш створити власну спільноту. Але створюється не спільнота, маєш ти її чи ні; те, що можуть створити соціальні мережі, є заміником» [1].

Філософ вказує на те, перебуваючи у соціальній мережі в індивіда формується відчуття, ніби спільнота, створена ним йому і належить, на відмінно від реальної соціальної спільноти, де він належить їй. Проте, через відсутність потреби вироблення навички соціальної комунікації, насправді індивід стає більш замкнутий, ніж сам того очікує. З. Бауман підкреслює можливість отримання корисної інформації з соціальних мереж, але все-таки вважає їх пасткою

Досить часто інтернет-технології розглядають як своєрідний «демократичний потенціал» чи «інструмент для повалення авторитарних режимів і заохочення до свободи та демократії», обґрунтовуючи їхній мобілізаційний потенціал – сучасні інтернет-технології відіграють одну з важливих інструментів у формуванні масових дій та акцій. Однак, незважаючи на популярність масових акцій, організованих за допомогою соціальних мереж, існує дуже мало досліджень масових кібер-дій, особливо симулятивних. Простіше кажучи, «нові форми масової політичної поведінки, в основі яких є інформаційні технології, залишаються недослідженими» [7, с. 366].

Як зазначає Дж. Фрідленд, нові інформаційні інтернет-технології повністю видозмінили основу колективних дій» [8, с. 2]. В реальному житті, вони долають фінансові перешкоди не у формуванні масових настроїв. Сучасні типи онлайн-платформ дозволяють ефективно обдумувати, комунікувати та організовувати різні питання в рамках політичних організацій будь-яких масштабів.

Проте, серед науковців існують думки, що ефекти масової поведінки, детерміновані інтернет-платформою є дещо перебільшеними та примарними.

Наприклад, Мак Адам стверджує, що масові дії не можуть інтегруватися в успішні, міжнародні соціальні рухи, оскільки неможливо одночасно створити і зберегти адекватні міжособистісні зв'язки онлайн. Крім того, без міжособистісної взаємодії індивідів тет-а-тет, просто нереально побудувати довготривалий соціальний рух. Мова йде також і про те, що віртуальні демонстрації не можуть задовільнити учасникам протестних акцій емоційного пориву і гострих відчуттів, які дають реальні фізичні дії [9]. Хоча досить часто зустрічаються приклади успішно організованих масових акцій за допомогою інтернет-ресурсів. Такі моменти, як правило починають породжувати нові дискусії, щодо самої теорії масової поведінки. Наприклад, постає питання про взаємозв'язок кіберпростору та формування мас, тобто про те, чи можуть масові акції чи дії, організовані за допомогою інтернет-комунікацій, бути такими ж ефективними, як і реальні. Або в якій мірі традиційна парадигма колективних дій підходить для пояснення сучасних політичних явищ суспільства.

Попри численні дискусії, щодо питання впливу інтернет-комунікацій на сучасні форми масових рухів, стає зрозумілим, що масова політична активність у віртуальному просторі є однією з найважливіших сфер політичної реалізації сучасної людини. У сучасній інформаційній реальності такі поняття, як новини, факти, істини втрачають своє первісне значення.

Ж. Бодрійяр у своїх працях робить акцент на масштабності і характері функцій всіх типів засобів масової інформації сучасності. Особливе значення він надає функції посередництва носія інформації, що розуміється як технічна продуктивна сила, породжуюча симулякри. Сама ж мова, будучи символічною системою, перетворюється в медіум (лат. *medium* – «по середині», «середній»), на рівні знаку та рекламного дискурсу [2, с. 13].

Медіум виступає своєрідним транслятором моральних цінностей, носієм моральної інформації і засобом формування симулякрів, моделлю для яких виступають різноманітні феномени моралі. Грандіозним та масштабним полем формування симулякрів виступає саме медійна сфера, здатна вплинути на будь-які інші сфери існування індивіда: політичну, біологічну, медичну, психологічну, тощо [2, с. 13].

Уміле використання політиками інтернет-комунікативних технологій дає змогу формувати те чи інше ставлення до політичних подій, симулювати ту чи іншу політичну поведінку, чим самим породжувати симулятивну поведінку користувачів інтернет-ресурсу. Тут важливими є дві стратегії: або відвернути увагу аудиторії від серйозної проблеми або здійснити заміщення політичних подій новими, що витіснять політичні реалії. Основна ідея є досить простою. Інколи достатньо залишити політичну подію такою якою вона є насправді, проте подати її під тим контекстом, який вигідний для правлінських верств населення. Факти не змінюються, змінюється тільки фон, на якому ті факти подаються.

Загалом інтернет-технології сучасності повинні були б виконувати інформативну функцію, опираючись на правдиві факти та прозорі події, чим здійснювали б формування політичних цінностей у суспільстві. Натомість ж спостерігаємо штучно створені політичні іміджі та видовища. За допомогою Інтернету створюються політично заангажовані наративи, легітимація яких ставиться під сумнів. Їх слід сприймати радше не як інформацію, подану ЗМІ, а як елементи вистави, які народ приймає на віру. Тут спрацьовує ефект мас, адже їм не тільки дуже важко виокремити правду, вони і не хочуть її чути. Крім того, у них майже *відключена пам'ять*, що робить вчорашню брехню вже нікому не потрібною, вона забувається, і забувається бажання її

викрити. Цей стан суспільної амнезії створюють не тільки цілеспрямовані маніпуляції свідомістю, але і цілком природні особливості епохи гіперреальності, при якій інформаційні потоки дозволяють людині «ковзати» від однієї новини до іншої, не даючи їй можливості включати критичне мислення і проникнути вглиб проблем. Якби це не звучало парадоксально, але прогрес у сфері інформаційних технологій призводить до зниження інформованості [10].

Інформація, яка подається мас-медіа більше не має нічого спільного з «реальністю». Тобто події, історії, культури, ідеї виробників більше не мають живого досвіду існування, всі вони виробляються за допомогою елементів коду і технічної маніпуляції медіума.

Масова симулятивна поведінка сучасного суспільства, не залежно від того, реальна вона, чи віртуальна, перш за все має тісний зв'язок з установками масової свідомості людей, яка характеризується неоднорідністю, внутрішнім протиріччям, аморфністю, лабільністю і розмитістю. Вона схильна підпадати під психологічний вплив зі сторони вже сформованих стереотипів масової культури та ЗМІ (в нашому випадку – кіберпростору), котрі і формують ці стереотипи. Величезний психологічний вплив на формування та прояви симулятивної поведінки мають вдало підібрані техніки маніпулювання людською свідомістю.

Маніпуляція на даний момент перетворилася у засіб потужного інформаційного впливу на маси, який формує динамічні процеси в суспільстві. Якщо врахувати особливості криміногенної ситуації сучасних суспільств (розгортання релігійного і політичного екстремізму), то феномен маніпуляції, виведений за рамки буденного життя і наповнений науковими підходами, стає могутньою зброєю. Маніпулювання масовою свідомістю визначається психічним насильством, тобто деструктивним впливом на свідомість і протікання психічних процесів у людини з боку іншої людини або групи людей, які спонукають її діяти відповідно до прихованих цілей і інтересів маніпуляторів.

Маніпулювання масовою свідомістю індивідів, як правило виступає системою засобів ідеологічного і психологічного впливу з метою нав'язування певних ідей, установок, політичних переконань, цінностей, які своєю чергою формують наперед задані моделі політичної поведінки. Для цього використовують різні способи пропаганди та ідеологічної обробки громадян. Метою такого впливу є досягнення стійкого результату у формуванні громадської думки в заданому маніпуляторами ключі, закладання патернів поведінки – стійких механізмів, при впливі на які формується (очікувана) реакція в підсвідомості.

Маніпуляція на даний момент перетворилася у засіб потужного інформаційного впливу на маси, який формує динамічні процеси в суспільстві. Якщо врахувати особливості криміногенної ситуації сучасних суспільств (розгортання релігійного і політичного екстремізму), то феномен маніпуляції, виведений за рамки буденного життя і наповнений науковими підходами, стає могутньою зброєю. Маніпулювання масовою свідомістю визначається психічним насильством, тобто деструктивним впливом на свідомість і протікання психічних процесів у людини з боку іншої людини або групи людей, які спонукають її діяти відповідно до прихованих цілей і інтересів маніпуляторів. [4, с.25].

Психологічний маніпуляційний вплив на масову свідомість відбувається на кількох рівнях: потребнісно-мотиваційному, на якому модифікують та формують переконання, ціннісні орієнтації, очікування і бажання; інтелектуально-пізнавальному, що відповідає за емоції, почуття, настрої та вольові процеси; комунікативно-поведінковому,

який визначає особливості міжособистісних відносин, соціальних взаємодій та міжособистісне сприймання. Вдало підібрані маніпулятивні технології, з використанням необхідної інформації можуть змінити всі три сфери розвитку індивіда. У випадку комунікативно-поведінкової сфери, можна формувати співпрацю або ж, навпаки, конфліктну ситуацію.

На думку В. Ільїна, існують такі чинники формування маніпулятивної поведінки: культура (суспільний контекст), товариство (сукупність соціальних контекстів), спілкування (міжособистісний контекст), технологія (контекст діяльності та її операційного складу)[3].

Маніпулювання є хиткою казуальністю, зазначає Ж. Бодрійяр, в якій позитив і негатив породжують і перекривають один одного, казуальністю, в якій більше немає ні активу, ні пасиву. Добровільний перехід один в одного витків цієї спіралі казуальності робить можливим збереження принципу політичної реальності. Через симуляцію обмеженого, умовного поля перспективи, в рамках якого причини і наслідки якої-небудь дії або події можна прораховувати, і може зберегтися політична правдоподібність. Якщо розглядати повний цикл будь-якої дії чи події в системі, в якій більше не існує лінійної послідовності і діалектичної полярності в просторі, розладнаному симуляцією, де зникає детермінованість, то кожна дія тут завершується із закінченням циклу, розсіюючись у всіх напрямках і стаючи прийнятною для всіх.

Отже, здійснити адекватний аналіз віртуальної реальності можливо тільки в контексті культурних, технічних і світоглядних трансформацій, які є розвинуті в даний момент. Тому можна стверджувати, що масова політична поведінка у сучасному суспільстві як ніколи раніше до того носить симулятивний характер. Завдяки сучасним методам маніпуляції і психологічного впливу на масову свідомість індивідів трансформуються не тільки політичні переконання та цінності, нівелюється здатність фільтрувати отриману інформації; перенасичення інформаційним простором мають наслідком симуляції. В цілому, варто наголосити на тому, що маніпуляція масовою свідомістю трансформувалася з малопомітного явища в потужну технологію влади, своєрідну інформаційну зброю, яка широко використовується мас-медіа, політичними партіями, корпораціями та іншими організованими угрупованнями в своїх, часто, корпоративно-егоїстичних цілях. Спрошені моделі поведінки і думки приводять до нівелювання загальнолюдських цінностей. Руйнування і заміна макрокультурного середовища чимось аморфним, як правило може призвести до деградації суспільства загалом.

Список використаної літератури

1. Бауман З. «Соціальні мережі – це пастка». *Zygmunt Bauman: “Las redes sociales son una trampa”* El País, 9.01. 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zbruc.eu/node/47024>
2. Бодрійяр, Ж. Симулякры и симуляция [Текст] / – Перевод О. А. Печенкина. – Тула, 2013. – 204 с.
3. Ильин А. Н. Интернет как альтернатива политически ангажированным СМИ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.politstudies.ru/article/4596>
4. Любимый Я.В. Современное массовое сознание : динамика и тенденции развития. – К., 1993.

5. Aday S., Farrell H., Lynch M., Sides J., Kelly J. Blogs and Bullets: New Media in Contentious Politics. USIP, Washington DC. Retrieved from: <http://bit.ly/9bM3Gd> (2010).
6. Balkin J.M. How Mass Media Simulate Political Transparency Yale University <http://www.yale.edu/lawweb/jbalkin/articles/media01.htm>
7. Bimber B., Flanagin A., and Stohl C. Reconceptualizing collective action in the contemporary media environment, *Communication Theory*, 15(4), 365-388. (2005).
8. Friedland J., and Rogerson K. How Political and Social Movements Form in the Internet and How They Change Over Time. Institute for Homeland Security Solutions. Retrieved from: <http://bit.ly/qqQVal>. (2009)
9. McAdam D. The framing function of movement tactics: strategic dramaturgy in the American civil rights movement. In D McAdam, JD McCarthy, and MN Zald (Eds), *Comparative Perspectives on Social Movements Opportunities, Mobilizing Structures, and Framing*, Cambridge: Cambridge University Press. pp. 38-55. (1996)
10. Monbiot G. The Need to Protect the Internet from «Astroturfing» Growsever More *Urgent*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.theguardian.com/environment/georgemonbiot/2011/feb/23/need-to-protect-internet-from-astroturfing>

Стаття надійшла до редколегії 20.01.2017

Прийнята до друку 19.02.2017

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF MASS SIMULATIVE BEHAVIOUR

Olga Sviderska

*Ivan Franko National University of Lviv
Lviv, Universytetska St., 1, Faculty of Philosophy,
Department of Theory and History of Political Science
e-mail: sviderska.olja@gmail.com*

The cyberspace influences on the formation and mass simulative behaviour manifestation of modern society are investigated. In terms of theoretical and methodological analysis of institutional and psychological determinants aspect of mass simulative behavior manifestation of modern society the important interrelation of the formation between the citizens' mass consciousness, manipulative techniques and simulative behaviour are explored. It is determined that the virtualization of modern society enables to use the Internet technology as a powerful means of creating simulacrum and simulative behaviour.

The simulation of institutional influence on the formation and manifestation of the mass political behaviour is considered.

On behalf of the state, politics, religion, media, institutional influence of the mass consciousness of the individual through internet technologies as a means of forming the desired behaviour of society is theoretically substantiated. The issue of the need to analyze new forms

of mass political behaviour is raised, which is based on modern Internet technologies, although such researches are extremely complicated.

Keywords: simulacrum, simulative behavior, mass political behaviour, cyberspace, virtualization.

КРУГЛИЙ СТІЛ З НАГОДИ 2400-ЛІТТЯ АРИСТОТЕЛЯ

Вітальне слово – Рижак Л.В., декан філософського факультету, доцент.

1. Європейська цивілізація в контексті визначення духовних основ античної філософії – Денисенко В.М., докт. політ. наук, професор.
2. Проблема свободи у філософії Арістотеля – Терещенко В.П., асистент.
3. Вплив Арістотелевої етики на формування сучасної політико-етичної традиції – Гарбадин А.С., канд. політ. наук, доцент.
4. Абсолютна етика Арістотеля в політичному просторі України. – Харченко І.З., канд. політ. наук, асистент.
5. Інтерпретація арістотелівської моделі справедливості А. Макінтайром – Хома Н.М., докт. політ. наук, доцент.
6. Проблема соціальної нерівності та ієрархії крізь призму політичної теорії Арістотеля. – Сичова Я., студентка.
7. Ідейний вплив філософських поглядів Арістотеля на формування теорії етико-політичної історії неогегельянця Б.Кроче. – Русиняк А., студентка.
8. Принцип утопізму в концепції «ідеальної держави» Арістотеля. – Іленьків Г.В., аспірантка.
9. Відчуження політичних прав як передумови стабільності політичної демократії у теорії Арістотеля. – Приходько Я., студент.
10. Арістотелева логіка в політичній концепції Айн Ренд. – Гуцук О., студентка.
11. Втілення політичної теорії «ідеальної держави» Арістотеля в сучасному глобалізаційному світі. – Потерейко О., аспірантка.
12. Держава як продукт природного розвитку і людина як політична істота. – Мазьняк Р., студент.
13. Принцип «золотої середини» Арістотеля та формування лівоцентристських політичних партій. – Шипунов Г.В., канд. політ. наук, доцент.
14. Рівень статків як чинник політичної участі людини. – Леськів М., аспірантка.
15. Арістотелева наука як чинник формування політичного світогляду Александра Македонського. – Мотрен С.М., канд. політ. наук, асистент.
16. Арістотель про «право війни». – Кірієнко О.Д., асистент.
17. Трагедія та комедія в політичному дискурсі в контексті поезики Арістотеля. – Кривенко С.О., канд. політ. наук, асистент.
18. Проблема гуманізму в Арістотеля: «людина політична». – Бекар С., студентка.
19. Концепція політичної раціональності в Арістотеля. – Токарева Л.В., аспірантка.
20. Передумови раціоналізації вчення про політику у Арістотеля – Сухарина А., аспірант.
21. Порівняльний аналіз принципів функціонування ізраїльського лобі у США та основних політичних ідей Арістотеля. – Бушева С., аспірантка.
22. Маловідомі сторінки «Політика» Арістотеля. – Петрінко В., канд. політ. наук, доцент (ДВНЗ «Ужгородський національний університет»).

Підведення підсумків дискусії – В. М. Денисенко

Людмила Рижак:

– Шановний Валерію Миколайовичу, шановні учасники «круглого столу» – професори, доценти, аспіранти, студенти, ми розпочинаємо «круглий стіл», присвячений ювілею Арістотеля. Ми святкуємо ювілей впродовж 2016 року. До речі, хочу сказати, що нам прийшло повідомлення через відділ міжнародної співпраці із університету міста Салоніки про те, що відзначається ювілей, і чи ми, філософський факультет, будемо брати участь. Знаєте чому? Тому, що коли святкували кілька років тому ювілей Геракліта, тільки один філософський факультет відгукнувся на пропозицію університету Салонік. Ми дійсно провадили «круглий стіл», вшанували і, відповідно, підготували статті й опублікували в нашому віснику. На такий запит ми теж надіслали наші пропозиції, що ми проведемо «круглі столи», опублікуємо статті в нашому фаховому віснику і цей вісник надішлемо в університет Салонік. Тому сьогодні всі, хто заявив, – і студенти, і аспіранти, – все-таки ми підготуємо, я думаю, статті, зробимо цей випуск, зробимо філософсько-політологічні студії, сподіваюсь, що Валерій Миколайович підтримає це, і таким чином ми будемо мати науковий зв'язок із університетом Салонік. Звичайно, ми провели уже «круглий стіл» на кафедрі історії філософії. Це було в березні, ми присвятили увагу питанням метафізики, логіки та філософії науки. Це одна частина була. Ну, ми ж говоримо: Арістотель – енциклопедист. У нього такий величезний науковий, філософський доробок, що є над чим працювати. Сьогодні – це другий «круглий стіл», і тут – вже наші політологи, що якраз погодилися провести такий «круглий стіл», зосередивши свою увагу на питаннях політики, держави, етики. Звичайно, я хочу сказати, що ви дуже добре підготувались і запропонували таку обширну програму. Це приємно вразило, і тут є і професори, є і аспіранти, є студенти, і це дуже похвально; я всім дякую. Друге, що цікаво, що не тільки повернулися до Арістотеля, до інтерпретації його ідей, а саме втягнули ці ідеї в сучасність. І от такі тут у вас теми, які дуже привабливі. До речі, Валерій Миколайович, який починає, – «Європейська цивілізація в контексті вивчення духовних основ античної філософії». Є тут і «Принцип золотого середина Арістотеля та формування лівоцентристських політичних партій» – наш докторант Геннадій Шипунов. Цікаві теми є і в студентів, і в аспірантів, цікаві заявки. Дійсно, ми маємо величезний спадок, і цей спадок – не просто архів ідей, а ми їх вивчаємо. І наш філософський факультет багато уваги приділяє якраз вивченню Арістотеля, його праць, які вже перекладені українською мовою. Я вам дякую і бажаю успіхів у роботі «круглого столу». І передаю слово Валерію Миколайовичу.

Валерій Денисенко:

– Дякую, Людмилу Віталіївно, дякую за тепле вступне слово. І переходимо буквально до самої роботи «круглого столу». Пам'ятайте умову: в нас іде аудіозапис. Ми не будемо цього року робити шліфовані статті і тому подібне, виступи і так далі. От є запис «круглого столу», в записі він і піде в друкованому варіанті. Пам'ятайте, що «круглий стіл» – це не лише виступи за регламентом, це є репліки, це є доповнення, це є певні дискусії і так далі, через те я прошу вас включатися в розмову буквально по кожній темі, яка буде запропонована. Ну, і останнє: дякуємо за те, що погодилися взяти участь у «круглому столі» і думаю, що він дійсно принесе якусь користь і для розвитку самої політичної науки, і для пам'яті нашої про видатних учених, значимих в тому числі і для політології на філософському факультеті, ну, і для кожного з нас, присутніх, особисто.

Що стосується взагалі фігури Арістотеля, – це одна, можливо, з найскладніших, через те, що найчастіше промовляється. Все, що найчастіше промовляється у філософії, – мабуть, одне з найбільш вживаних і найбільш, можливо, звичаєвих суб'єктних форм сприйняття. От так трапилось, що про Арістотеля можна легко говорити, хрестоматійно

він якби значимий для всіх. І значимим у першу чергу, можливо, є, виходячи з впливу на формування європейської цивілізації. Впливу через вибір – от так, як ми говоримо про вибір: християнство чи щось інше, який мала Русь; Європа цього не робила, тобто вона не обирала між одним та іншим. Свого роду ніби зарядом до формування європейськості в раціональному означенні саме і є Арістотель. Коли ми досліджуємо його особливості становлення концептуальних ідей, якщо можна так виразитися, через те, що складно говорити про концепції, коли ми переходимо від міфологічної до раціональної форми свідомості, яка є синтетичною ще на той час, і, є, думаю, що в більшій мірі, Валерій Павлович ось згодиться, чи ні, як філософ, але в дійсності – то синтетична ще теоретична практика. Але десь від Фалеса до Арістотеля, якщо Геракліта виключити, який буденною свідомістю ще, чи швидше, те, що на рівні переконань, на рівні певних буденних форм бачення, все-таки від Фалеса до Арістотеля є шляхом формування такої грецької форми раціональності. І от я думаю, що більш за все саме вплинула на подальшу долю Європи, європейськості саме оця раціональна ідея, яка була сформована в Стародавній Греції. Не з ідеєю напередбачення, не з ідеєю запозичення. Арістотель мав, можливо, більший вплив на східну цивілізацію, Схід більше сприймав його, ніж Європа. Європа більше сприймала Платона, менше – Арістотеля. І, власне, праці, які переписувалися, збереглися найбільше в східній цивілізації, точніше, культурі. Але вплив цей на європейську цивілізацію, він є, і він є абсолютним, через те, що всі досконалі форми подальшої філософії випливають з ознак і основ, які формувались там. Дуже обережно, можливо, треба ставитися до Арістотеля політологам. Філософи обережно ставляться через те, що вони вивчають форми духовних засад філософських ідей і тому подібне, форми осмислення, пізнання природи, дійсності. Я не кажу про суспільство тогочасне через те, що складно говорити про суспільство та суспільні відносини, які, можливо, ще не рефлексувалися як відносини. Але філософам – легше. Політологам – складніше, бо політологи в усьому хочуть бачити достовірність: якщо є держава, значить держава саме в сучасному розумінні, і ми перекидаємо поняття держава Арістотеля і Платона теж перекидаємо на сучасну мову. Якщо є форми державного устрою, – Арістотель написав, значить форми державного устрою мають повторюватися: республіка, аристократія, монархія і тому подібне. В реальності дуже складно через те, що Арістотель, можливо, єдиний з тих мислителів, які однозначно не судили з приводу краще – гірше, справедливе – несправедливе. Взагалі поняття справедливості та несправедливості в Арістотеля є своєрідним, воно не впливає з форм суспільних відносин, а навпаки – означається самим природним фактом буття людини. От є вона означена; в Сократа те ж саме, справедливість як означена форма; у Фрасімаха – там справедливість як політична форма, коли йде в Платона ця дискусія між Сократом та Фрасімахом. Там політична форма, бо там – справедливість як підпорядкування чи непідпорядкування, а в Сократа – просто справедливість як означена форма буття людини, нічим не обумовлена. Те ж саме в Арістотеля – більше означена самою природою буття людини, аніж визначена політичними відносинами, а через те форма державного устрою визначається самою системою всієї справедливості. Якщо справедливість однозначна, тоді немає сегмента отого розділеного форм державного устрою. В республіканській формі правління співіснує і деспотична форма правління, і аристократична форма правління, чистої форми немає в Арістотеля. І це є дуже правильний підхід через те, що в сьогоднішніх формах суспільних відносин відтворюється ота арістотелівська ідея, що немає в чистій формі демократії, вона може відтворювати в собі тоталітарні і авторитарні форми правління. Тобто в синкретизмі відтворюється і ну, можливо, і Україна шукає чисту форму демократії, єдина з усіх країн. От має бути

абсолютно чиста, і носієм її має бути абсолютно чистий політик чи політична сила якась. У Арістотеля цього немає, оскільки він говорить, що от в синкретичній формі воно має бути, от через те не розділені вони, не сегментовані в своїх означеннях. Ну, от про це сьогодні хотілось би поговорити на цьому «круглому столі». Можливо, означити якісь значимості для сьогоднішньої політичної практики з якою ми зіткнулися, тих ідей, які формувалися там. Пам'ятаємо, що політика, як і практика, має втілюватись все-таки науковою системою знань. От, можливо, Арістотель, я не кажу, що єдиний, але, можливо, заклав ту основу, яка і називається пошуками наукових форм означення реальності, політичної реальності. Тобто, те, що називається зараз методологією; тоді ми не говоримо про методологію в його означенні, а те, що політична практика має бути доповнена теоретичними знаннями. Через те кожен філософ тогочасний говорив про політику, про політику як практику, в якій зреалізовані теоретичні концепти чи теоретичні погляди філософського змісту. От коли я не кажу, що методологія, але теорія працює на означення і на дослідження самої політичної практики. Це теж має стати сьогодні дискусія, яка означатиме, що не за явищем, не за фактом політика досліджується, порівнюється і все інше, а лише за принципами на основі певної системи політичних знань. Я тільки означив ті факти, які є значимими, можливо, в дискусійному полі сьогоднішнього нашого «круглого столу». Я прошу вас активно включатися, прошу дискутувати, прошу задавати питання; я не кажу, що різко переривати, але ви маєте право втручатися, тому що це – «круглий стіл», це є дискусія, це – не виклад просто монологічних якихось порядків ваших наукових підходів і бачень. Домовилися? Я хочу передати слово Андрію Стефановичу Гарбадину.

Андрій Гарбадин:

– Дякую. Доброго всім дня. Сьогодні я хотів би поговорити з вами про вплив арістотелевої етики на формування сучасної політичної традиції. Коли ми говоримо про етику, то вже етимологічно маємо справу із пошуком правильного «способу існування», порядку згідно здійснення Добра, як би останнє не розумілося. По суті, етика – це те, якою має бути людина.

Відповідно саме поняття етики нас відсилає до співвідношень блага та необхідності, вчинків та їх наслідків, оцінки останніх, а також ціле раціональності. Саме тому етика безпосереднім чином цікавить політичну науку – від міри розрахунку раціональності політичного суб'єкта до аналізу політика як такого.

У Новий час, починаючи з Декарта, центральною стає проблема суб'єкта, а етика виявляється майже синонімом моральності, або, як сказав би Кант, практичного розуму. У центрі уваги опиняються взаємини суб'єктивної дії з універсальним Законом. Етика постає принципом судження про практики суб'єкта.

Повертаючись до Арістотеля, треба зауважити, що первинну та одну із найпопулярніших, найбільш знакових концепцій етики було ним розгорнуто якраз у праці «Нікомахова етика».

Деякі аспекти, які важливі для нас. Зокрема у першій книзі зазначається: «Оскільки людина за своєю природою є суспільною твариною, остільки провідною дисципліною, що вивчає її поведінку, повинна виступати політика ... Людина не може знайти вище благо ні в задоволенні, ні в багатстві, ні в пошані, оскільки щастя в цьому випадку буде залежати від інших, тобто від політики». Саме тому благо, у протипагу позиції Платона, не може бути Ідеєю. А відповідно Щастя – це енергія, рух, дія, ... в згоді з розумом (Логосом). Доброчесність у Арістотеля – це внутрішня моральна досконалість, яка увійшла в звичку. Це – досконалість розумного бажання.

Так твориться людина, так твориться етика, так твориться політика. Взаємообумовленість їх розумна.

Що ж ми маємо на сьогодні? Чи існує Людина? Пафосне питання, чи не так?... Мішель Фуко викликав у свою епоху скандал натуральний, заявивши, що Людина як суб'єкт є історичне, сконструйоване поняття, а аж ніяк – не позачасова самоочевидність. Подібного тезису обґрунтовувався і Луї Альтюсер. Жак Лакан ввів розмежування Я, уявної фігури єдності, і суб'єкта. Суб'єкт не має ніякої субстанції, ніякої «природи».

Сьогодні вся ця риторика етики та етичності цікавим чином екстраполюється на обґрунтування прав людини – тут етика як здатність апіорно відрізнити Зло, оскільки у політиці добре те, що явно протистоїть якомусь Злу, ідентифікованому як таке апіорі. І «справова держава» – лише як простір ідентифікації Зла.

Алан Бадью у своїй праці «Етика: нарис про свідомість Зла» виступив із критикою такого визначення оскільки, по-перше, стан жертви уподібнює людину її тваринній підоснові. Істотою безсмертною – ось ким показала себе Людина в найтяжчих ситуаціях. По-друге, жертвоне визначення людини неприйнятне, оскільки будь-яка спроба зібрати людей навколо позитивної ідеї Добра виявляється на ділі справжнім джерелом зла. По-третє, апіорним визначенням Зла етика забороняє собі осмислення одиничності ситуацій, що складаються. Дійсність тут апіорна, ідеологічно затьмарена. Потрібно відкинути «етику» як ідеологічний апарат.

Як критичну заувагу тут можна згадати фільм Золтана Фабрі «П'ята печать», який якраз демонструватиме дещо зворотне: коли, незважаючи на ідеологічний апарат, людина здатна позбутися всього цинічно-практичного накипу і у критичній ситуації таки приміряти на себе цю роль – роль жертви, і тільки так звільнитися, очистити свою душу і стати вільною, нехай навіть ціною у життя.

Паралельно із цим Бадью протиставляє такій позиції інші три тези. Протиставимо йому три положення:

По-перше, Людина визначається по своїй позитивній думці, тобто по тих одиничних істинах, на які вона здатна, тут-і-зараз. По-друге, Зло слід визначати, виходячи з позитивної здатності до Добра, виходячи з відмови від охоронного консерватизму. Останній вже є ідеологічним механізмом, таким популярним зараз. По-третє, всяка людяність корениться в розумовому визначенні одиничних ситуацій. «Етика взагалі» не існує. Існує тільки етика процесів.

Тут можна згадати прекрасний фільм «Син Саула» Ласло Немеша, який прекрасно ілюструє те, як можна себе ствердити через відданість отаким одиничним істинам, не впадаючи у максималізм ідеологічних механізмів. Іноді найсильніша форма протестності – не в прямому бунті чи супротиві, а у здатності примиритися зі смертю іншої людини, нехай тобі і не рідної.

Відповідно Людина є «доброю», «етичною» не стільки через споглядання чи здатність приміряти свою участь подекуди через мовчазне визнання відношення «пан-раб» як невідворотної участі, а через волю, вчинок, самопожертву, не в залежності від вір чи ідеологій. Це – основа етики як творіння себе, як творіння у собі Людини із великої букви. І нехай моментами така участь віддаватиме маленьким ідіотом, – через призму політичного це зазвичай найвеличніша участь.

Дякую за увагу.

Валерій Денисенко:

– Дякуємо, Андрій Стефанович. Ми не перебивали через те, що ти про етику говорив, розумієш? Можна запитання? Ти весь час говорив про еволюцію добра і зла. В Арістотеля проблема етики розглядається саме в дусі добра і зла чи в іншому контексті?

Андрій Гарбадин:

– Арістотель намагається вписати питання етичності в соціальний вимір і розумне співжиття з співтовариством. Тому я намагався активізувати, власне, його, виходячи з проблем етичних, які більше мене цікавлять.

Валерій Денисенко:

– Дякую. Немає більше ні в кого питань?

Соломія Кривенко:

– Андрій Стефанович, в мене є запитання. На вашу думку, і з погляду Арістотеля, і з погляду сучасної етики, наскільки етично сміятися з етичних принципів?

Андрій Гарбадин:

– Наприклад?

Соломія Кривенко:

– В сучасному світі. От ви назвали три виміри етики, і наскільки етично піддавати усю етику такому шмаганню сміхом?

Андрій Гарбадин:

– Якщо ви маєте не увазі цинічну дистанцію...

Соломія Кривенко:

– Не цинічну – комічну, гумористичну.

Андрій Гарбадин:

– Ну, це цілком прийнятно. Просто повинна бути логічна дистанція, коли цей гумор чи комічне не переходить якусь межу дозволеного. Тут можна протиставити дві комічні позиції чи відношення до комічного, як це прийнято в західних сітках, ситуативних комедіях, як це прийнято в нас, – постійні оці обговорення 95-го кварталу. Те, що вони видають за сміх, насправді навіть не є смішно. В них логіка оця абсолютно якась абсурдна і заплямована в тій конкретній позиції, яка чітко відчувається в кожному їхньому виступі. Але якщо брати комізм цивілізований, так сказати, то він завжди буде дистанціюватися від будь-якої точки зору. Коли ти здатний сміятися абсолютно над всіма і над собою, тоді ти виявляєш свою свободу від ідеологем.

Соломія Кривенко:

– Дякую.

Валерій Терещенко:

– Оскільки Андрій Стефанович почав говорити про проблему етики, мені б хотілося продовжити. В Арістотеля проблема етики має певний космічний характер, вона являє собою дещо алогічне, відношення панства і рабства.

В Арістотеля, на відміну від Платона, цей космос, з одного боку, є «нус», а з іншого боку – втіленням цього «нус». Як ми бачимо, Платон у своїх творах будує державу, ідеальну державу, в якій увага приділяється рабству. Якщо ми читаємо твори Платона, то звертаємо увагу на деякі розділи, в яких детально розглядається проблема рабства. Арістотель, розглядаючи проблему рабства, виходить із природи самого космосу – Пан і Раб. Оскільки «нус» втілюється в усьому суцюзі, все інше, що не є «нус», представляється як раб, в тому числі й людина.

Саме тому Арістотель вводить поняття природи, Цар Природи і рабство завойовників. Відтак ключовим видом діяльності у відповідності до «нус», на думку Арістотеля, є споглядання; найвища форма свободи, найвища форма діяльності людини – це

споглядання, можливість пізнання. У пізнанні ми реалізуємо свою свободу, ні в якому разі – не у соціальній діяльності. Соціальна діяльність, як і будь-яка діяльність, – це діяльність направлена, це завжди – форма рабства, залежності. Тому протилежним до діяльності споглядання, до «нус» є робота, а наша свобода за природою є саме слідування цьому «нус», виявляння функцій природи.

В Арістотеля соціальна діяльність проявляється як прагнення до будь-якої пізнавальної діяльності, нашої здатності до споглядання. Вільна людина, яка, до прикладу, хоче навчитись грати на інструменті, не буде цього робити, оскільки пізнавальна діяльність – це завжди діяльність раба, будь-яке прагнення чи діяльність є за своєю природою підпорядкуванням, підпорядкуванням чомусь іншому.

Тому виходить, що свобода в Арістотеля – це споглядання чогось, а будь-яка фізична діяльність – це підкорення, підпорядкування, рабство по відношенню до цього всесвітнього «нус». На цьому б хотілось завершити на сьогодні. Дякую.

Андрій Гарбадин:

– Скажіть, будь ласка, як Ви оцінюєте інтерпретацію пана і раба у Кожева, який наголошу на соціалізації?

Валерій Терещенко:

– Якщо ми візьмемо соціальну сторону відносин пана і раба, то він, безперечно, перебуває у певній залежності, Чому свободна людина приймає сторону раба? Тому що на його стороні якраз і є ця позитивна сила і діяльність, а пан, по суті, той, хто стоїть збоку. У реальності раб перебирає на себе функції пана і починає виконувати певну діяльність.

Світлана Бушева:

– Якщо брати до увагу сучасні методи філософування, чи реалізують вони сповна ідею Арістотеля стосовно ось цього споглядання? Чи маємо ми ту свободу, про яку він говорить?

Валерій Терещенко:

– Звісно, маємо. Усе дуже просто: ми маємо можливість творити науку, яка, за Арістотилем, і є споглядання, а відтак – свобода.

Ірина Харечко:

– Мені б хотілося поговорити про етику Арістотеля в контексті українських реалій. Думаю, ви зі мною погодитесь, що ми з вами живемо в світі, де індивід, відносно вільний у виборі способу життя, роду занять, моделі поведінки, зрештою, у виборі самоідентичності. Разом зі цим виникає запитання, чи плюралізм світоглядів, стилів життя і виховання, індивідуалізація не призводить до того, що люди втрачають необхідну для соціального співіснування готовність поважати іншого, брати на себе відповідальність за групу і, зрештою, за ціле суспільство; у нас часто відсутні якісь авторитети, по суті, у суспільстві починають поширюватись нігілістичні тенденції, які у кінцевому рахунку практично ні до чого не приводять.

Якщо ми беремо політичні відносини в Україні, вони теж мають характерний відбиток цих тенденцій. Переконана, ви зі мною погодитесь, що такі загальнолюдські поняття – мораль, справедливість, рівність, свобода, чесність – не стали імперативами діяльності українських політиків, державних структур. Хоча дуже часто цими категоріями активно оперують у публічному дискурсі, не соромлячись при цьому використовувати недобросовісні засоби політичної боротьби – наклеп, образи, політичну брехню. Також кричущою проблемою є зловживання повноваженнями, особистого збагачення державних функціонерів за рахунок суспільного майна, благ і т.д.

Але разом із тим я б хотіла звернути вашу увагу на те, що відмова від моралі має місце не тільки в політиці, а й в усіх соціальних сферах. Мені подобаються слова іспанського філософа Ф. Саватера. Коли його запитали, чому власне політику вважають брудною справою, чому політики мають таку погану репутацію, він відповів: бо вони дуже схожі на нас. У такому контексті навіть при справедливому розподілі влади та прийнятті рішень з точки зору моралі, постає питання, чи будуть її дотримуватись ці люди. Тому актуально говорити про відсутність певної системи моральних орієнтацій, оскільки в українському суспільстві є верстви, цінностями яких є цінності минулого, є верстви, що орієнтуються на західні цінності, а є люди, що перебувають у підвищеному стані, – вони не визначились, відтак можемо вважати їх людьми без певного морального ґрунту та об'єктом маніпуляції.

Тому в цьому контексті доречно звернутися до етики Арістотеля, котра намагається допомогти людині усвідомити свою головну мету життя і діяльності.

Я б не хотіла детально заглиблюватись у філософське вчення Арістотеля, а лише наголосити на деяких найбільш важливих категоріях. Однією з таких категорій в Арістотеля виступає доброчесність, чеснота не вроджена, що не є психічно вродженою, а набутою. Лише нам, стверджував філософ, обирати, добрими чи злими нам бути, щедрими чи скупими, людьми високої моралі чи аморальними. Арістотель різні категорії людей наділяв неоднаковою мірою доброчесності.

Стосовно політичного ідеалу Арістотеля, реальною метою існування держави є етичне призначення, моральне зростання громадян, бо держава має бути об'єднанням людей, які живуть разом для досягнення вищого блага (щастя). За Арістотелем, «бажаним, зрозуміло, є і [благо] однієї людини, але прекрасним та божественним є благо народу й держав». Цим в значній мірі нівелюється феномен інтересу як антропологічної категорії. Так як інтерес – це те, що для нас щось значить, відтак, безумовно, людина – істота зацікавлена, тому протиприродно, на думку Нелль-Бройнінга, теоретика соціального християнства, повністю відкидати інтерес та діяльність заради нього. Як зазначає німецький дослідник Бернхард Сутор, загальне благо є не самоціллю, а службовою цінністю. Воно націлене на благополуччя не цілого, а людей, але на благополуччя, яке прив'язане до умов спільності. Разом із цим громадянин повинен бути більше, ніж представником приватних інтересів. Бо тільки за допомогою індивідуальних зусиль можна вирішити такі проблеми, як екологія, розвиток, міграція, громадянські війни. Тому в даному контексті можна подискутувати з Арістотелем про його доречність, доцільність загального блага в суспільних політичних умовах.

Також важливою в етиці Арістотеля є проблема справедливості. Виділена «універсальна» справедливість, під якою він розуміє, те, що законно, практично еквівалентне законслухняності. Тут Арістотель говорить, що закони, по-перше, повинні бути мудрими, а, по-друге, відображати те, що є законним та справедливим.

Інший тип справедливості – приватна, визначена як тверда і незмінна воля дозволити кожному отримати своє – розподільчу й урівнюючу справедливість.

Розподільча справедливість вимагає не рівного розподілу (матеріальних благ, почестей), а такого, що відповідає принципу гідності, оскільки «справедливе при розподілі... має враховувати певне достоїнство». Тут прошу звернути вас увагу на цікавий факт, що, на думку Арістотеля, чоловіки та жінки володіють не рівними правами, а отже, не у рівній мірі володіють достоїнствами: те саме, коли ми говоримо про жінку і раба, – тут є специфічна міра чеснот, наскільки вони можуть бути справедливими, хоробрими; відтак справедливість в Арістотеля чітко стратифікована.

Урівнююча справедливість поширюється на економічні відносини (рівноцінний обмін) і правові норми (визначення співмірного покарання за завдані збитки). Тут ми можемо звернутись до українського законодавства та подискутувати відносно справедливості, законів. Але потрібно пам'ятати, що закон не може бути повністю справедливим; завжди залишається певна сторона, певна категорія, яка не є врахована, який би закон не був справедливий (і це актуально й для України): якщо люди не мають волі до справедливості, то жодними законами ви не зможете їх так вчиняти. Тому потрібно говорити також і про справедливість, орієнтовану не лише на вчинки і закони, але й сприйняття її як відношення, що дозволяє сприймати людину як рівну своїм правам, рівну своїй гідності.

Підсумовуючи, хотілося б сказати, що етика Арістотеля не може претендувати на те, щоб пропонувати політиці якщо не зміст, то хоча б межі дозволеного і мету та ціль.

Андрій Сухарина:

– Я б хотів уточнити стосовно кризи політичної моралі серед української політичної еліти. Поясніть, будь ласка, як ми можемо говорити про кризу еліти, яка, по суті, не була сформована в Україні?

Ірина Харечко:

– Якщо ми говоримо про певні базові, засадничі цінності, властиві українському суспільству, то вони, безумовно, присутні у свідомості людей, але, говорячи про політичний істеблішмент, не стали цінностями для них. Спостерігаючи за політичною дискусією, ми часто ловимо себе на думці, що опоненти перебувають у абсолютно різних ціннісних вимірах, кожен розмовляє своєю мовою, що додатково обтяжує в прийнятті політичних рішень. Тому дана ситуація дає нам підстави говорити, що в суспільстві наявна певна криза, яка, незважаючи на наявність базових цінностей, вказує й на серйозні проблеми.

Валерій Денисенко:

– Як співвідносяться в Арістотеля етика та закон, закон як право?

Ірина Харечко:

– Якщо вивести певну арістотелівську максиму, то закон дорівнює: мудрість плюс справедливість, плюс моральні чесноти. По суті, закон є матеріальним втіленням цієї неписаної моралі. Саме тому я переконана, що політика не повинна диктувати свої вимоги, формувати цю систему цінностей; вона повинна лише визначати рамки, завдяки яким могли б співіснувати різноманітні цінності.

Валерій Денисенко:

– Вважаю за доцільне продовжити розгляд цієї теми, зокрема з'ясувати проблему соціальної нерівності та ієрархії крізь призму політичної теорії Арістотеля. Слово має Яна Сичова.

Яна Сичова:

– Дякую, Валерію Миколайовичу. Розглядаючи окреслену проблему, варто відразу звернути увагу, що наразі не існує моделі соціально-економічного устрою, в якій повною мірою можливо було б реалізувати ідею соціальної рівності та відсутності ієрархії. Власне, це – утопія, тобто, за визначенням, – місце, якого не існує. Загалом з давніх часів вчені працювали над розв'язанням проблемності взаємовідносин між пригнобленими і гнобителями, вдаючись до марксистської термінології, – між експлуаторами і експлуатованими. В принципі це торкається глибинного питання природи людських відносин, співжиття груп населення (суспільних ланок), яке нерівність суттєво ускладнює.

Арістотель був одним із перших античних мислителів, які почали шукати розв'язку дилеми. Він виокремив два аспекти, які безпосередньо пов'язані з виникненням суспільної нерівності та ієрархії. Перший із них передбачає закономірну нерівність класів. У кожній державі є три класи: дуже багаті, дуже бідні, середні. Останній посідає найкраще становище (займає позицію «золотої середини»), оскільки його учасники за умовами життя мають змогу дотримуватися у всьому раціональних принципів. Бідняки і багатії ж стикаються з суттєвими труднощами у дотриманні цих принципів так належать до найнебезпечніших верств: одні з них виростають злочинцями, а інші – шахраями.

Краще суспільство формується з середнього класу, і та держава, у якій цей клас є потужнішим за обидва інших, разом узятих, є найбільш ефективною та стабільною, оскільки її інститути забезпечують громадську рівновагу. Арістотель вважає, що там, де одні мають багато, а інші – нічого, легко можна дійти до двох крайнощів, а саме: плутократичного режиму («олігархії»), яка функціонує в інтересах багатих, або до пролетарського режиму («демократії»), що діє в інтересах міської бідноти. Будь-яка крайність, на переконання мислителя, може призвести до тиранії як найбільш небезпечної форми правління

У цьому контексті, із метою унаочнення окресленої проблематики, доцільно розглянути ставлення Арістотеля до приватної власності. На думку Платона, наприклад, приватна власність зруйнувала би єдність правлячої еліти та її відданість державі, тому він татує приватну власність для правителів. Арістотель у свою чергу не погоджується з тим, що приватна власність шкодить моральній досконалості, аргументуючи свою позицію такими тезами.

По-перше, «коли в людей є особисті інтереси, вони не нарікають один на одного, а зайняті кожен своєю справою, тому прогрес прискорюється». По-друге, володіння чимось приносить задоволення, «бо всі, або майже всі, люблять гроші та інші подібні речі». По-третє, за суспільної власності ніхто не може бути щедрим і великодушним, оскільки ні в кого нічого немає. У системі приватної власності багатство й нерівність «дають змогу проявляти щедрість і милосердя».

Таким чином, своєрідний «рецепт» від недосконалості суспільства Арістотель вбачає не в зрівнюванні класів, а в моральному вдосконаленні людей. Починати реформу необхідно не стільки зі зрівнювання власності, скільки з того, щоб «привчити благородні душі приборкати бажання й змусити до цього неблагородних». Законодавець має прагнути не до рівності, а до вирівнювання власності. Важливо не те, хто володіє власністю, а яким чином її використовують.

Другий аспект нерівності в концепції Арістотеля пов'язаний із ієрархією статей. Висловлюючись у дусі постмодерного дискурсу, Арістотель виглядає «антифеміністом», що насправді є характерною рисою тієї доби. Світ, за Арістотелем, – це єдина структура, частини якої утворюють ієрархію.

За Арістотелем, «чоловік такий, яким він є, завдяки своїм здібностям, а жінка – така, яка вона є, із причини її нездатності». Тобто «ми маємо розглядати жіночий характер як недорозвинений від природи», а жінку – як безпорадного або «спотвореного чоловіка»; жіночі «міркування безпідставні». Щоправда, жінка «природно необхідна», як і всі творіння, що розмножуються статевим шляхом, але при заплідненні в несприятливих умовах можуть народитися діти з каліцтвами та інші «монстри», тому жінка являє собою один із тих випадків, коли «природа значно відхиляється від типових речей».

Взаємини чоловіка й дружини, на думку Арістотеля, мають бути взаєминами пана й раба: чоловік і жінка, так само як раб і вільний, мають різну природу й не можуть бути

рівними. Єдиний сенс диференціації статей – це народження дітей, а призначення жінки полягає у виношуванні потомства й веденні господарства. У сім'ї в чоловіка й дружини різні обов'язки, і вони не втручаються в справи один одного. Крім цього, різними є норми поведінки для чоловіків і жінок: те, що для жінки є чеснотою (наприклад, мовчання), для чоловіка – ні, і навпаки.

Чоловік і жінка утворюють ієрархію. Жінка дає дитині тіло, а чоловік – душу; «душа краща й божественніша за тіло». На думку Арістотеля, жінка фактично не бере участі в народженні дитини: «...жінка є ніби безплідним чоловіком». Чоловік – норма, жінка – відхилення від неї. Чоловік – вище, тоді як жінка – нижче за своєю природою. Чоловік панує, жінка підкоряється.

Тут мені на думку спадає принцип «Kinder. Küchen. Kirche», авторство якого приписують німецькому кайзеру Вільгельму II. Можливо, саме він навіювався Ліні Костенко, коли вона писала рядки: «мене водив під руку Арістотель в якомусь дуже дивному саду».

Підсумовуючи виступ, наголосимо: в контексті політичної теорії Арістотеля можемо вести мову, з одного боку, про нерівність статей, а з іншого боку – спостерігати поляризацію на багатих і бідних. Залишаючи осторонь твердження про «природність» нерівності класів, а також чоловіків і жінок, зауважимо, що окреслені моменти з концепції Арістотеля так чи інакше, але транслуються у XXI ст.

У сучасному суспільстві бідність, на жаль, в свідомості більшості людей залишається синонімом неосвіченості. Це спричиняє зневагу до бідності. Також, на жаль, жінку досі часто розглядають як об'єкт. В Інтернеті (у соціальних мережах) нещодавно відбувся флешмоб, спрямований на те, як треба діяти, аби змінити цей status quo. На мою думку, з часом такі акції матимуть позитивний ефект.

Валерій Денисенко:

– Дякую, Яно! Принагідно нагадую всім студентам про необхідність наявності друкованих праць, особливо тим, хто вступатиме до аспірантури. Виступи на конференціях – дуже жорстка вимога. Через те закликаю не втрачати нагоди брати участь у подібних заходах.

Як зрозуміло із слів Яни Сичової, рівність між чоловіками і жінками лише для нас є проблемою. Для Арістотеля ж сама нерівність була природною, тож проблеми в принципі не поставало. Можливо, хтось з присутніх має запитання, доповнення?

Соломія Кривенко:

– Так, я маю. Не знаю, як щодо Арістотеля, але стосовно Гегеля, його концепції пана і раба, дуже часто говорять про такий термін як «кнехт» – слуга. Як би розуміння раба в Арістотеля змінилося, коли замінити його гегелівським варіантом перекладу?

Яна Сичова:

– Пояснюючи трактування Арістотеля щодо взаємодії жінки і чоловіка, справді доцільніше було б вживати термін «слуга». Зміст явища у будь-якому разі залишиться тим самим.

Валерій Денисенко:

– Оскільки більше немає запитань чи пропозицій, коментарів, дозвольте надати слово наступному учаснику «круглого столу» – кандидату політичних наук Святославу Мотрену.

Святослав Мотрен:

– Дякую, Валерію Миколайовичу. З Вашого дозволу переведу плин нашого обговорення із теоретичного у практичне русло. Насамперед зверну увагу на один момент: чому

Арістотелю присвячено так багато літератури? Порівняно з іншими авторами, йому адресовано набагато більше коментарів, зауважень, питань. Відповідь, на мій погляд, впливає із того факту, що як тільки ми починаємо вести мову про античну філософію, історію Древньої Греції, ім'я цього мислителя чи не перше спадає на думку. Характеризуючи його науковий доробок, насамперед відзначаєш про себе систематичність, критичність, наукову структурованість праць. Це дає змогу сформулювати уявлення про певний образ ученого як людини педантичної, поміркованої, раціональної, словом педагога у класичному розумінні. Ідейний ентузіазм, мрійливість не складають сильних сторін його характеру ні як науковця, дослідника, ні як особистості. Натомість тверезий глузд забезпечив йому статус «світила» на століття вперед. Щодо конкретно моєї теми, немає достеменно відомих свідчень про вплив Арістотеля на формування світогляду Александра Великого. Втім точно відомо, що з 13-літнього віку до 17-ліття Александра Арістотель був учителем при дворі македонського царя Філіпа. На прохання останнього філософ і наставляв його сина. Оскільки відносини припадали на перехідний період особистісного становлення учня, між ним та учителем, очевидно, часто спалахували суперечки, особливо беручи до уваги темперамент майбутнього полководця.

Хай там як, аналізуючи тези «Нікомахової етики», можна стверджувати, що наставництво Арістотеля, його особиста постава таки вплинули на Александра, зокрема детермінували моделі поведінки, якими той в іпостасі воєначальника керувався під час завоювань. Саме завдяки їм згодом і викристалізувалася постать Великого Царя.

У своєму етичному вченні Арістотель вивів образ величавої (великодушною) людини. Її риси цілком притаманні конкретно характеру Александра Македонського. Величава людина – передусім мужня, безстрашна (не абстрактно, а вольовничо, раціонально вмотивовано безстрашна), усвідомлює свою мету, знає собі ціну і неухильно служить обов'язку. Ця людина не підставляє себе під удар намарне, проте, коли мета виправдовує це, вона йде вперед – відкритими грудьми назустріч небезпеці.

Відстежуючи етапи військової кар'єри Александра, можемо бачити, що саме такою людиною він постає. Так, в образі великодушною людини він щедрий, воліє давати, ніж брати, творити милість, аніж просити її. Допомогою скористатися – допустимо, але в такий спосіб, щоб потім міг віддячити сторицею.

Він – втілення людини, котра послідовно виконує свою місію завдяки непохитній волі. Дотримується чітко структурованого порядку, в якому присутні субординація, визначення обов'язків та компетенцій. Вдалою аналогією слугує концепція оркестру, де присутні перша скрипка, основна партія, а також супровідні, допоміжні інструменти і партитури, які відіграють певну роль у свій час, на своєму місці. Власне, злагодженість порядку виступів забезпечує чарівність симфонії. Мета управляє процесом розвитку Всесвіту. Величаві люди є її медіумами. Зазвичай – це монархи і аристократи.

Александр, безсумнівно, багато почерпнув від наставника. Це видно, зокрема, з його шанування грецької культури (мови, філософії, науки). Здійснюючи походи, на підкорених землях, серед щораз ширшого кола підданих, державець проводив політику еллінізації – створення єдиної космополітичної цивілізації. Сам він не був безпосереднім носієм тожсамості еллінізму, належав до периферії грецького світу: з одного боку, виявляв палкий інтерес до грецьких культурних надбань, а з іншого – демонстрував суворий норов північних гірських народів. Попри це, став вірним поціновувачем і гарантом збереження античного символічного капіталу.

Дотикаючись до релігійних вірувань на щойно відкритих просторах, Александр познайомився з уявленням про божественне походження правителів. Тож задумався про

підкріплення свого авторитету сакральним статусом. Близько десяти років тривав його непереможний марш. Наприкінці владного сходження він, мабуть, почав губитися в кінцевому ефекті своєї самоідентифікації: не відомо, чи розігрував лише роль нащадка давніх богів, чи насправді увірував у зв'язок з Небом (Космосом). Чи може проста людина сягнути такого карколомного успіху?

Далися взнаки ще й настрої воїнів, які були виснажені шаленим темпом кампанії. По смерті Александра концепція елліністичного світу підтримувалася ще тривалий час. На широких теренах їй було покладено край лише із запровадженням системи римського панування.

Підсумовуючи виступ, вартує вказати, що етика Арістотеля, можливо, не в прямому сенсі (як на учня за шкільною партою), а опосередковано (м'якою силою) справила істотний вплив на формування характеру Александра Македонського. Трапилося це завдяки знайомству з досягненнями античної цивілізації, створенню атмосфери пошанування грецьких звичаїв, способу мислення, традиції світосприйняття. Наслідки проявилися у тому, як юний цар сплановував свій похід, комунікував із поневоленими народами, втілював ідею універсального світового порядку.

Арістотель висловив тезу: греки є уособленням золоті середини. Поєднують у собі найкращі риси, властиві представникам півночі і півдня – розум (раціональне начало) та мужність, хоробрість (вольове начало). У разі політичного об'єднання могли б правити світом...

На жаль, теоретик не згадує імені практика, так само як і оминає увагою ту колосальну політичну трансформацію, яку він здійснив, – перехід політичних відносин від рівня міста-держави до великого багатонаціонального утворення формату імперії. Втім Александр повноцінно реалізував вказані міркування Арістотеля у цьому контексті.

Андрій Гарбадин:

– Дякую, ми все зрозуміли. Слово надається студентці п'ятого курсу Анастасії Русиняк.

Анастасія Русиняк:

– Доброго дня. Хочу представити вам декілька тез про ідейний вплив філософських поглядів Арістотеля на формування теорії етико-політичної історії неогегельянця Кроче. Якщо говорити про теоретичні погляди цього філософа, то він образ своєї політичної теорії вибудовує, виходячи з тих вже існуючих умов, і він відстоює їх з радістю. І взагалі хотілося б сказати, що вплив Арістотеля на європейську політичну думку, взагалі на філософську думку світову є продуктивним в значній мірі.

Саме Б. Кроче вважається одним з таких духовних послідовників ідей Арістотеля, адже його теорія етико-політичної історії включає якщо не всі, то більшість постулатів філософських поглядів Арістотеля. Він знову ж таки перелаштовує, наскільки це можливо, ті історичні моменти в яких він проживав. Якщо повернутися більш детально до цієї теорії, то слід згадати: основне поняття філософії – це людина. Взагалі Кроче вважається неогегельянцем, і якщо говорити про співвідношення і взаємовплив, відношення в одного філософа ідей Гегеля і Арістотеля, це здавалось би трошки дивним, але йому це вдається. І саме свої філософські погляди Кроче вибудовує, відштовхуючись від філософії Гегеля, а етико-політичну історію він вибудовує, виходячи з поглядів Арістотеля.

В чому саме спільність ідей Кроче і Арістотеля в його теорії етико-політичної історії? В центральному політичному понятті – людина політична. Якщо говорити про людину політичну у філософії Кроче, то потрібно говорити, що він додає до людини політичної людину етичну. Звісно, що Арістотель також говорив про людину етичну; втім він, можливо, не говорив про неї, коли говорив про людину політичну. Однак Кроче

говорить про людину етичну в тому плані, що політика у нього відмежовується від етики. Він, Кроче, критикує Макіавеллі; під впливом Макіавеллі він в цьому ж таки критикує Гегеля і водночас в інших своїх філософських поглядах він його підтримує. Він говорить про те, що людина повинна включати в себе дві частинки – це етичність і політичність. У політичність він так само переносить філософію Арістотеля. Він говорить про те, що людина за своєю сутністю є політичною, вона організовується, вибудовує відносини з іншими, собі подібними. Втім також людина повинна бути етичною істотою, тому що ці відносини мають бути напрацьовані, нормалізовані, і, відповідно, вони мають бути формалізовані.

Якщо говорити про іншу категорію цієї теорії Кроче, то це – категорія відносин людини до людини, це – теорія інституту. Звичайно, Арістотель не вживає поняття інституту, він вживає поняття інституції. Він говорить про такі інституції формальні, як держава, сім'я, тобто він говорить про процес еволюції інститутів, і кінцевим інститутом та інституцією є держава. Але згодом Кроче говорить уже про інститут, коли починає розвиватися інституціоналізм, і він дещо продовжує ідеї Арістотеля і говорить вже не тільки про інститут сім'ї, інститут держави, інститут виборів; він говорить про те, що, крім таких інститутів формальних, можуть виникати неформальні інститути, до яких людина сама себе відносить. Так само Кроче говорить про те, що основна мета держави (в цьому він відштовхується від ідеї Арістотеля) полягає в тому, щоб забезпечити мінімальні блага для людини, забезпечити їй нормальні умови для існування. Арістотель на цьому зупиняє свою ідею. Кроче її продовжує і говорить про те, що в сучасних для нього історичних умовах цієї межевої забезпеченості для людини може бути надто мало, і вона тоді починає організовуватися з собі подібними для задоволення ще більших своїх потреб. А вже потреби розширюються у відповідності до цих історичних умов, а отже, людина не може лише споживати те, чим її може забезпечити держава, і загальне благо починає розширювати свої кордони.

В своїй автобіографії Кроче говорить про те, що вони з Арістотелем споріднені також через те, що з ним була аналогічна історична ситуація. Арістотель був учнем Платона, він продовжував його ідеї, але також багато в чому з ним не погоджувався, наголошуючи на тому, що Платон йому друг, але істина дорожча. Тут можна провести аналогію з Кроче: він жив у фашистській Італії, історичні умови були дуже своєрідними, і він та його товариш Джованні Дженетіле, який є ідеологом фашизму, починали розвивати ліберальні ідеї та заснували ліберальну партію: Дженетіле згодом відсторонився від цих ідей, почав пропагувати фашистську ідеологію, а Кроче залишився на своїх ліберальних позиціях і продовжував розвивати свою концепцію етико-політичної історії. Дякую за увагу.

Андрій Гарбадин:

– Може, питання будуть до Анастасії? Тоді хочу надати слово Іленьків Галині. Будь ласка.

Галина Іленьків

– Дякую. Хочу представити вашій увазі декілька тез на тему: «Принцип утопізму в концепції ідеальної держави Арістотеля». В системі політичних поглядів Арістотеля важливе місце займає побудована ним модель ідеальної держави.

А. Гуроров у своїй роботі «Антична соціальна утопія: питання теорії та історії» розглядає політичну концепцію держави Арістотеля як утопію. Ми, однак, схильні не згоджуватися з тим, що політичні погляди Арістотеля можна класифікувати як утопію. На нашу думку, появу перших утопічних вчень варто пов'язувати з виходом однойменної праці Т. Мора, однак залишається дискусійним питання про утопічний характер вчень, що

з'явилися значно раніше. Так чи інакше, повноцінний розвиток утопічних вчень починається саме в XVI столітті, коли «раціональна свідомість уже домінує над міфологічною».

Ми вважаємо, що є необхідність в розрізненні між утопією, утопізмом та утопійністю. При цьому утопію ми можемо визначити як нездійсненну раціональну логіко-теоретичну модель ідеального суспільного устрою, що має тотальний характер. Утопія незмінно є повноцінною концепцією, автор якої усвідомлює неможливість втілення своєї моделі, втім будує утопію як рамку, в якій відбувається органічний розвиток суспільства. В даному випадку утопія – політична теорія ідеального, саме вона формує концепт ідеалу в політиці в тому вигляді, в якому ми його маємо зараз. Якщо звертатися до визначення Ж. Рансьєра, то утопія «являє собою інтелектуальну конструкцію, що сприяє співпадінню місця думки з інтуїтивно сприйнятим чи простором, чи простором, що сприймається».

Утопійність ми розуміємо як набір рис, що є притаманним для окремих концепцій, що не є повноцінними утопіями, проте відображають той ідеальний характер суспільства, яким його бачить конкретний автор. Ідеал може мати при цьому не утопічний характер, а цілком реальний, чи розглядатися автором як цілком реальний, проте сама концепція в своєму тяжінні до ідеального буде набувати рис утопійності. Так, наприклад, Ф. Аїнса наголошує на тому, що якби всі твори, що мають ознаки утопійності, ми називали утопіями, то нам довелося б вважати утопією Біблію.

Утопізм є закладеним в європейській філософській традиції культурним кодом. Про це пише Ф. Джеймсон, розглядаючи утопію як тенденцію, притаманну західній політичній думці як такий. Зокрема, йдеться про тяжіння до ідеалу, який так чи інакше знаходить своє відображення в політичній теорії, причому сам цей ідеал є значною мірою наближений до утопічного. Принцип утопізму передбачає свідоме чи несвідоме наближення певної концепції до утопії, проте не перетворення її власне на утопію. Причому частіше, власне, таке наближення є несвідомим, викликаним пам'яттю жанру, а сама реалізація в конкретній концепції принципу утопізму – своєрідним імпульсом, вираженням інтенції тексту.

Концепти ідеальної держави до Т. Мора, на нашу думку, є, власне, реалізацією принципу утопізму, що найбільш чітко простежується на прикладах політичних теорій Платона та Арістотеля. Зокрема, якщо у Платона відбувається наближення через інститути та механізми (пізніше це дасть можливість дослідникам віднести Платона до утопістів), то у Арістотеля принцип утопізму реалізується через принципи та цінності політики. Власне, виводимо такі індикатори вияву принципу утопізму в ідеальній державі Арістотеля:

- Введення досконалого морального закону та значення етики.
- Ідея загального вищого блага, яка отримує розвиток в теорії Арістотеля. Воно є метою існування Арістотеля.
- Постановка проблеми та розкриття людини політичної як людини діяльної, людини, яка існує в спілкуванні і в спілкуванні формує політику.
- Принцип раціональності управління (політія – квінтесенція раціональності, тобто вияв тих найкращих рис правильної форми правління, які тільки можуть бути, для доброї, ідеальної держави).
- Принцип верховенства суспільства над людиною.

- Диференціація «МИ» – «ВОНИ» (на прикладі концепту громадянства. «МИ», тобто громадяни, – замкнута група, яка не може поповнюватися за рахунок включення тих, хто є вихідцями з інших полісів).

Зрештою, через всі ці індикатори принцип утопізму закріплюється в політичній теорії і стає своєрідним кодом західної цивілізації. А сама утопія формується на основі цього принципу і є абсолютним його виявом. Дякую за увагу.

Андрій Гарбадин:

– Будь ласка, чи є якісь запитання?

Вікторія Бунь:

– Чому саме західної цивілізації, а не східної? Утопічність властива тільки західній цивілізації? Їй, навпаки, часто приписують надмірну раціональність.

Галина Іленьків:

– Дякую за запитання. Власне, вияви принципу утопізму в східній цивілізації ми пов'язуємо з тим, що його як такого в східній культурі не було. Він з'являється, вже коли починають формуватися сталі зв'язки між різними суспільствами, починає поширюватися філософська думка західного світу. Для утопії самої по собі характерна надмірна раціональність, що і прив'язує її до західної цивілізації на противагу ідеалу гармонії та ірраціонального, що притаманна для сходу.

Андрій Гарбадин:

– Дякую. Слово надається Приходьку Ярославу, студентові другого курсу.

Ярослав Приходько:

– Доброго дня, шановне товариство. Я сьогодні хотів би розкрити тему відчуження політичних прав як передумова стабільності політичної демократії у Арістотеля. Ключовою характеристикою суспільного договору є відчуження політичних прав як передумова його укладання. Для західних демократій властиве декларування прав і свобод громадян, а також стабільний розвиток політичної системи.

Функціонування демократії передбачає вирішення проблеми її амбівалентності. Гарантування рівності має корелюватись з ефективним управлінням, що стає можливим за наявності освічених владних еліт, які є належать до меншості, а не більшості, для якої характерна турбулентність груп індивідів і їх перемінних пристрастей. За таких умов відчуження політичних прав стає головною умовою для встановлення балансу, який має гарантувати можливість ефективного управління і обмежити руйнуючу силу всезагальної рівності.

Доцільно зазначити, що проблема відчуження політичних прав не є новою, це питання так чи інакше вже було порушено в процесі становлення і розвитку політичної науки. Вперше питання відчуження політичних прав актуалізується в Античності, для якої характерним є встановлення суспільного устрою, побудованого на основі розуму. Вихід за межі або невідповідність гармонійному устрою передбачає відчуження індивіда. Політичну теорію Арістотеля, побудовану ним на основі його бачення справедливості, варто вважати фундаментальним виявом тієї епохи.

Арістотель визначає державу як «певне об'єднання, а будь-яке об'єднання утворене для певного щастя». Досягнення щастя передбачає ефективне управління, яке можуть гарантувати кращі представники полісу. Однак правління кращих не корелюється з всезагальним правом голосу. В такій ситуації обмеження права голосу стає необхідним. Крім цензових обмежень, Арістотель формулює основні вимоги, за яких громадянин може долучатись до управління полісом. Головною умовою стає наявність вільного часу, що відразу нівелює можливість активної участі низових верств населення. В IV книзі

«Політики» філософ виводить переваги сільської демократії, особливо там, де поля віддалені від міста. Займаючись тяжкою працею, селянин або ремісник не зможе брати участь у народних зборах і делегує свої права заможним представникам полісу, які в повній мірі володіють вільним часом. Гармонія досягається відчуженням певної верстви населення від центру. Відстороненість ремісників і селян від центру їх суверенітету – одна із умов його функціонування.

Водночас відчуження політичних прав проявляється в обмеженості права голосу, в якому відмовлено рабам, жінкам і іноземцям. Існування природного устрою передбачає ієрархію владних відносин, де раб гармонійно вписується як той, «хто природно не належить самому собі, а іншій людині – він, хоч і людина, однак за своєю природою раб.» У свою чергу іноземець виходить за межі полісного утворення, а отже, належить до варварів, що можуть бути тільки рабами. Вплив жінок є пагубним для управління полісом. Арістотель наводить приклад Спарти, де значні права жінок призвели до встановлення матриархату і падіння держави.

Окремо слід наголосити на питанні остракізму. Варто зауважити, що остракізм застосовувався превентивно для вигнання найбільш небезпечних громадян полісу. Арістотель вважав, що остракізм є «універсальним у застосуванні взагалі до всіх форм державного устрою, зокрема і правильних». Покликаний нівелювати негативні явища, що суперечать гармонійному існуванню полісу, остракізм став засобом для відчуження політичних прав людей, дії яких суперечать критеріям розуму.

Отже, Арістотель в своїй теорії виводить три форми відчуження політичних прав як передумови стабільності полісної демократії. По-перше, у формі відсторонення ремісників і селян від центру народного суверенітету через брак вільного часу. По-друге, у формі обмеженості права голосу, в якому відмовлено рабам, жінкам і іноземцям. По-третє, у формі остракізму як своєрідного засобу відчуження політичних прав і витиснення з полісу громадян, що не вписуються в гармонійний устрій.

Геннадій Шипунов:

– Ярослав, як Ви думаєте, наскільки ефективним було б запровадження механізмів, подібних до остракізму, позбавлення громадянства в Україні?

Ярослав Приходько:

– Я вважаю, що остракізм існує в сучасному суспільстві, тільки він трансформувалася. Подібним прикладом є втрата громадянства, так би мовити, депортація з території країни, яка зараз застосовується до деяких людей, які суперечать певним критеріям законності. Наприклад, із відомих дослідників Маркс цим страждав, якого депортували то з одної, то в іншу країну, тому я вважаю, що просто остракізм змінив свою форму, а сам по собі він залишається.

Андрій Гарбадин:

– До слова запрошується Гуцук Олеся Миколаївна, студентка 2го курсу.

Олеся Гуцук:

– Доброго дня. Хочу подякувати за можливість виступити. Темою мого сьогоднішнього виступу є «Раціоналізм та аристотелева логіка як фундамент політичної концепції Айн Ренд.» Пропоную розглянути ключові аспекти політичної концепції Айн Ренд, американського філософа 20 сторіччя, засновниці філософії об'єктивізму, через призму раціоналізму та аристотелевої логіки.

За Ренд, Арістотель сформулював базові принципи раціонального погляду на життя за яким єдина реальність існує як об'єктивний абсолют (в незалежності від наших бажань та почуттів). Людський мозок — єдиний інструмент пізнання реальної дійсності.

Синтезувавши головним чином ідеї Аристотеля, а також інших мислителів Ренд створила оригінальну філософію, філософію об'єктивізму.

Перше метафізичне положення філософії Ренд: концепція *existence exists* (це існує). Суть концепції полягає в тому, щоб розглядати будь-що треба визначити, що воно існує. Друга аксіома — людина наділена свідомістю Третя аксіома — це закон тотожності $A \in A$ і не може одночасно бути не — A . Базова свобода вибору за Ренд в тому, аби думати чи не думати, при чому цей вибір гіперболізується у вибір життя чи смерть

За Ренд політичне впливає з етичного. В даному випадку політична концепція Айн Ренд базується саме на її етиці об'єктивізму, яка складається із ціннісних кодів. Основні цінності етики об'єктивізму: розум, ціль, самоповага, які в свою чергу відповідають 3 чеснотам: раціональність, продуктивність, гордість, де продуктивна робота — є метою раціональної людини, а гордість є результатом цієї роботи

Історію філософії та політичну історію Айн Ренд розглядає крізь призму трьох архетипів. Перший архетип — це архетип Аттіли. Це уособлення силового типу управління, Аттіла відмовляється від раціонального, його свідомість має тваринний, інстинктивний, чуттєвий характер. Тому Аттіла будує владні відносини на принципах примусу, фізичного підкорення, страху, сваволі. Його влада є необмеженою. Ціннісні підвалини влади Аттіли закладає другий архетип по Ренд, а саме Шаман. Шаман є безпосереднім спадкоємцем влади після Аттіли в історичному процесі, адже він маніпулює за допомогою моралі, а не фізичного страху, тому є дівішим. Шаман, як і Аттіла відмовляється від раціональності, він керується принципом ігнорування дійсності, для нього існує лише бажана для нього реальність. Шаман утримує владу за допомогою «помилкового» за Ренд коду цінностей, головними з яких є жертвність та провина.

Згідно з Ренд, філософія в доантичний період була під владою архетипу Шамана. Ренд критикує Платона як творця системи, що уособлювала парадигму Шамана, ставлячи реальність на другий план та вважаючи її лише тінню та копією ідеального світу. Саме формулювання Аристотелем законів логіки і створення її як такої, Ренд вважає переломним моментом, коли Аттіла та Шамани мали б поступитись місцем архетипу раціонального Творця. Проте, як відомо, в Середньовічній період доробок Аристотеля був забутий. Захопивши владу, представники архетипу Шамана усіляко намагалися підкріплювати її, повертаючись та усіляко поширюючи ідеї Платона — зокрема в концепціях Плотіна й Августина. Архетип Шамана є уособленням середньовічної теократії.

Одним із поштовхів до початку епохи Відродження Айн Ренд вважає повернення Аристотеля через Фому Аквінського. Саме Ренесанс завдав краху містицизму та призвів до втрати впевненості у власних силах як Аттіли, так і Шамана, адже на перший план виходить людське життя, як найвища цінність. Це дало можливість появи в епоху Нового часу ідеї прав людини. В процесі науково-технічної революції формується, вирішальний для прогресу архетип — архетип Творця. Першим суспільством в історії людства, яким керували не Аттіла і не Шаман, а саме Творець, Ренд назвала США. Уособленням цього архетипу є підприємці-виробники, бізнесмени, інтелектуали. США Ренд уявляє як суспільство, що базувалось на раціональному принципі розуму. Саме американці, за Ренд, вперше відкинули ідею конфлікту між душею та тілом, зруйнувавши таким чином мораль жертвності (саме це вдалось Аристотелю за часів Античності — зруйнувати концепцію дуалізму душі та тіла. Аристотель не розглядає душу і тіло, на відміну від його вчителя Платона, як протилежні поняття). Оскільки розум потребує права думати, інтелектуальна свобода неможлива без політичної. Політична свобода не може існувати без економічної,

звідси випливає політична концепція Ренд, що базується на двох основних підвалинах: політичної свободи та вільної ринкової економіки. Таким чином, систему капіталізму Ренд вважає найгуманнішою, антропоцентричною, направленою людиною на саму себе. Саме капіталізм привів до влади два нових типи людини, що відповідають архетипу Творця: це виробника багатств та поширювача знання, отже, бізнесмена й інтелектуала.

Оскільки 20 століття було сторіччям масового розповсюдження ідей соціалізму, комунізму та колективізму, що базувались на альтруїстичній моралі, Ренд у своєму творчому доробку, зокрема у магнум опус «Атлант розправив плечі», змальовує крах суспільства, яке відкидає раціоналізм, суспільство, в якому верх беруть Аттіла та Шаман, і творцю нічого не лишається окрім страйку проти сили та сваволі вищезгаданих.

Ренд заперечує моральність альтруїзму як такого, її етика базується на понятті розумного егоїзму та індивідуалізму, в якій людина та її життя постає як головна цінність, заперечується жертвність, людина не має жертвувати собою заради чогось чи когось, і так само не має вимагати того ж самого у інших. Як і Аристотель головною метою вважає досягнення щастя, яке за Ренд не можливе без досягнення благополуччя.

Свої міркування Ренд будує, відштовхуючись від трьох, сформульованих Аристотелем, законів логіки, доводячи, що нехтування ними, призведе до колапсу суспільного механізму. Кожна з частин праці «Атлант розправив плечі» має назву одного із законів формальної, або Аристотелевої логіки.

А саме, перша частина «Несуперечність» відповідає формальнологічному закону Суперечності. Міркування Ренд будуються на тому, що так, як за Аристотелем в природі існують суперечності, з двох суперечних суджень лише одне може бути істинним. Таким чином доводиться, що лише несуперечливе мислення може безпомилковим та правильно відображати об'єктивні суперечності. Друга частина має назву «Або-Або», що відповідає закону Виключеного третього. Ренд наочно демонструє неможливість існування третього «середнього» висловлення, яке могло б бути істинним. Вибір завжди між двома, з яких тільки одне є істинним, інше ж хибне. Таким чином заперечується мораль архетипу Шамана (як ігнорування вибору). І третя частина має назву $A \in A$, відповідає закону тотожності. Йдеться про неприпустимість підміни понять. Суспільство, в якому ці три закони логіки порушуються, приречені на крах.

Як ми переконались, Аристотель є найбільшим натхненником Айн Ренд, саме його внесок у філософію, зокрема раціоналізм та створену Аристотелем логіку Ренд вважала найвагомимим в історії раціоналістичної думки.

Тож, на мою думку, завершити варто цитатою Айн Ренд «Філософія Аристотеля стала інтелектуальною Декларацією Незалежності. Вона визначила головні принципи раціонального погляду на буття та свідомість: що існує лише одна об'єктивна реальність, що завдання людської свідомості в тому, аби сприймати, а не створювати реальність і що $A \in A$ »

Ірина Харечко:

– Яке ваше ставлення до альтруїзму, до принципу жертвності, в сучасному світі, в якому ми взаємозалежні один від одного. Якщо ми відмовимось від самовіддачі, звичайно не говоримо про абсолютну самовіддачу, а принаймні частково. Чи можливо в сучасному світі жити за принципом я сам за себе і ти сам за себе?

Олеся Гуцук:

– Якщо розглядати це все в сучасних реаліях, у сучасному світі, то концепція абсолютного егоїзму, мабуть, неможлива. Але вона є достатньо цікавою, і я є її прихильником. Вважаю що так, дійсно, суспільство раціональних людей колись буде

існувати, це достатньо прийнятна форма і я би хотіла жити в такому суспільстві, де я залежна лише від себе і де мої відносини будуються з іншими людьми лише за принципом якоїсь взаємної вигоди. Жертовність, по факту, заперечує цінність життя.

Ірина Харечко:

– А чи не буде таке суспільство утопічним?

Олеся Гуцук:

– Зараз можливо так, воно здається утопічним, але можливо, в майбутньому...

Валерій Денисенко:

– Чи можна наслідувати у повною мірою чийсь ідеї? Навіть не самі ідеї, а структуру ідей? У вступній частині я говорив, що Європа наслідувала тільки принципи раціоналізму. Аристотеля, більше нічого. Ми можемо говорити про етику, ми можемо говорити про політику, можемо говорити про державу, про справедливість, про свободу, яку декларував у свій час Аристотель. Але він декларував абсолютно в своєму місці, в свій час, за своїх обставин, за своїх умов, які абсолютно не відповідають всьому наступному. А через це можна транслювати у майбутнє, і Європа розумно це сприйняла. Вона сприйняла тільки цю форму раціоналізму, форму логічності, ідею “пізнай себе”, тобто світ треба якимось чином пізнавати. Більше нічого Європа не наслідувала. Вона переказувала, переказувала через свою, можливо, недосконалість, калькувала, якимось чином переосмислювала. Але суть полягає в транслюванні в майбутнє саме через принципи. І дуже скорочені ідеї які, можливо там закладалися. Зміст можливо не цікавий вже, але от принципи цікавіші.

(дискусія в аудиторії, шум - ред.)

За 2 години ми половину виступів оприлюднили і лише половину дискусійних моментів. Беремо перерву чи продовжуємо?

Геннадій Шпунюв:

– Продовжуємо.

Валерій Денисенко:

– Продовжуємо. Оксана Кірієнко, яка вже відпрацювала зі студентами. Це наша молода асистентка, кандидат політичних наук, випускник нашого університету, гордість та краса нашої кафедри, має маленьку доповідь, яка називається «Аристотель про право війни», адаптовану до сучасності. Знову таки, можливо не змістом, можливо, трагедією тогочасної доби, трагедією самого Аристотеля. Через те, що виховав таку геніальну людину, як Македонський, а той пішов воювати зі всім світом. Аристотель не міг зі своїм гуманізмом (у когось ще є доповідь про гуманізм (шум в аудиторії - ред.) у Святослави) людина з гуманістичними ідеями виховала абсолютного загарбника світу, абсолютного воїна світу, абсолютного деспота світу, абсолютного знищувача світу. Той же світ знищив і його. І разом з тим - гуманістичні ідеї. Як вони спілкувалися? Оксана Кірієнко доповідає про війну, а протилежна, про гуманізм буде доповідь Святослави. Ось так ми поєднаємо доповіді. Але пам'ятайте про час. Можна говорити 15 хвилин, можна говорити 20 хвилин, а можна говорити 5 хвилин або 6. Добре?

(нерозбірливо, шум в аудиторії - ред.)

Оксана Кірієнко:

– Стосовно Аристотеля і його позиції щодо війни. Готуючи цю тему я намагалась якимось чином актуалізувати її до сучасності, бо війна сьогодні дійсність, яка стосується кожного з нас. Йдеться не просто про війну як про реальність, йдеться про право війни. Що стосується права війни - це принцип міжнародного права, сучасного міжнародного права, який регулює питання війни і миру. Причому дані принципи об'єднують дві правові гілки, які, по перше стосуються «права на війну», тобто право на застосування збройної сили, а

також «право війни», безпосередньо правила ведення війни. У філософському підході важливим є питання саме права справедливої війни. І ось, одним з adeptів, одним зі засновників цієї теорії (звичайно ведуться дискусії, переважна більшість філософів говорить про те, що концепція розвивається в умовах середньовіччя (нерозбірливо - ред.) право війни розвивається в Античності зокрема в Аристотеля. При чому дослідження саме цього аспекту концепції Аристотеля допомагає виокремити цілісні онтологічні підстави нормативних принципів права війни і відповідно розширити історичні уявлення про становлення концепції справедливої війни, тобто узаконення вбивства людини.

Питання війни і миру достатньо багато досліджено в працях «Політика» та «Нікомахова етика». Згідно вчення Аристотеля (ця думка вже сьогодні звучала) метою людського життя є досягнення щастя тією діяльністю, що відповідає чеснотам. Відповідно до цього є три головні типи, області життя: по-перше, державний - який безпосередньо ставить перед собою мету управління державою; тип споглядальний - який ставить перед собою мету (нерозбірливо - ред) і тип жадальний, або тип бажання - необхідність отримання тілесних задоволень. Відповідно це стосується першого типу - державного (шум в аудиторії, нерозбірливо - ред).

У питанні війни і миру державний муж, на глибоке переконання Аристотеля в першу чергу керується відчуттям і осмисленням чеснот, тобто усвідомлює факт людиновбивства через добродієність, через чесноту. На відміну від Платона, Аристотель не вважає війну як таку невідворотною. Він ставиться інструментально до війни, говорить про те що війна це засіб, це природний інструмент, не більше; і на відміну від Платона він не вбачає у війні недосконалість людської душі. Що стосується безпосередньо витоків концепції справедливої війни. Він дуже багато уваги зосереджує на питанні цілей розв'язання війни, говорячи про абсолютно прикладні речі. В одних випадках це може бути захоплення майна, в інших випадках це може бути перемога над ворогом (як ідеологічна мета), і третя - взяття міста, знову ж таки прикладна мета.

При чому в Аристотеля все відповідає одній цілі - досягнення щастя. І тут починається найцікавіше. Єдиною справедливою метою війни є прагнення до миру. Відповідно, за Аристотелем розв'язання війни, захоплення майна чи встановлення панування буде справедливим, якщо воно відповідає природному порядку. Про що йдеться. Справедливість буде встановлена, якщо народ від природи веде рабський спосіб життя, є варварами. Раб за своєю природою не має права власності, а є лише інструментом, що розмовляє. Раби є варварами, і відповідно, війни з варварами є абсолютно справедливими. Аристотель критикує безпосередньо держави Спарти й Криту, через те, що війни, які ведуться цими державами впливають зі самого державного управління, а не з необхідності та є несправедливими по своїй природі та своєму характеру. Також справедливою війною є війна з метою захисту.

Щодо інструментів. У «Нікомаховій етиці» Аристотель присвячує багато уваги посаді воєначальника виводячи фундамент його військової майстерності з добродієності, з етики, чеснот, усвідомлення чеснот. Однією з найважливіших чеснот для нього є справедливість, поряд з тим він говорить про мужність, помірність, розсудливість. Говорячи про тих, хто здійснює війну він виділяє одну дуже важливу рису. Пізніше цю рису Розенберг дуже добре використав у «Міфі 20 століття». Йдеться про «агатос» - тобто хороший, найкращий. Вперше таке поняття застосовує Аристотель.

Підсумовуючи. Право війни у Аристотеля містить моральне обґрунтування. В цьому я особисто вбачаю певний синкретизм. Війни, таким чином, поділяються на справедливі та несправедливі. Справедливі війни спрямовані на захист (нерозбірливо -

ред). Існують дуже строгі правила війни, що стосуються регламентації тих руйнувань, які можливо, скажімо у війнах з греками, і якщо війни ведуться з варварами. Таким чином, обмеження руйнувань і жорстокості є актуальними лише для внутрішньогрецьких конфліктів, для війн несправедливих. Аристотель постійно наголошує на необхідності чеснот, особливо для осіб, які ведуть війну. Дякую за увагу.

Валерій Денисенко:

– Чому Ви з такими ідеями до цього часу не на фронті з фашизмом? (шум в залі, сміх, нерозбірливо - ред.). Людина, яка розуміється у війні до цього часу не на фронті. (шум в аудиторії - ред). Я жартую, звісно, хоча про це й не жартують. Війна - це насилля. Навіть у справедливості. Всяка війна - це насилля. Навіть у революції, що відбулась три роки назад є насилля. І з одного і з іншого боку. Поіншому не могло відбутись воно.

Святослава Бекар:

– Тема моєї доповіді: Проблема гуманізму в Аристотеля, а саме - «людина політична».

Загалом «політична людина» – поняття політичної антропології, що означає домінуючу свідомість і поведінку, яка пов'язана з політикою, яка може розв'язати найбільш значні проблеми людського буття. Людина усвідомлює мотиви поведінки, постійна робота свідомості та волі, які спрямовані на розкриття її індивідуальних особливостей, на самореалізацію і все те, що утворює її внутрішній світ. Людина має певну свободу волі та відносну незалежність і тому несе відповідальність за свою поведінку.

Першим, хто назвав людину політичною істотою був Аристотель. В «Нікомахова етика» Аристотель зазначав, що «людина за своєю природою істота суспільна», а в «Політиці» - істота політична, обдарована розумом і здатна до усвідомлення таких понять як добро і зло, справедливість і несправедливість, тобто володіє моральними якостями. Він також висунув положення, що людина народжується політичною істотою і несе в собі інстинктивне прагнення до спільного життя. Вроджена нерівність здібностей - причина об'єднання людей в групи, звідси ж відмінність функцій і місця людей у суспільстві.

Аристотель у трактаті «Політика» поставив питання про природу людини в самому початку свого фундаментального дослідження, підкресливши тим самим, що тільки крізь призму антропологічного підходу можна адекватно розглянути природу політичних інститутів у суспільстві: «У всіх людей природа вселила прагнення до державного спілкування, і перший хто це спілкування організував, надав людству добру новину. людина, яка знайшла своє завершення, - найдосконаліша з живих істот, і, навпаки, людина, що живе поза законом і права, - найгірша з усіх ...»

У цих словах, сказаних Аристотелем, закладений важливий сенс: кожен індивід живе в суспільстві, в державі, є особою політичною, оскільки представляє для політики якийсь інтерес; отже, в обов'язки будь-якої цивілізованої держави входить забезпечення кожному члену спільноти гідного життя. Аристотель, як і багато інших, не розглядав людину поза суспільством. За Аристотелем, людина у всій повноті здатна реалізувати свої можливості, саму себе тільки в державі, з її звичаями, традиціями та прийнятими зразками поведінки. Розумна істота, розумний індивід є полісною або політичною істотою. Аристотель вважав, що розум людини здатний зробити останню цінною політичною істотою не тільки при наявності чеснот і високоморальних якостей, закладених вихованням. Як відомо, Аристотель величезне значення надавав освіті, стверджуючи, що вона необхідна кожному, хто живе в суспільстві, як повітря. На питання, яка різниця між людиною освіченою і неосвіченою, він відповідав: «Як між живою і мертвою». І слова Аристотеля не були порожнім красномовством, тому що сам він був дуже освіченим: спочатку навчався у Платона, потім, відійшовши від платонівської школи, він зайнявся

самонавчанням і багато чого досяг завдяки власному розуму. Все це дозволило йому згодом до кінця життя вчити і наставляти інших людей

Він вважав, що участь у політичних відносинах означає свободу від простої підлеглості. Свобода є передумовою вияву чеснот і досягнення блага. Таким чином, Арістотель запроваджує розуміння громадянина як особи, в якій поєднуються владарювання й свобода – два джерела соціального ладу.

Повертаючись до питання про політичну істоту, варто сказати, що для давньогрецького філософа політика і етика нерозривно пов'язані між собою. Під політикою Арістотель розумів управління полісом і полісне життя взагалі, а найкраща політика в його тлумаченні виростає на етичній основі. У своїй праці «Політика», що розкриває це питання, він насамперед посилається на свої етичні установки і вважає мораль найголовнішим пріоритетом, який визначає людську добродішність і робить особистість насамперед істотою політичною, цінною для держави.

Людина згідно з поглядами античного мислителя стає політичною тому, що прагне справедливості, обговорює це з іншими громадянами, за допомогою політичних методів та інститутів люди намагаються досягнути справедливості в процесі обговорень мети.

За Арістотелем людина політична стає вільною, раціональною і відповідальною, якщо бере активну участь і в житті поліса, і в житті приватному як самодостатня істота.

Тільки в місті-державі можливий розвиток різних мистецтв (ремесел, військової справи та ін.), що існують завдяки діяльності різних індивідів (розумно діючих людей), причому саме це є передумовою добродішної поведінки, необхідної для процвітання держави в цілому. По-друге, поліс (існування людини в державі) забезпечує відділення розумової праці від фізичної, наявність дозвілля, сфери вільної діяльності, що, в свою чергу, і є запорукою загального щастя.

Ототожнивши суспільство з державою, Арістотель був змушений зайнятися пошуками цілей, інтересів і характеру діяльності людей від їх майнового стану та використовував цей критерій при характеристиці різних верств суспільства. Він виділяв три головних прошарки громадян: дуже заможні, середні, вкрай незаможні. На думку Арістотеля, бідні і багаті «опиняються в державі елементами, діаметрально протилежними один одному, і залежності від переваги того чи іншого елемента встановлюється і відповідна форма державного ладу».

Мета самої політики, за Арістотелем, полягає в тому, щоб забезпечувати щастя громадян, такий стан повсякденного буття, який дозволяє їм здійснювати свою розумну сутність. Добродіяння окремих громадян Арістотель розумів як їхню політичну обізнаність, вміння жити в державі, отримуючи при цьому блага і для себе, і забезпечуючи щастя інших. Саме такий підхід повинен становити мету політики. У зв'язку з цим, за Арістотелем, індивід в якості лише політичної істоти є суб'єктом моральних чеснот. Звідси випливають обов'язки людини по відношенню до полісу які, на думку Арістотеля, реалізуються у багатьох чеснотах, чітко визначених ним. Але основні з них, необхідні індивіду для існування в суспільстві, у державному полісі, - це справедливість і дружба.

У вченні про суспільство Арістотель доводив, ніби відносини рабовласництва вкорінені в самій природі, а фізична праця, позбавлена морального, отже, і розумного початку, - доля рабів. Вища ж добродішна діяльність для Арістотеля - споглядальна діяльність розуму, характерна для вільних людей.

У зв'язку з цим той, хто займається фізичною працею, хто піклується про матеріальне забезпечення держави, не має, з точки зору Арістотеля, ні сил, ні часу для

турботи про своє особисте щастя. А щастя, за його ж словами, передбачає дозвілля, якого позбавлені невільні, тому вони залишаються непричетними до щастя.

Арістотель вважає, що щастя забезпечується тільки завдяки розумній, споглядальній діяльності, суть якої самоцільність: її люблять заради неї самої; вона є найбільш руховою, безперервною; вона самодостатня в тому сенсі, що мудра людина самостійно займається своєю справою, що сприяє розвитку індивідуальних творчих здібностей. Насолоди (дозвілля) як завершують діяльність, так і стимулюють її, спонукають до нової діяльності заради подальшого відпочинку. Чесноти покликані стримати насолоди, надати їм довершеного вигляду, підпорядкувати їх голосу розуму.

Будучи прихильником рабовласницької системи, Арістотель тісно пов'язував рабство з питанням власності: в самій суті речей укорінений порядок, в силу якого вже з моменту народження деякі істоти призначені до підпорядкування, інші ж - до владарювання. Це загальний закон природи і йому підпорядковані і одухотворені істоти. За Арістотелем, хто за своєю природою належить не самому собі, а іншому і при цьому все-таки людина, той по своїй природі раб.

Найкраща держава - це таке суспільство, яке досягається за посередництвом середнього елемента, і ті держави мають найкращий лад, де середній елемент представлений в більшій кількості, де він має більше значення порівняно з обома крайніми елементами. Арістотель зазначав, що, коли в державі багато осіб позбавлено політичних прав, коли в ньому багато бідняків, тоді в такій державі неминуче бувають вороже налаштовані елементи.

Основним загальним правилом, по ідеї Арістотеля, має бути таке: жодному громадянину не варто давати можливості надмірно збільшувати свою політичну силу понад належної йому.

Отже, людина політична - це будь-яка активна особистість, яка виявляє постійний інтерес до сфери політики, володіє певним рівнем знань про цю сферу, а також засобом виконання певної політичної ролі, або сукупності ролей прагне реалізувати необхідні для неї цілі.

Вперше людину як політичну істоту визначив Арістотель. Людина згідно з поглядами античного мислителя стає політичною тому, що прагне справедливості, обговорює це з іншими громадянами за допомогою політичних методів та інститутів люди намагаються досягнути справедливості та визначеної в процесі обговорень мети. Арістотель, як і багато інших, не розглядав людину поза суспільством. За Арістотелем, людина у всій повноті здатна реалізувати свої можливості, саму себе тільки в державі, з її звичаями, традиціями та прийнятими зразками поведінки. За Арістотелем людина політична стає вільною, раціональною і відповідальною, якщо бере активну участь і в житті поліса, і в житті приватному як самодостатня істота.

Скільки би не було поглядів на те, що являється головним суб'єктом політичного процесу, без усіляких сумнівів можна сказати, що політику творять люди. Це різноманітні соціальні спільності та сфери, суспільно-політичні об'єднання та організації, індивіди - первинні, вихідні політичні суб'єкти. Саме індивіди утворюють соціальні спільності, верстви, групи, політичні партії та політичні рухи, різноманітні політичні інститути. В нормальному, цивілізованому суспільстві політика здійснюється для людей і через людей. Яку значну роль не відігравали б соціальні групи, масові суспільні рухи, політичні партії, її головним суб'єктом виступає особистість, бо самі ці групи, рухи, партії та інші громадські та політичні організації складаються з реальних особистостей.

Валерій Денисенко:

– Чи відноситься це поняття як гуманістичне поняття до сучасного стану людини політичної? Розумієте, коли Арістотель писав свою річ, тобто думав, людина політична - це єдине, що відрізняло від людини природної, тобто людина, яка буде штучно створювати світ навколо себе крім того що є, через те - звідси гуманізм, звідси і цей принцип значимості, свободи. Людина свободна може творити довкола себе світ інший, ніж космос, ніж природа, щось інше, це взагалі чудово. Ми зараз пережили всі форми перетворень природного, соціального і політичного, це все стало природно – соціальним, більш ніякого немає довкола нас.

Чи трансформувалась ідея людина політична з гуманістичною в антигуманістичну, чи не трансформувалась і залишилась гуманістичною до сьогодні і відповідає ідеї Арістотеля, Ви особисто як думаєте?

Святослава Бекар :

– Можливо повністю не відповідає, оскільки часи змінюються і відповідно є якісь нові вимоги суспільства, але чи повністю стала з антигуманною - я не можу сказати.

Валерій Денисенко:

– Потерейко О. О. Втілення політичної теорії «ідеальної держави» Арістотеля в сучасному глобалізаційному світі

Орислава Потерейко:

– Інформаційна революція створила глобальний інформаційний простір, який характеризується незмірно великими потоками інформації, можливостями її використання, гігантським впливом на всі життєві процеси, свідомість і поведінку людей. Боротьба за інформаційний простір стає одним з найважливіших факторів у сучасній геополітиці. Глобалізація призводить до посилення взаємозв'язку та інтеграції людських спільнот: підвищення ролі наднаціональних і транснаціональних структур та інших учасників системи міжнародних відносин.

Важливі зміни також відбуваються у державі. В умовах глобалізації суспільство відчуває зростаючі перевантаження, які викликані ослабленням або розривом традиційних економічних і соціальних зв'язків, соціальним розшаруванням, міжетнічними і міжконфесійними конфліктами. Звідси – посилення історичної ролі держави як гаранта соціальної стабільності, покликаною забезпечувати насамперед необхідну допомогу найбільш вразливим категоріям населення і захищати суспільство від хвилі насильства, злочинності та терору, що здобуває глобальні масштаби.

Спроби описати ідеальну державу робили Платон і його учень Арістотель, світоглядні орієнтації якого у державно-правовій та соціальній сферах формувалися на основі критичного аналізу аналогічних гіпотетичних ідей першого .

Ідеальна справедлива держава, за Платоном, - це досягнення тієї відповідності, яка існує між космосом в цілому, державою і окремою людською душею. Держава, за Арістотелем, - це політичне спілкування, яке прагне до вищого з усіх благ. Воно створюється не просто заради того, щоб жити, але для того, щоб жити щасливо. В силу своєї природи і з метою самозбереження людини, яка володарює і людині, яка підвладна, необхідно об'єднатися.

Іншим, не менш важливим прагненням є усвідомлення людиною того факту, що діяльність окремого члена суспільства спрямована на досягнення користі для всіх. Окрім того, природним прагненням Арістотель називає намагання людей красиво облаштувати своє життя. Це, на думку філософа, є свідченням того, що людина – істота політична, а отже здатна жити лише в спільноті подібних осіб. Утворення сім'ї на думку Арістотеля, можна вважати першим проявом політичної сутності людини. Розвиток родинних зв'язків,

що відбувається паралельно із удосконаленням обміну та розподілом праці, привів до утворення поселень. Арістотель вважає, що природне прагнення людей до досконалості призвело до появи такої форми спільності людей, як держава. Таким чином, держава виступає в якості певного цілого. А в усьому, що становить єдине ціле, утворене з кількох частин, нерозривно зв'язаних між собою або роз'єднаних, чітко вирізняються два класи: «влади й підлеглих». Це – загальний закон природи: він присутній у всіх живих істотах».

З точки зору античного мислителя, людина за своєю природою - істота державна, і той, хто вибрав життя поза державою, або вище людини, або морально недорозвинений. Таким чином, досконалість людини визначається наявністю у нього якостей зразкового громадянина, яким можна стати тільки в ідеальній державі. Створивши таку державу, ми забезпечимо себе найкращими умовами для життя, так як «держава створюється не заради того, щоб жити взагалі, а жити, переважно щасливо»

Створення ідеальної держави не повинно передувати руйнуванню існуючого політичного ладу, а має слідувати його поліпшення. Для здійснення цього політичний діяч повинен мати уявлення про всі форми державного ладу, тому Арістотель класифікував всі види правління і запропонував свій власний проект ідеальної держави з досконалою формою політичної влади. Поділ йде на правильні і неправильні державні устрої, де правильний лад - той, при якому стверджується загальне благо, а неправильний - при якому дотримуються приватні цілі правителів. Для держави з одним правителем правильною формою є монархія, де вся верховна влада належить монарху, і неправильної - тиранія - влада, що має вигоди одного правителя. Неправильною формою, при якій править більшість, є демократія, де влада зосереджена в руках вільнонароджених, але незможних громадян. Незважаючи на те, що Арістотель вважав демократію неправильною формою правління, він в той же час говорив про неї як про більш «стерпним», так як вона все ж реалізує бажання більшості. В основі політичних поглядів Арістотеля лежить переконання, що держава передує людині як ціле передує частині і поза держави людина втрачає свій статус: останній, що опинився в ізольованому стані, не є істотою самодостатньою, то його ставлення до держави таке ж, як відношення будь-якої частини до самого себе.

Проаналізувавши вищезазначені переконання, можна сказати, що глобалізація істотно зменшила значення держави як базової одиниці. В умовах глобалізації демократичне суспільство стрімко розвивається, а людина виступає тепер як персоналізована ланка формування державного ладу. Вона може вийти за рамки держави і виражати свої погляди вільно, навіть зруйнувавши цим існуючий політичний лад. В умовах комп'ютеризації, людина перебуває у своїй зоні «комфорту» і програмує свій розпорядок для виконання певних завдань, спрямованих на поліпшення своєї життєдіяльності, що в подальшому закріплює її статус у суспільстві і, таким чином, формує і розвиває державу. У цьому випадку, людина живе для себе, свого задоволення, а не для людської спільноти. Це суперечить поглядам Арістотеля і його «ідеальній» державі.
Валерій Денисенко:

– Дякую. У мене запитання таке, глобалізація - супер, людина вільна і взагалі живе як у гуманізмі, отже, людина у якої болить їй краще ніж та у якої не болить фізично щось? Людина Арістотеля це та у якої нічого не болить чесно кажучи раб є рабом і нормально йому за статусом свободи, кіт є котом і ніяк з кота не виростити собаку, раб є рабом і ніяк з нього когось виростити, природою так дано. І не болить бути рабом, ну не болить і не до революції йому вступати. Це все ідіотизм. Кіт хотів бути собакою, ну не вийшло, умовно

кажучи, тобто не болить. А у глобалізації болить, тоді хто вільніший: той раб, чи отой, що з глобалізації став?

Орислава Потерейко:

– Напевно отой раб.

Валерій Денисенко:

– Той раб вільніший як людина, так. Природою йому дано і нічого більше не дано. А той починає мислити і відчуває біль, людина у якої все болить вона дійсно не вільна.

Валерій Денисенко:

– До слова запрошується Р. Мазьняк: «Держава як продукт природного розвитку й людина як політична істота».

Роман Мазьняк:

– Добрий день. Варто сказати, що для Арістотеля держава постає як результат природного формування людей з метою кращого існування. Держава являє собою як певне ціле й єдність складових елементів. Держава складається з безлічі елементів, й надмірне прагнення їх до єдності, наприклад спільність майна, може призвести до зникнення держави в майбутньому. Походження держави Арістотель зображує як певний природний процес й критикує вчення софістів, згідно з яким держава є результатом добровільної угоди людей. Оскільки природний шлях формування держави зумовлене також природою самої людини. Остання, згідно своєї природи прагне до спілкування з собі подібними й це призводить до утворення, спочатку, сім'ї, далі союзу сімей, селища, й, накінець, самої держави як найвищої форми людського спілкування. Як відзначив Арістотель, кожна людина є політичною за своєю природою, також їй неодмінно властиві громадські якості.

Політичність - невід'ємна ознака кожної людини, так само як фізіологічність й соціальність. У кожної людини є внутрішня потреба до суспільного єднання й політичної діяльності, що ілюструє людину як істоту політичну. Якщо людина існує поза межами політики, відтак вона існує поза межами держави. Отож, політична людина у концепції Арістотеля пов'язана із свідомим вибором, розумовою діяльністю й політичною активністю. Її мета - розвиток суспільства в якому вона живе. Підсумовуючи, варто відзначити, що Арістотель притримувався органічної теорії походження держави. Остання виникає природним чином, що зумовлено природою самої людини, є продуктом природного розвитку й формою політичного спілкування. Дякую за увагу.

Валерій Денисенко:

– Дякуємо Вам. Питання відразу виникає: «Чому держава є природним творінням, а людина є політичним творінням, хоча вони як би виникають в одному й тому ж середовищі?»

Роман Мазьняк:

– Дякую за питання. Так, дійсно держава в Арістотеля є природним творінням, через те, що вона зумовлена самою природою людини. Люди, котрі прагнуть до спілкування починають об'єднуватися, внаслідок чого утворюються спільноти тощо. Лише після цього утворюється держава.

Валерій Денисенко:

– Але звідки в державі береться тоді політика? Адже, якщо держава природний продукт, тоді політики в ній немає бути. Потім з'являється людина, котра вносить політику. За природним фактом ніби все нормально було. Держава розвивалася відповідно до своєї природи, що є нормальним явищем. Вона дискутує сама в собі, але вона виживає. Але людина вносить політику й тут держава знищується й перетворюється в щось, й так далі.

Валерій Денисенко:

– Слово хочу надати Геннадію Володимировичу Шипунову - докторанту кафедри «теорії та історії політичної науки», кандидату політичних наук, доценту. Принцип «золотої середини» Арістотеля та формування ліво-центристських політичних партій.

Геннадій Шипунов:

– Дякую, Валерій Миколайович, за надане слово. Сьогодні вже неодноразово у виступах зверталися до цього принципу. Згаданий принцип, у різних його виявах, є одним із найпоширеніших та найуніверсальніших елементів політико-аксіологічних систем, починаючи із стародавніх часів. У цьому контексті ми можемо сказати і про Конфуція, який наголошував на необхідності дотримуватися шляху «золотої середини», а в Стародавній Греції цей принцип був одним із найважливіших у системі життєвих принципів. Також можемо, навіть, згадати про те, що девіз «все в міру» був викарбуваний на стінах храму Аполлона в Дельфах. Так, відповідно, принцип «золотої середини» є одним із методологічних стовпів політико-філософських поглядів Арістотеля й, зокрема, він виявляється в політичному полі. Власне, як він виявляється? По перше, це є теза про те, що найкращою соціальною структурою є та, де домінує середній клас. Так само, другий приклад такого вияву цього принципу у політичному полі є теза про те, що ідеальною формою державного устрою є політія як свого роду така середня форма. Тобто, ми бачимо як цей принцип, ще починаючи з часів Арістотеля, може виявляти себе у політичному полі-бутті.

Сьогодні вияв цього принципу ми можемо розглядати, зокрема, й у контексті формування центристських й в тому числі лівоцентристських партій. Тут, ми можемо звернутися, зокрема, до голландського дослідника партій «центру» Ханса Кенона. Він говорить про те, що ці політичні сили маючи певну програмну спільність як із лівими, так із правими партіями, здатні об'єднати протилежні частини партійної системи. І так, це означає, що партії «центру» уникаючи крайнощів у політичних програмах та безпосередній політичній діяльності, можуть стати достойними з-поміж інших партій та можуть розглядатися у якості зручних партнерів для будь-якої частини політичного спектру. Так хто ж конкретно, які саме політичні сили займають цю центральну позицію? У відповіді на це питання, ми звертаємося до позиції й підходів французького відомого мислителя М. Дюверже та італійського філософа У. Боббіо. Зокрема, М. Дюверже скептично ставиться до виокремлення центру як такого. Тобто, він висуває тезу про те, що в політиці центру не існує. Тобто, це апіорі не можливо. Він говорить про те, що може бути певна центристська партія, але як такої не може бути центристської доктрини. Відтак, питання «центру» це лише геометрична точка, в якій зустрічаються помірковані, протилежних лівих та правих, позиції. Тобто, помірковані ліві зустрічаються із поміркованими правими. Якщо ми звернемось до підходу У. Боббіо, то він говорить про те, що лівоцентристи є егалітарними прихильниками свободи та демократії, їхньою ідеологією є ліберальний соціалізм. Тобто, це можуть бути всі соціал-демократичні партії. Щодо правоцентристів, то тут він говорить про те, що це є антиегалітарні прихильники свободи та демократії, відносячи до них консервативні партії, також до правого центру я б відніс ще й лібералів. Зокрема, І. Валлерстайн вважає, що лібералізм є за своєю суттю є доктриною центристів. Підсумовуючи, можемо говорити про те, що перевагою центристських партій є уникнення ними крайнощів у політичних доктринах й політичній діяльності, поєднують у певних пропорціях елементи ідеологій як лівих так й правих сил, що розширює їхню соціальну базу. Тому, вони можуть розробляти вигідну виборчу стратегію та відігравати певну посередницьку роль у формуванні політики. Дякую.

Валерій Денисенко:

– Дякуємо, Геннадій Володимирович. Ця тема є надто цікавою й пов'язана із його докторською дисертацією. В мене запитання: Чи «Золота середина» відноситься до правоцентристських, чи лівоцентристських партій?»

Геннадій Шипунов:

– Так, я наголошую на тому, що «центр» це те, де відбувається накладання лівоцентристів й правоцентристів.

Валерій Денисенко:

– Хочу надати слово учениці Геннадія Володимировича, аспірантці Леськів Марії «Рівень статків як чинник політичної участі людини». Будь-ласка.

Марія Леськів:

– Дякую за слово. Хочу відзначити, що протягом нашої конференції вже неодноразово згадувалися поняття «багатство», «бідність», «середній клас» й принцип «розподільчої справедливості» та їхнє співвідношення в контексті концепції Арістотеля. На мою думку, варто поговорити про значимість цих понять у контексті політичної участі людини. Варто зазначити, що політична участь людини на сучасному етапі політичної організації суспільства детермінується багатьма факторами, серед яких інтерес, потреба, необхідність самореалізації та прагнення влади. Сучасна політична наука містить чимало досліджень присвячених особливостям політичної участі, проте в Античному дискурсі сутність цієї проблематики значно відрізнялася, що пояснюється, насамперед, відмінностями політичних реалій та суспільних проблем. Можемо виокремити велику кількість підходів й теорій, які розглядають можливі причини участі або неучасті людини в політичному житті та впливають на рівень залученості громадян в політику.

На наш погляд, варто виокремити, з-поміж інших, соціально-економічний чинник. У давньогрецьких реаліях політичного життя, за словами Т. Торсона й Дж. Себайна, греки подібно до більшості людей у сучасних суспільствах, брали участь в політиці за рахунок скорочення часу на їхній основний вид занять. Чимало науковців й дослідників давньогрецької політичної традиції відзначають факт існування примусу й необхідності політичної участі в умовах Афінської демократії, яка у певній мірі була соціальною рутиною для людини й одним із перших найбільш соціалізуючих політичних режимів. Як відомо, Арістотель розглядаючи типи державного правління, зокрема олігархічний, детермінував появу останнього із власністю та її розмірами. Згідно позиції Арістотеля, за умови помірної концентрації власності в руках більшості – більшість приймає участь в політиці й формуванні влади. Проте, збільшення власності та її концентрація в руках меншості, призводить до владарювання власників, а не закону. Таким чином, політична активність людини, позбавленої власності, знижується, й обмежується її доступ до здійснення влади. Варто розглянути, яке значення має рівень статків, для політичної участі людини в сучасному політичному житті. Так, сучасний американський соціолог Роберт Мертон у доробку «Соціальна теорія й соціальна структура» сформулював теорію «середнього рівня» для аналізу конкретних груп факторів характерних для окремих сфер суспільного життя, наприклад, взаємодетермінованість об'єму капіталу й політичної участі. Р. Мертон не виключає ситуації, що більшість людей досягають бажаної участі в суспільному житті використовуючи при цьому інституціональні засоби, проте у реальному житті існує певна розбалансованість відношення між цілями й засобами. Дослідник через рівень економічного капіталу визначає типи політичної поведінки людей. Так ось. Актори, в котрих практично відсутній капітал лояльні до влади, тяжіють від регулярної/епізодичної участі у виборах, виступаючи в ролі політичних агітаторів до

повної аполітичності й участі в несанкціонованих акціях проти системи. У випадку із середнім об'ємом капіталу актори постають діячами партій, лобістами, функціонерами чи партійним босом, що переростає в особистісну неучасть/індиферентність в політиці й делегування власного капіталу іншим акторам, часто радикалам чи ультра-революційним рухам. Й накінець, дослідник відзначає, що актори з достатньо великим економічним капіталом є учасниками власних політичних структур, лідирують в партіях й професійно займаються політикою, прагнуть влади або ж насолоджуються неполітичними благами життя, при цьому спонсорують партії чи рухи, відчужуючись від політики. Сучасне суспільство в процесі еволюції інституційних структур змінилося в сфері базових цінностей. Спостерігаємо перехід від «матеріалістичних» цінностей до «постматеріалістичних». Внаслідок цього чимало дослідників вивчаючи вплив процесів поляризованої дохідної диференціації, зокрема в умовах транзитних демократій, на політичну участь людини, визначають, що вони знаходять своє відображення у протестному потенціалі суспільства. Рівень матеріального становища й добробуту впливає на формування протестних установок індивідів, котрі внаслідок цього приймають участь в активних формах соціального протесту. Це ілюструється на прикладі протестів як бідних верств населення стосовно проблем, зокрема, розподілу власності, так і багатих, котрі нерідко протестують стосовно проблем в аспекті нематеріальних цінностей. Підсумовуючи, хочу відзначити, що трансформація й еволюція суспільно-політичного ладу, соціальних потреб й інтересів, відобразилися на формах політичної участі людини. Арістотелівський принцип «життя в політиці» та «розподільчої справедливості» й надалі актуальні в процесі дослідження політичної поведінки людини, що детермінована рівнем власності. Дякую.

Андрій Гарбадин:

– Запитання є? Ні. В такому разі надаю слово Наталі Михайлівні.

Наталія Хома:

– Дякую. Я би хотіла розповісти про інтерпретація Арістотелевої моделі справедливості, яку здійснив Аласдер Макінтайр. Американський політичний філософ шотландського походження, він вважає необхідним повернутися до витоків Арістотелевої етики в сучасній моральній філософії та політиці. Тим-то він і значимий у контексті аналізу поглядів Арістотеля. Ці ідеї увиразнилися насамперед у праці Макінтайра «Після чесноти» (1981 року), а також частково у праці «Залежні раціональні тварини: навіщо людям цінності» (1999 року).

Макінтайр розпочинав свій політико-філософський шлях не з аналізу етичних питань, а з інтерпретації марксизму, а вже згодом перейшов до осмислення політичної філософії в цілому, акцентуючи на аксіологічній компоненті. Він стверджував, що західне суспільство перебуває у процесі занепаду, особливо – його культура та моральність. Адже ті залишки західних цінностей, які ще є, за Макінтайром, більше не виконують функції морального орієнтира для великої кількості людей.

Безпосереднім підтвердженням цього, на думку Макінтайра, є наявність у суспільстві плюралізму суперечливих і часто непорівнюваних моральних теорій, які неможливо ні підтвердити, ні спростувати. В сучасній літературі суб'єктивізм моралі називають «емотивізмом». Цим же терміном послуговується і Макінтайр для позначення «темних часів», які, переконаний філософ, настали для західної культури.

Відсутність єдиного морального кодексу породжує й нескінченні дебати у сфері політики щодо тих питань, відповіді на які шукають у моральних принципах співжиття.

Прикладом таких дебатів є дискусія навколо права жінки на аборт чи права хворої людини на евтаназію.

Власне, у роботі «Після чесноти» Макінтайр робить таке припущення: мораль перебуває у стані хаосу. «Насправді у нас є лише подібність моралі»; «ми втратили, якщо не цілком, то більшою мірою –розуміння моралі: як теоретичне, так і практичне».

Еклектизм моральних настанов, на думку Макінтайра, не лише заважає вибудувати ефективну державну політику, а й не дає змоги індивідові сформулювати жодних міцних засад самовизначення та власного сенсу життя.

У теоретизуванні про суспільне життя Макінтайр орієнтується на грецький «поліс» як місто-державу, жителі якого керувалися спільними моральними ідеалами та мали колективну власність на землю, яка була запорукою приналежності до полісного громадянства. Хоча мислитель критикує такі суспільні інститути, як рабство та ксенофобію, та вірить, що в державному управлінні можна використати найкращі суспільні практики античного полісу.

Макінтайр є послідовником філософії Арістотеля з її вірою в те, що всі речі, створені людиною, а також самі люди мають кінцеву мету – телос. Телосом людини є щасливо жити гідним життям згідно з суспільними чеснотами. Це сенс її життя. Макінтайр вважає, що цю ідею можна використати, щоб оцінити поведінку індивіда (бо в людей, що розділяють спільну кінцеву мету, з'являється єдиний моральний простір).

Макінтайр розрізняє «людську природу, якою вона є» та «людську природу, якою вона могла би бути, якби люди слідували своїй кінцевій меті». Люди не завжди прагнуть реалізувати свій телос (призначення). Утім Макінтайр вважає: саме це ми й повинні робити. Правильна моральна теорія має показувати нам, як подолати слабкість людської натури та відмовитися від легкого (але безцільного) способу життя заради того, ким ми могли б бути.

Моральна теорія також має пояснювати людям, чому саме таке життя є гідним і благим для них. Але вона повинна обов'язково зважати на три властивості людської природи: по-перше, залежність (від навколишнього середовища), по-друге, раціональність (наявність розуму та критичного мислення), по-третє, тваринність (наявність інстинктів).

Макінтайр зазначає: залежність від навколишнього середовища – це насамперед моральна залежність від людей, що нас оточують. Він наводить приклади з побутового життя: коли батьки пояснюють дитині, чому миттєве задоволення її хвилиних забаганок («вставити палець в розетку» або «не піти до школи, коли гарна погода») може серйозно нашкодити їй у майбутньому. Макінтайр наголошує: така залежність не минає з роками – дорослі також потребують моральних оцінок своїх дій іншими людьми. Кооперація та комунікація з іншими людьми допомагає індивіду ставати більш раціональною істотою в результаті обміну знаннями та досвідом.

Макінтайр також наголошує, що розуміння своєї залежності від інших призводить і до усвідомлення залежності інших від нас самих. Таке відкриття сприяє встановленню суспільних моральних стандартів у вигляді чеснот: чесноті, справедливості, чуйності. Віддаючи та отримуючи навзаєм, ми перетворюємо спільноту на єдину мережу, в якій однаково важливими стають індивідуальне та суспільне благо.

За Макінтайром, політика в такому суспільстві буде кардинально відрізнитися від тих ліберальних практик, які ми маємо сьогодні. Він змальовує ідеальний (ймовірно, утопічний) лад, де влада буде розподілена між усіма дорослими громадянами, а не лише поміж представниками еліт, які використовують її для нарощення індивідуального блага.

Сама ж політична діяльність вимагатиме щоденного залучення всіх індивідів залежно від спроможності кожного. Щоденна політична практика пересічних громадян проявлятиметься у зацікавленості в суспільних справах, моніторингу та контролі за діями влади, протидії корупції на всіх рівнях тощо.

За таких умов має змінитися й змістовне навантаження політичної діяльності. Якщо раніше політична діяльність стосувалася питань суспільних процедур, то після прийняття Арістотелевої моралі вона зважатиме й на концепт гідного життя.

Макінтайр переконаний, що в сучасних умовах «полісна» організація суспільного життя найкраще себе проявила би в невеликих спільнотах, яким доводиться виконувати спільні завдання, щоб протистояти руйнівним зовнішнім чинникам ліберального капіталізму. Мислитель не вказує на точні розміри невеликої спільноти, але вважає: саме така спільнота є тією проміжною ланкою, що стоїть між сім'єю та державою як соціальними інститутами. І що швидше невеликі спільноти консолідуються навколо своїх кінцевих цілей, то скорше настане ера відповідальної політики.

Гарбадин Андрій:

– Запитання є? Ні. Тоді давайте послухаємо про комічне і трагічне в публічному дискурсі. Соломія Кривенко.

Кривенко Соломія:

– Дякую, Андрію Стефановичу. «Світ не хоче, щоби ним правили погано. Погано – багатовладдя. Хай один буде володарем», – написав Арістотель у «Політиці». Попри те, філософ міг пояснити причини виникнення й інших форм правління: «Вчинки всього людства вчиняються з огляду на те, що воно вважає за добре», — йдеться в «Політиці». Філософ розумів відносність добра і поділив державу на демократію, яка прагне свободи, олігархію, де метою існування є багатство, аристократію (в якій добром є виховання і законність), тиранію, що виникає задля захисту.

Проте визначивши мету правління, її потрібно пояснити та поширити поміж громадянами держави, переконавши їх, що обране благо таки є необхідністю. Переконати громадян поліса в певній ідеї можна було з допомогою ораторського мистецтва, якому Арістотель присвятив, зокрема, працю «Риторика». Сам філософ ще з юності розвивав ораторські вміння, адже до навчання у Платонівській Академії був учнем знаменитого оратора Ісократу.

У своїх працях філософ доходить висновку: успішність (тобто переконливість) всякого публічного виступу залежить від стилю публічного мовлення, який має балансувати між істиною та мистецтвом. «Чеснота стилю полягає в ясності; доказом цього є те, що коли мова незрозуміла, вона не досягне своєї мети. [Стиль не повинен бути] ні занадто низький, ні надто високий, та повинен відповідати [предметові мови]; тобто: хоч поетичний стиль... не низький, але не підходить ораторській промові», – писав Арістотель у «Риториці».

Зрозумілість стилю як принцип спілкування Арістотель не лише пропагував теоретично, він і дотримувався цього особисто. Науковці Олексій Лосев та Аза Тахо-Годи в праці «Платон. Арістотель» зазначають: у листуванні Арістотель використовував найрізноманітніші стилі, починаючи від близьких науковому до живої бесіди, жартував та описував побутові деталі. Крім того, Арістотель сформулював ті рекомендації, які сьогодні є основною вимогою до мовця в масовій комунікації: «Удавай, ніби мовиш не штучно, а природно, тому що природне здатне переконувати, а штучне – навпаки».

Разом з тим філософ визнає, що справедливості байдужий стиль, її цікавлять тільки факти, вона не повинна викликати ні радості, ні суму, і все, що перебуває поза

зоною доказування, – зайве. Але справедливість сама по собі може бути здатною переконати. «Слід дбати про стиль не як про щось, що укладає істину, а як про щось необхідне... внаслідок моральної зіпсованості слухача». Таке формулювання випереджає всі теорії масового суспільства, зачіпає той аспект, на якому лише в XIX столітті зацентрував Гюстав Ле Бон: у натовпі людина втрачає здатність критично мислити.

Зробити текст легшим для сприйняття Арістотель пропонує з допомогою загальноживаних слів і метафори. «Метафора — це перенесення слова із зміною значення (з роду на вид або з виду на вид, або з виду на рід, або за аналогією)», – визначено в «Поетиці». На думку філософа, метафори потрібно творити, зіставляючи ознаки подібних предметів, але щоб їхня подібність була неочевидною. Крім того, метафора повинна ще й навчати: «якщо поет називає старість стеблом, що залишається після жнив, то він навчає і доносить повідомлення за допомогою родового поняття, бо і те, й інше – позначає щось таке, що відцвіло». За Арістотелем, метафори варто запозичувати від слів прекрасних за звуком, або за значенням, або тих, що містять в собі щось приємне для зору або для будь-якого іншого відчуття.

Таке ставлення до риторичних прийомів та публічного спілкування надто випередили свій час. Адже, наприклад, ще у XVII ст. Томас Гоббс вважав, що метафори абсурдні й емоційно оманливі, що вони «щось на зразок *ignes fatui* (мандрівних вогників), і міркувати ними – значить блукати поміж незліченних дурниць...», Джон Локк, продовжуючи традицію емпіризму, висловив таку ж недовіру до образної мови, яку він вважав ворогом істини: «Як же сильно люди люблять обманювати і бути обманутими, якщо риторика, це могутнє знаряддя помилки й обману, має своїх штатних професорів, які її публічно викладають, та й завжди вона була у великій пошані!», також Імануїл Кант починає свою останню книгу з твердження, що джерелом всіх оман є метафора.

І лише наприкінці XX століття це твердження оцінюють так: «Він [Кант] помилявся. Можливо, метафора і є джерелом всіх помилок, але вона – і джерело всіх істин», – зазначає американський історик Гейден Вайт. Так, тільки в 30-их роках минулого століття метафора повертає собі статус предмета наукових досліджень.

Крім лексики та стилю, для публічного дискурсу важливим є жанр. Жанр політичного тексту можна аналізувати на основі праці Арістотеля «Поетика». Вона мала б складатися з двох частин – про трагедію та комедію, – проте до нас дійшла лише перша. Арістотель пише: в комедії намагаються показати людей гіршими, а в трагедії — кращими від їхніх сучасників. Відрізняють ці жанри і почуття: трагедія викликає ненависть, страх, жаль; комедія – сміх і радість. Так, комедія має на меті зобразити гірших людей, але не в усій їхній нищості, вона лише відтворює їхні погані риси. А погане є частиною смішного. Смішне — це якась вада або непристойність, що не завдає ні болю, ні шкоди. В «Поетиці» зазначено, що комедію вперше створили мегарійці в Елладі, коли установили демократичну владу. Тобто напрошується висновок, що між демократією та гумором у публічному мовленні існує зв'язок.

Цю ідею розвиває Умберто Еко в романі «Ім'я Рози», сюжет якого розгортається навколо ідеї, що в Середньовіччі цензури сховали другу частину Арістотелевого трактату. «Про комедію говорить сила-силенна інших книжок, – каже один з героїв роману, – і ще чимало книг містять похвалу сміхові. Чому саме ця книга вселяла у тебе такий страх?». «Бо її написав Філософ... тут [у книзі] функцію сміху вивернено навспак, його піднесено до гідності мистецтва, йому відчинено браму у світ мудреців, зроблено предметом філософії, темою підступного богослов'я», – чує у відповідь.

Звичайно, у тоталітарних режимах також сміялися. Наприклад, Григорій Почепцов аналізує жарт Йосифа Сталіна: «Що ж із цього випливає? А те, що в опозиції, очевидно, вуха не в порядку. Моя порада: товариші з опозиції, лікуйте свої вуха!». Науковець наголошує на неотесаності таких жартів. Вони справляли враження примітивності, але оратор відчував, що натовп слухає його, від відчуття влади він розслаблявся і висловлювався так, як, можливо, і не висловився б в іншій ситуації. Але наелектризований натовп реагував: варто засміятися одному – і він заразить увесь зал. Така примітивність не загрожувала політичному режимові.

На відміну від комедії, трагедія — це відтворення витонченою мовою серйозної і закінченої дії, що має певний обсяг; «відтворення не розповіддю, а дією, яка, викликаючи жаль і страх, спричиняє катарсис (очищення)», – пише Арістотель. Метою трагедії є зобразити дію, а не властивості людини. Трагедія відтворює таку дію, що викликає страждання і жаль. Трагічні події розгортаються між близькими, наприклад, якщо брат уб'є брата, син — батька або мати — сина. Власне, з Арістотелевою трагедією пов'язаний ще один термін, який сьогодні є важливим елементом опису політичної реальності, – терор. У праці «Маніпуляція свідомістю» російський науковець Сергій Кара-Мурза зазначає: поняття терору ввів Арістотель для позначення особливого типу жаху, який опановував глядачів трагедії в грецькому театрі. Це був жах перед небуттям, представленим у формі болю, хаосу, руйнуванням.

Досліджуючи погляди Арістотеля, які сьогодні допомагають пояснити та зрозуміти механізми функціонування політичного дискурсу, не варто перебільшувати роль традиції. Занурення в художні механізми риторики та мистецтво є тим, що відрізняє філософію Арістотеля, зокрема, від поглядів його вчителя Платона.

Американський учений Джордж Лакофф зазначає: «З часів греків в західній культурі існувала певна напруженість між істиною і мистецтвом, причому мистецтво вважали ілюзією, що, завдяки зв'язкам з поезією і театром, поєднувалася з традицією публічного ораторського мистецтва. Платон дивився на поезію і риторіку з підозрою, забороняв поезію в своїй утопічній Державі як таку, що не насичена жодною істиною, збуджує емоції і приховує справжню істину. Платон, як і чимало авторів, що роздумували над впливами ораторської мови, вважав, що істина абсолютна, а мистецтво – всього лише ілюзія, яка виникає в результаті використання могутніх риторичних прийомів».

На думку Лакоффа, в результаті впадання в крайнощі світ дотепер живе міфами об'єктивізму та суб'єктивізму. Науковець зазначає: у всіх значимих сферах суспільного життя – науці, законодавстві, управлінні, бізнесі та засобах масової інформації – всюди панує міф об'єктивізму. «Натомість суб'єктивізм домігся для себе переваг у сфері мистецтва і, мабуть, релігії. Більшість людей нашої культури сприймають його як анклав у царстві об'єктивізму і як поступку емоціям і уяві».

Проте 2 400 років тому Арістотель зумів втримувати рівновагу між політикою та мистецтвом, не ігноруючи жодної зі сфер суспільного життя людини й обґрунтовуючи художній першопринцип впорядкування світу і політики зокрема. Через це він не втрачає актуальності дотепер.

Валерій Денисенко:

– До слова запрошується наш шановний гість з Ужгорода Петрінко Віктор Степанович. Прошу звернути увагу, що тема його дисертації орієнтована на вчення великого мислителя, а також є унікальною роботою у сфері дослідження цього напрямку.

Віктор Петрінко:

– Доброго дня, шановні колеги! Слід зазначити, що внесок Арістотеля у науку має вагому теоретичну та історичну цінність. Я гадаю, що її можна виокремити як неоціненну пам'ятка політико-правової думки людства. Арістотель стверджував, що суть політики полягає в тому, що варто розрізнити різні типи державотворення. Більше того, основою цих методів є історична дійсність. Філософ наголошував на тому, що утопічні ідеї не є дієвими та реальними для їх втілення.

Отож, необхідно зазначити, що згідно з його філософією найефективніший спосіб урегулювання державних справ – удосконалення дійсності та прагнення до пізнання. Актуальність його робіт залишила слід та зберегла свою цінність до сьогодення і несе зі собою неабиякий скарб для сучасних дослідників та часто використовується у роботах відомих вчених.

Формування політичної думки та власної концепції вченим базується, безперечно, на глибокому аналізі праць філософів Древньої Греції. Арістотель у своїх працях тонко відчуває, що кардинально відмовлятися від знань здобутих на досвіді є хибною позицією. Не варто обирати такий підхід, оскільки він є недієвим. Сукупність ідей стосовно полісу, який Арістотель вважає формою державного утворення, є чудовим прикладом для сучасної Європи. Більше того, ця концепція є центральною точкою опори для неї.

Варто підкреслити, що поняття політичного ідеалу Арістотель запозичує у Платона. Філософ вважає, що місто є тісно пов'язаним з його громадянами у сенсі трактування цих понять. Держава у поглядах Арістотеля є об'єднанням громадян. Великий мислитель наголошує, що основною метою держави є досягнення кращого життя. Арістотель описує спосіб життя громадян як поняття, яке безпосередньо залежить від людей. Більше того, він зазначає, що бажання вдосконалення формує та визначає мету існування держави.

Слід зазначити, що Арістотель описує також і поділ громадян. У цьому сенсі він має на увазі і спосіб життя. Для великого філософа форма правління є проявом та імплементацією того ж способу життя. Розглядаючи етичну сутність держави у Арістотеля, необхідно виокремити факт того, що в його працях цей феномен не лише посідає основну позицію, але й, у свою чергу, повністю та абсолютно має вплив на політичну і правову природу. Арістотель підходить до висновку, що держава може існувати до того часу, поки в ній панує та чи інша форма правління. Зміна форми правління означає і докорінну реконструкцію структури держави. Згідно з цим твердженням спосіб життя, що лежить в її основі, переходить у іншу форму.

Філософ описує різні принципи народовладдя. Слід зауважити, що найефективніший тип демократії за Арістотелем, є той, де народ має вагому частку влади і контролює саме правлячий клас. Стосовно олігархічного правління у Арістотеля є думка, яка базується на тому, що розподіл власності має ключове значення для цього питання. Річ у тім, що за умови наявності значної більшості класу дрібних власників, власне, олігархія буде організована на широких масах. Проте, якщо буде й незначна наявність класу заможних, то саме управління з великою вірогідністю може перейти до рук еліти. Арістотель приходить до висновку, що у певній мірі олігархія, так само, як і демократія, може стати формою тиранії.

З огляду на те, що часові рамки є обмеженими, я передаю слово своїм колегам та щиро дякую вам за увагу, шановні колеги.

Валерій Денисенко:

– До слова запрошується Токарева Лідія та продовжить її думку Сухарина Андрій, оскільки теми їхніх досліджень мають спільний характер мети. Отож, шановні аспіранти, прошу представити ваші тези доповідей.

Лідія Токарева:

– Доброго дня, шановні колеги! Говорячи про політичну раціональність в концепції Арістотеля, на мою думку, варто наголосити на найважливіших її аспектах:

- монізму;
- логоцентризмі;
- телеологізмі.

Монізм або моністичний погляд на політичну сферу передбачає існування якогось першоджерела, першорушії, якоїсь першооснови розвитку політичного життя суспільства. Зазвичай в ролі першорушії виступають такі універсальні сили: Логос, Космос, Природа, Бог, Абсолютний Дух, Абсолютний Розум, Абсолютна Свобода.

Логоцентризм означає розподіл в світі політики якоїсь наперед визначеної гармонії, визначеної чіткої ієрархії, переконання про існування загальних універсальних законів, які задають порядок організації політичного життя. Невпорядкованість, хаос розглядаються як аномалії, патології.

Телеологізм – це розподіл в політичних процесах, інститутах і відносинах якогось задуму, проекту, цілі, сценарію, за яким розвивається хід світової політики. Зазвичай телеологізм пов'язаний з поданням про кінцеву мету, на реалізацію якої об'єктивно спрямований історико-політичний процес. Телеологізм також передбачає розробку лінійної або лінійно-поступальної моделі історичного і політичного часу.

У Арістотеля політична картина світу виглядає більш натуралістично, ніж у Платона. Якщо для Платона закони держави зумовлені Логосом, то для Арістотеля державна влада є проходженням природних властивостей людської природи. Та й походження самої держави пояснюється Арістотелем природно-людським прагненням до спілкування і співпраці. Моральні почуття, на думку грецького мислителя, також природні для людини, як і життя в спільноті. Звідси висновок про те, що головними цілями держави є об'єднання людей і організація суспільного життя на основі моральних принципів.

- 1) Зв'язок політики і етики. Вважається, що в правильно організованому суспільстві турбота про благо громадян і суспільства в цілому є вища цінність, значимість якої переважає над практичною користю. За Арістотелем, справедливою є відмова у громадянстві ремісникам, оскільки їх діяльність не спрямована на служіння загальному благу.
- 2) Телеологізм. Для класиків античної філософії і людина, і природа існують заради певних цілей, тобто мають своє призначення. За Арістотелем, людина призначена для соціального життя, тобто життя в суспільстві. Природною і початковою формою соціального життя є сім'я, а вищою формою – держава. Мета держави – організація такого спілкування, яке веде до блага. Крім того, державна діяльність і політика розглядаються як вищий тип соціальної комунікації. У «Політиці» Арістотеля говориться: «... Будь-яка держава є свого роду спілкування, всяке ж спілкування організується заради будь-якого блага (всяка діяльність має на увазі передбачуване благо), то, очевидно, всі спілкування прагнуть ... до того чи іншого блага, причому більше за інших і до вищої із усіх благ прагне те спілкування, яке є найбільш важливим з усіх і обіймає собою всі інші спілкування. Це спілкування і називається державою або спілкуванням політичним «.

- 3) Деонтологізація. У центрі уваги античної політичної філософії – політичні ідеальні форми. Однак їх аналіз відрізняється різницею підходів. У Арістотеля ідеальне укладено в природі самих речей, воно цілком може бути присутнім в політичних реаліях як кращий варіант з усіх існуючих політичних форм.
- 4) Діалектика ієрархій. Ієрархічно організовані політичні спільності (поліси) для давньогрецьких мислителів представляють собою динамічні освіти, в рамках яких протилежності можуть мінятися місцями за умови зміни форм правління. Наприклад, відповідно до Арістотеля, той, хто при аристократії є громадянином, при демократії може ним і не бути або може бути громадянином іншого сорту, з іншими привілеями, правами і обов'язками.

Сутність політики Арістотель розкриває через її мету, а вона, на думку філософа, найвища – виховна і полягає в тому, щоб надати громадянам хороші якості та зробити їх людьми, які надходять чудово. Інакше кажучи, «мета політики – благо, притому справедливе, тобто загальне благо. Тому політик повинен шукати найкращого, тобто найбільш відповідає вказаній меті, політичному устрою.

Отже, в найкращій державі її громадяни не повинні займатися ні ремеслом, ні промислом, ні землеробством, взагалі фізичною працею. Будучи землевласниками і рабовласниками, що живуть за рахунок праці рабів, вони мають філософське дозвілля, розвивають свої чесноти, а також виконують свої обов'язки: служать в армії, засідають у радах, судять в судах, служать богам у храмах.

Власність громадян, хоча і неоднакова, така, що серед них немає ні занадто багатих, ні занадто бідних. Будучи поширеним на всіх еллінів, найкраще політичний устрій дозволить їм об'єднатися в одне політичне ціле і стати володарями Всесвіту. Всі інші народи, які, будучи варварами, створені самою природою для рабської життя і вже самі собою живуть в рабстві, стануть обробляти землі еллінів – як громадські, так і приватні. І вони це будуть робити для загального блага, в тому числі і для свого власного. Дякую за увагу.

Валерій Денисенко:

– До слова запрошується ще один аспірант нашої кафедри.

Андрій Сухарина:

– Доброго дня, шановні колеги! Хочу представити тему своєї доповіді, яка розкриває передумови раціоналізації вчення про політику в Арістотеля, до вашої уваги.

Отже, міркуючи про раціональність, а особливо про її витoki, потрібно розуміти, що сама суть раціональності не є абсолютно зрозумілою, чи то, пак, однозначною серед науковців. Раціональність політична як частина філософської раціональності та як галузеве втілення раціональності загальної також не має такого чіткого розуміння. Тим не менш її завдання схоже з філософським, а саме – «продукування раціональних принципів стандартизації знання, на підставі яких в межах логіки виокремлюються формальні принципи та засоби стандартизації знання.

Оскільки саме визначення раціональності є розмитим і варіюється від застосування її до конкретних випадків, то доречно говорити про застосування скоріше певних характеристик (критеріїв) раціональності. Відповідно раціональним є те, що відповідає таким характеристикам. Тому можемо говорити про те, що процес вироблення мисленнєвого раціонального продукту в традиційному сенсі розуміє під собою використання ідей, які чітко виражені, а їх аргументи і судження очевидні, теорія є несуперечною та має охоплований (дедуктивний) загальний характер і може бути емпірично підтверджена/спростована.

Узагальнюючи ці характеристики можемо звести їх до дещо інтерпретованих критеріїв традиційного розуміння раціональності:

1) критичність; 2) логічність; 3) емпірична аргументованість.

Критичність є неструктурованою ознакою, що означає відсутність чітких вторинних критеріїв її дотримання, однак значною мірою включає в себе компоненту «red lines» або ж певних характеристик, недотримання яких визначає недостатню раціональність теорії. Перша з таких ліній — неприйняття за істинне будь-якого знання, яке не є або самоочевидним, або попередньо доведеним з таких же раціональних позицій. Така позиція дозволяє відсіювати все знання, яке є міфологічним чи отримане за допомогою апіорі обмежених чуттєвих механізмів.

Ще одна методологічна проблема полягає також в тому, що український термін «політика» та похідний від нього прикметник «політичний» має широкий ряд значень, а два його базових розуміння охоплюють власне «політику» (англ. – politics) як боротьбу за владу та способи просування власних чи групових інтересів, а також «полісі» (англ. – policy) – мистецтво публічного управління, та впровадження тієї чи іншої програми дій у певній сфері, що, безумовно, перегукується з боротьбою за владу та вплив на неї, але таким не є. Найближчими відповідниками в українській політології є адміністрування, або ж державне управління, які, щоправда, не до кінця точно пояснюють англійське «policy».

У випадку Арістотеля говоримо лише про політичну (politics) раціональність, а конкретно – про способи організації суспільно-політичного життя у державі, її режим та забезпечення справедливості, який він має задовольняти.

Основне питання, яке потрібно розглянути, це, безумовно, – «у якій мірі політичну концепцію Арістотеля можна вважати раціональною?», яке перегукується з поставленим раніше питанням – «якою з позицій сучасної некласичної науки є точка відліку раціональності у пізнанні?».

Говорячи про класичну Арістотелівську типологію політичних режимів можемо бачити, що хоч вона нормативна та значною мірою використовує міф, але в цілому базується на основних принципах раціоналізму. При аналізі цієї концепції можемо бачити оперування реалістичними категоріями («влада» та «інтереси»), що дозволяє з загального принципу вивести шість базових сценаріїв, які в свою чергу є загальними для певного типу політичного режиму і які можуть пройти емпіричну перевірку. Це відрізняє Арістотеля, зокрема, від Платона, який хоч і наближається до розумного осягнення суті держави, все-таки використовує міф для її пояснення.

Виходячи з припущення того, що «софістика була неприрученою раціональністю», можемо стверджувати що Арістотель не є першим, хто застосував принципи раціоналізації до свого мисленнєвого продукту. Тим не менш, є суттєва відмінність між Арістотелем та тими, хто був до нього. Відмінність цього полягає в тому, що Арістотель – засновник логіки — системи, яка упорядковує до того хаотичну раціональність. У спільній спрямованості логіки та раціональності важливим є виокремлення їх спільної спрямованості на стандартизацію знання, що дозволяє говорити не тільки про розум, але і про відповідність знання об'єктивній реальності. Раціоналізм без формальної логіки втрачає свою сутність, оскільки він не задає вектор дослідження, що спричиняє не тільки аморфність, але й відсутність практичної цінності для отриманого знання.

Термін «раціональність» близький, але далеко не ідентичний до “науковості” (хоча науковий метод завжди повинен бути раціональним). Розрізнення полягає у способах продукування знання. Якщо для сучасної науки потрібно опиратись виключно на

науковий метод (чи, принаймні, вона мала би опиратися), то раціональність має менш помітні методологічні обмеження, зокрема визнає можливість уможливлення досягнення світу з менш строгою емпіричною верифікацією, особливо за умови неможливості проведення експерименту, прикладного дослідження тощо.

Спокусливою з точки зору дослідника є можливість звести раціональність до бінарного стану, однак такий стан справ є фактично неможливий у теоріях соціального характеру. Оскільки соціальні дослідники мають справу з нелімітованою кількістю факторів, то врахувати їх всі, пояснити та відобразити нереально ні на практиці, ні навіть в теорії. В цьому контексті ми можемо говорити лише про обмежену раціональність, або ж про такий стан справ який є мінімально прийнятний у контексті темпоральних, телеологічних та методологічних умов.

Відповідно концепції Арістотеля можна аналізувати тільки у темпоральній парадигмі. З позицій XXI століття жодна теорія, яка вибудовувалась у Античності, не може вважатись такою, яка відповідає всім сучасним вимогам раціональності, однак для свого часу та тих умов, в яких вона розвинулась, вона може бути набагато більш раціональною, ніж основний масив сучасних продуктів, які прагнуть називатись раціональними. Ще більшу вагу теорії Арістотеля отримують в тому випадку, якщо врахувати їх значення для сьогодення: вони, власне, заклали певний стиль і планку раціоналізуванню що в подальшому кардинально вплинуло на розвиток та функціонування науки. Раціональне не виступає всеохопною істиною, більше того, як раціональне не виступає і максимальною мірою ефективності у природі. Раціональне є темпоральним і таким, що залежить від цілого комплексу суспільно-політичних, природних та інших обставин. Раціональне в Арістотеля може видаватись сучаснику як щось міфічне чи навіть антинаукове, однак у тому стані справ, який існував тоді, – це максимально раціональна сфера. Внесок Арістотеля важливий і тим, що він не тільки розпочав дослідження політики в якісно новому раціональнішому контексті, а й методологічно заклав основи цього аналізу. Саме тому ми можемо вважати його як одного з предтеч сучасної раціональності, або навіть першого представника.

Валерій Денисенко:

– Завершити сьогоднішній виступ Світлана Бушева та представити на наш розгляд останню тему доповіді для цього засідання «круглого столу».

Світлана Бушева:

– Доброго дня, шановні колеги. Хочу зазначити, що відповідно до шаблону уявлень давньогрецького філософа Арістотеля лобізм постає явищем притаманним демократичному суспільству. Варто зазначити, що мислитель не надає чіткого обґрунтування ролі лобі у процесах творення політики та його впливу на внутрішні справи держави. Більше того, Арістотель наводить аргументи на користь правління монархії та приватного сектора, що, у проекції на сучасні реалії, свідчить про позитивне ставлення до феномену лобі загалом.

Беручи до уваги факт того, що давньогрецький філософ був прихильником теорії природного розвитку та утворення держави, слід підкреслити, що умови виникнення лобізму є логічно зумовленими. Згідно з думкою філософа, яка трактується схваленням монархії та політії як основних форм влади, стає зрозумілою теза Арістотеля про необхідність забезпечення законності та справедливості усередині соціальної структури. Політія надає прекрасну можливість реалізації планів освіченого та зацікавленого прошарку громадян. Натомість функціональність держави зростає та рівень її потреб задовольняється ефективно та пропорційно завдяки присутності різносторонньої участі

населених мас у розбудові їхнього життєвого простору. Схожий приклад наводить Джон Мершаймер у своїй праці за назвою «Ізраїльське лобі та зовнішня політика США». Автор наголошує, що обрання кандидатів та політичних партій на виборах у Сполучених Штатах прямо залежить від думки єврейської спільноти, яка є неабияк зацікавленою у долі виборів. Мершаймер переконаний, що більшість громадян США сприймають політичні зміни доволі апатично та, у певній мірі, інтерес до внутрішніх справ держави у них відсутній. Результатом цього є домінування етнічних груп у формуванні правлячого скелета. Ізраїльське лобі роками фінансує кампанії кандидатів та активно займається просуванням імпонуючих лобістам політичних фігур. Отже, Арістотелівська форма правління – політія – має підтекст, який у його вченнях описується як наявність матеріального та освітнього чинника, а у XX столітті виражається у формі лобі.

Розглядаючи правову філософію Арістотеля, варто деталізувати аспект цивільних зв'язків та інституційних прогалин, які виникають на шляху співставлення прагнень багатих та бідних верств суспільства. Політія є уособленням справедливого режиму, що покликаний урівноважити питання добробуту усіх сторін. Звісно, кожен громадянин повинен мати доступ до урядових дій та певним чином застосовувати це і просувати ідеї до порядку денного. Таким чином, Арістотель застерігає, що правова галузь має бути насиченою рівноправ'ям з метою уникнення панування декількох фракцій. Лобізм є чудовим прикладом розгорнутої схеми залучення населення до лімітації можливостей головного державного апарату та імплементації основних політичних напрямків на вимогу народу.

За часів Древньої Греції зовнішня політика не мала таких широких масштабів, як сьогодні. Цей факт робить беззаперечним твердження, що лобізм має позитивні наслідки для внутрішньої та, часом, руйнівні для міжнародної. Арістотель будував свою концепцію політики на засадах створення сприятливого політичного клімату в рамках однієї країни, проте його ідеї неможливо втілити у жорстких капіталістичних тенденціях, що беруть верх над політичною ареною усього сучасного світу.

Ізраїльське лобі сприяє безчинству транснаціональних корпорацій, які шаленими темпами охоплюють не лише ринковий простір, але й загрожують людям та навколишньому середовищу у різних кутках планети. Єврейське лобі США активно підтримує кампанії по боротьбі з санкціями, мітингами і дивестиціями проти транснаціональних акторів. Саме завдяки лобі у 2015 році розпочався процес протистояння двох сил. Яскравим прикладом злочинної поведінки транснаціональних корпорацій є випадок сутички інтересів Канади та компанії Nestle. Громадяни Канади повинні були сплачувати 1,5 долара за використання 1000 літрів води в той час, коли Nestle виплачувало 3,7 долара за один мільйон літрів. Проводячи паралелі між поглядами Арістотеля та подіями, що нівелюють його основні засади, слід розглянути проблематику правління більшості з іншого кута.

Питання, що стосується лобізму, є доволі контрверсійним. Деякі дослідники вважають, що це – всього лише важіль, який скеровує потяг державного інтересу, та кошти у кишені заможних людей. Кеннет Уолтс та Джон Мершаймер наводять аргументовану відповідь, яка свідчить про не цілком протилежне, але більш достеменно зібрання фактів. Завдяки активності співпраці Ізраїлю та США етнічне лобі отримало довіру та право розповсюджувати свої погляди на території Західної Півкулі. Цей процес аніскільки не має подібності до олігархічного типу правління, оскільки політія всього лише опинилася у руках зацікавленого населення.

Втілення лобізму часто мало характер прямого чи прихованого підкупу представників політичних органів. Отже, відстоювання інтересів ставило під сумнів легальність статусу цього механізму. Більшість країн давно ввела практику жорсткого контролю цього сектора. Важливо наголосити на тому, що популярність лобістських груп отримала успіх у членній кількості держав. Політика є першочерговою ціллю лобізму, бо задля отримання впливу об'єднують різні категорії і соціальні верстви населення. Сюди можна віднести будь-які союзи підприємців, торговельні об'єднання, молодь, національні чи етнічні меншини тощо. Лобі працює за удосконаленою ієрархічною системою, яка надає можливість залучати максимальні кількості членів групи.

За вченнями Арістотеля, поява лобізму є очевидною необхідністю, яка повинна існувати заради пропорційності та підтримання життєвого ритму політичної системи. На відміну від древньогрецьких стандартів, створених великим філософом, модернізований світ відкидає телеологічність концепції політики. Покоління Міленіум потребує модифікації старих принципів та симпліфікації їхнього ядра. Занадто велика кількість розгалужених варіацій владних повноважень та методів їхньої реалізації спричиняє хаос серед прагнучих влади, народних мас.

Валерій Денисенко:

– Шановні колеги науковці та гості сьогоднішнього засідання. Хочу подякувати всім за ініціативність, участь та увагу.

Микола Примуш

доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології та державного управління Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця)

Рецензія на монографію І. Кіянка «Популізм в історії та сучасності: ідеологічні течії, рухи та політичні технології» - (Львів, в-во «Простір» - 2016 – 387с)

Поняття популізму ствердилося у політології та дослідженнях з історії за відсутності його загальноновизнаного, однозначного тлумачення. Теза про складність дефініції та величезну різноманітність проявів популізму є початком роздумів про популізм більшості авторів, що зверталися до цієї теми. Складовою науковою дискусії, яка триває вже кілька десятиріч, стала і думка, що від категорії «популізм» як інструменту політичного аналізу взагалі слід відмовитися. Проте чималий доробок дослідників популізму створює сьогодні досить міцну основу для її активного використання політичною наукою.

Численні та різноманітні словникові визначення популізму тлумачать його як тип політики, особливий політичний феномен, як рух, як термін, що позначає водночас кілька відмінних понять тощо.

Популізм і сьогодні є актуальним феноменом політичного життя цієї країни, формою політичної активності широких верств американського суспільства, істотним чинником впливу на партійний істеблшмент. Яскравим прикладом цього є дуже популістська виборча кампанія Д. Трампа 2016 року.

У монографічному дослідженні «Популізм в історії та сучасності: ідеологічні течії, рухи та політичні технології» ґрунтовно аналізується комплекс проблем, пов'язаних з феноменом популізму, який є актуальним на сьогодні в політиці багатьох країн, і реалізація популістських гасел іноді мають драматичний характер.

Актуальність дослідження очевидна і з огляду на відсутність комплексного вивчення проблематики популізму в Україні, належної політологічної оцінки попередніх студій, переосмислення деяких міфологем окремих дослідників.

Авторка дає своє тлумачення концепту популізму, як багатогранний політичний конструкт, який виконує інтегративно-когнітивну функцію структурування та конструювання складної та суперечливої політичної реальності з елементами соціальної, дискурсивної та праксеологічної еkleктики. Характерною особливістю актуалізації популізму є екстремальні параметри функціонування державно-політичного організму соціуму та ціннісних проєкцій його буття. Кризовий стан суспільства, де генерується концептуальна платформа популізму, відображає об'єктивну потребу в демократизації засад суспільного устрою та соціального буття. Зокрема, антиелітарне спрямування популізму обумовлене потребою розширення впливу предметного поля та інструментів прямої демократії та безпосереднього народовладдя. Антропологічний оптимізм популізму контрастує з статично-консенсусною метафізикою елітаристських уявлень про природу суспільної стратифікації та взаємодій.

Зроблені автором висновки будуть корисними для політиків, науковців, слухачів державного управління, політологів, юристів.

У своїй сукупності це монографічне дослідження є новим і важливим внеском у розвиток політичної науки та заслуговує уваги для нових досліджень.